
ÚVOD K DRUHÉMU AKTUALIZOVANÉMU VYDÁNÍ

Když jsme před více než půl dekádou publikovali první vydání této knihy, setkali jsme se s pozitivním ohlasem. S odstupem uplynulých let považujeme náš tehdejší text stále za nosný a po debatě jsme dospěli k názoru, že nevyžaduje radikální zásahy. Reálné fungování politických systémů ale pochopitelně provází změny. Výsledkem jsou menší úpravy v některých kapitolách, které reflektují hlavně vyvíjející se empirickou materii. Charakter těchto změn je převážně aktualizací, nejčastěji jde o zachycení změn a modifikací některých aspektů a procesů, které v mezidobí prodělaly politické systémy konkrétních zemí. Největší úpravy se dočkala hned první kapitola, a to zejména v části věnované nástinu vývoje demokracie ve střední Evropě, jejíž je Česko přirozenou součástí. Dále jsme odstranili některé drobné jazykové a stylistické neobratnosti z prvního vydání knihy. Zvolený střídmý přístup k obsahovým úpravám považujeme za rozumný a věříme, že tato kniha bude při studiu politiky čtenáři nadále sloužit jako užitečná příručka.

Vít Hloušek,
Lubomír Kopeček
a Jakub Šedo, srpen 2017

1 | TEORIE A PRAXE MODERNÍCH DEMOKRACÍ A DIKTATUR

Je Argentina demokracie? Je Indie demokracie? Je demokracií Rusko? Tyto tři vybrané země s velmi odlišnou historií demonstrují politickou rozmanitost dneška a zároveň představují pro zvědavého člověka výzvu, aby hledal odpověď. Nalezení odpovědi vyžaduje hlubší analýzu nejenom toho, co je demokracie a jak je v politické vědě nahlížena, ale i rozbor soudobých diktatur. Jednak diktatury, stejně jako demokracie, i v současnosti představují významný fenomén, jednak lze v protikladu k nim mnohem lépe stanovit základní parametry demokratických režimů. Nikoliv náhodou nazvali Philippe C. Schmitter a Terry Lynn Karl svůj dnes už klasický text demokratické teorie *Co demokracie je... a co není* (Schmitter – Karl 1991). Tato první část knihy proto zahrne konceptuální uchopení jak demokracií, tak diktatur v politické vědě a dále se tímto prizmatem podívá na konkrétní politické režimy.

Krátké načrtnutí logiky výkladu je třeba doplnit zmínkou o našem pojmání tématu. Výzkum demokracie dnes představuje mimořádně rozsáhlé pole, kde se setkává řada oborů a suboborů od politické filozofie až třeba po ústavní právo. My preferujeme primárně empiricko-analytický náhled, který je v politické vědě v současnosti nejrozšířenější. Z autorů, kteří pro nás znamenali největší zdroj inspirace, bychom rádi zmínili pěti politologů: Itala Giovannioho Sartorihho, Španěla Juana José Linze, Ira Petera Maira a dva Američany Roberta Alana Dahla a Samuela Huntingtona. Nejde ani tak o to, kolikrát jsou v následujícím textu citováni, jako spíše o jejich vliv na námi zastávané názory.

DEFINICE DEMOKRACIE A DEMOKRATICKÉ KONCEPTY

Co je demokracie? Jednoduchá otázka, na kterou neexistuje jednoduchá odpověď. To, co bylo chápáno jako demokracie ve starověkých Athénách, tedy přímá a nezpřetržovaná účast občanů na politickém rozhodování, se významně liší

od toho, co dnes demokracií obvykle nazýváme. V této souvislosti není od věci upozornit na zajímavý, neméně v podstatě logický paradox, který není v sociálních vědách ojedinělý. Čím více v moderní éře expandoval mnohostranný zájem o demokracii, tím více se zvyšoval počet jejích definic. Provázelo to ovšem riziko, na které už v 80. letech 20. století upozorňoval politologický klasik Giovanni Sartori, když hovořil o hrozbě *devalvace* tohoto termínu. Podle Sartoriho se výraz demokracie změnil už ve 40. letech 20. století v natolik oblíbený termín politického slovníku, že se jím nejenom zaštiťuje kdekdo, ale pokrývá všechno možné (Sartori 1993: 5–8).¹ Sartori navíc psal svou knihu na úsvitu období, jež se dá nazvat bohem demokratických tranzicí (srozumitelněji řečeno přechodů k demokracii) v různých částech světa. Tento konec mnoha starých diktatur ovšem někdy vedl k vytvoření nových režimů, jejichž demokratičnost byla sporná. Ovlivnilo to produkci či spíše nadprodukcí nových konceptualizačních definic a klasifikací, posléze opatřených souhrnným označením *demokracie s adjektivy* (Collier – Levitsky 1997). Z těch nejčastěji užívaných výrazů se na tomto místě spokojme se zmínkou o neliberálních, delegativních, defektních či klientelistických demokraciích. Jak už tyto termíny samy naznačují, kvalita demokracie v takových zemích bývá nahlížena jako nízká. Co se pod těmito „adjektivními“ demokraciemi v politické realitě skrývá, bude rozebráno za okamžik. Stranou pojmového, s mírnou nadsázkou řečeno, „šlisenství“ ovšem nezůstaly ani „zavedené“ západní demokracie zasažené fenoménem rostoucí nespokojenosti občanů s podobou politiky. Vyprovokovalo to reformy stávajících zastupitelských institucí a experimenty, které mají posílit politickou participaci občanů, jako jsou různé formy elektronického hlasování. Souběžně s tím se objevily konstrukce nových, zatím však spíše pouze *teoretických* konceptů, jako je například deliberativní demokracie, založená na představě neformální politické komunikace, dialogu a spontánní aktivity občanů (srov. Elster 1998, Habermas 2002, Císař 2003).

V tomto spleťtém a nepřehledném „terénu“ je dobré nabídnout jednoduchý a srozumitelný výchozí bod, za který se dá považovat dělení definic demokracie podle dvou odlišných přístupů. Prvním jsou *procedurální (procedural) definice* demokracie, které se zaměřují na to, jak je daný režim organizován a jak je v něm zabezpečena politická legitimita a reprezentace zájmů voličů. Naopak druhé *substanciální (substantive) definice* se koncentrují na cíle, o něž má daný režim usilovat (Mair 2008a: 113).² Tento druhý typ definic se obvykle věnuje otázkám, jak má demokra-

tický režim zajistit blahobyt, společenskou, či dokonce ekonomickou rovnost. Důraz je tak u substanciálních přístupů kladen na hodnotové a určitý cíl či účel sledující zaměření demokracie. Substanciální přístupy k demokracii obvykle považují volby a klasické zastupitelské instituce za nedostatečné pro vytvoření „skutečné“ demokracie. Mnohdy proto preferují maximalizaci participace občanů a expanzi plurality i do sfér, jako je rodina nebo vzdělávání, kde se v minulosti neuplatňovaly.

Nastíněné rozdělení přístupů k demokracii je jako téměř každé odlišení, jehož základní motivací je snadná srozumitelnost pro čtenáře, mírně zjednodušující. Jak záhy uvidíme, ani mnohá procedurální pojetí nepostrádají silný hodnotový rozměr, který vyrůstá či přímo srůstá s procedurálním základem. Příznačně například Dahl (1995: 159) upozorňuje, že reálná práva a zájmy lidí jsou od demokratické procedury neoddelitelné.

Zakladatelskou a současně nejznámější osobností procedurálních přístupů k demokracii je rakouský ekonom a teoretik politiky s moravskými kořeny Joseph Alois Schumpeter.³ Motto jeho procedurální definice demokracie z roku 1942 zní: „demokratická metoda je takové institucionální uspořádání, které umožňuje činit politická rozhodnutí a v němž jednotlivci získávají rozhodovací moc v konkurenčním zápase o hlasy voličů“ (Schumpeter 2004: 287). Tato v literatuře zřejmě nejcitovanější definice demokracie je svou podstatou velmi jednoduchá. Jejím klíčovým prvkem je soupeření politiků o hlasy voličů nebo vyjádřeno v anglosaské literatuře zažitým souslovím *svobodné a férové volby (free and fair elections)*. Schumpeter se svým pojetím demokracie postavil proti od 18. století převažujícímu chápání teoretiků politiky, jako byli Jeremy Bentham, John Stuart Mill či Jean Jacques Rousseau, kteří hlásali představu, že demokracie je více než „pouhý“ systém vládnutí. Schumpeter sice v tomto směru nebyl první, jeden z průkopníků moderní politické vědy James Bryce už dvě dekády před ním v roce 1921 napsal (1921: 76): „Demokracie je pouhá forma vládnutí bez zřetele k cílům, k nimž možná bude vláda směřovat.“ Avšak právě Schumpeterův důraz na *volební konkurenci (soutěž)* coby klíčový demokratický mechanismus vytvořil základ procedurální linie demokratické teorie. Jak zdůrazňuje jeden ze Schumpeterových největších zastánců, americko-polský politolog Adam Przeworski, výsledek voleb dává vládě oprávnění (legitimitu) rozhodovat o věci na bázi odevzdaných hlasů, a nikoliv diskuse. Diskuse sice může pomoci zdůvodnit,

tou moderních demokracií vyrůstajících z procedurálního základu. Jiný americký autor David Held (1993) zase vymezuje čtyři hlavní klasické modely demokracie: demokracii starověkých Athén, protektivní demokracii postavenou na myšlenkách Jeremyho Benthama a Jamese Milla, ale i Niccolò Machiavelliho a Johna Locka, rozvojovou demokracii spojenou zejména s Jamesem Stuartem Millem a konečně marxistickou koncepcí přímé demokracie. Held dále uvádí čtyři současné modely: kompetitivní elitistickou demokracii vystavěnou na Maxi Weberovi, prvních elitistech a zejména Josephu A. Schumpeterovi, pluralismus (Dahl), právní demokracii a participační demokracii. Jako velmi přehledný nástín rozmanitosti demokratických konceptů lze v češtině doporučit knihu Palle Svenssona *Teorie demokracie* (1995).

³ Schumpeter se narodil v Třešti nedaleko Jihlavy a značnou část života prožil na území rakouské monarchie. Jeho základní dílo *Kapitalismus, socialismus a demokracie* ovšem vzniklo až za pobytu ve Spojených státech. V této knize je citováno české vydání z roku 2004.

¹ Citováno slovenské vydání knihy.

² Při pluralitě a pestrosti pohledů na teorie demokracie samozřejmě nejde o jedinou možnost. Například americký politolog Charles Tilly (2007: 7–8) rozlišuje čtyři přístupy k vymezení demokracie. Vedle procedurálního a substantivního uvádí ještě konstituční přístup, pod nějž zahrnuje v dějinách existující republiky, monarchie či oligarchie, jež se vyznačovaly fungujícím právním režimem chránícím politickou aktivitu. Dále vyděluje polyarchii Roberta A. Dahla, která je v této knize brána jako varianta „rozvinutého“ procedurálního přístupu. Tilly polyarchii považuje za natolik významnou a specifickou, že ji klasifikuje jako zvláštní procesně orientovaný přístup. Lze dodat, že konstituční režim bývá pod označením právní stát obvyklou komponentou

proč má, či nemá být určitá věc realizována, ovšem v momentu, kdy chybí jednodušnost, jak v dané věci postupovat, je nutné rozhodnout i přes odpor některých lidí. Oprávnění k prosazení rozhodnutí dává exekutivě právě výsledek voleb neboli, jak to malebně nazývá Przeworski, toto „sčítání hlav“ (Przeworski 2003: 14–15). Przeworski tím zdůrazňuje představu, kterou zastával už Schumpeter, že volby mají poskytnout vítězi, v praxi obvykle vítězné straně, silný mandát k realizaci jeho programu.

Autoři příklánějící se k substanciálnímu pojetí demokracie nezřídka promítali do jejího vymezení svou *ideální představu uspořádání společnosti*. Za jeden z prvních příkladů lze považovat francouzského osvícenského filozofa Jeana Jacquese Rousseaua. Rousseau odmítl zastupitelské instituce a princip voleb coby nepřijatelné omezení suverenity lidu a místo toho plédoval pro určitou variantu přímé demokracie, při níž se občan aktivně účastní života společenství. Ústředním bodem pro něj byla obecná vůle (*volonté générale*) coby základní atribut státu a společnosti. Obecná vůle je pro občany všeobecně závazná, protože participují na jejím vytváření. Občan se tím ocitá v pozici, kdy je obecné vůli bezpodmínečně podřízen a může být v souladu s ní nucen prakticky k čemukoliv, třeba i ke svobodě (Rousseau 1989). Rousseauovská obecná vůle je ovšem svou povahou velmi problematická. Především není jasné, jak v praxi vzniká. Není náhodou, že Schumpeter pojem obecné vůle zavrhuje jako zmatečný. Další Rousseauovi kritici jako Jacob Talmon (1998), Karl Popper (1994) či v českých podmínkách Vladimír Čermák (1994) považovali obecnou vůli přímo za nebezpečnou pro její snadnou zneužitelnost. Tito autoři v obecné vůli spatřují nástroj k nastolení tyranie, ať už jakobínské, nebo bolševické. Rousseauova mesianistická představa tak současně poskytuje varovný příklad toho, jak se může hledání nového společenského modelu v praxi zvrhnout v opak demokratického režimu.

V této knize jako základní východisko preferujeme procedurální přístupy. Pro autory, kteří se drželi Schumpeterovy procedurální linie, se stala charakteristickou snaha *doplnit a rozšířit* jeho pojetí demokracie. Velkou roli v tom hrála – nikoliv paradoxně – kritika jeho konceptu. Hlavní výtkou adresovanou Schumpeterovi je jeho přílišný minimalismus, což odráží i často používané označení jeho konceptu jako minimalistické či „pouze“ volební demokracie. Schumpeterovi kritici argumentují tím, že pokud se omezíme výlučně na způsob získání moci, pomíjíme otázky, v čím zájmu je vykonávána a jaké má omezení. Schumpeter počítá s omezenou délkou volebního období, už ale příliš neřeší, co může nastat *mezi* volbami. Vítěz voleb může brát svůj úspěch jako příležitost ke krokům, které ve svém důsledku mohou vést k destrukci demokratického režimu, a to včetně politické soutěživosti. Volby totiž nemusí znamenat, že funguje právní stát a dělba moci a jsou chráněna základní práva občanů. Trefně tento problém komentuje Terry Karl, když hovoří o „volebním klamu“ (*fallacy of electoralism*) v podobě představy, že volby povedou ke vzniku soutěživosti mezi stranami i vzniku efektivních a akceptovaných politických institucí. Karl proto odmítá „povyšování“ voleb nad jiné demokratické instituce (Karl 2000, srov. k tomuto problému například Zakaria 1997: 22–24 nebo Antoszewski – Herbut 2001: 17).

Nebezpečí povolební demokratické degenerace je možné ukázat na několika názorných příkladech. Například běloruský prezident Alexandr Lukašenko záhy

po svém vítězství ve víceméně soutěživých prvních prezidentských volbách ve své zemi v roce 1994 nastolil diktaturu. Podobnou zkušenost prodělala Venezuela po roce 1998, když si do svého čela zvolila bývalého vysokého vojenského důstojníka Huga Cháveze. Likvidace demokratických institucí v tomto případě probíhala sice pozvolněji, ale výsledek v podobě nastolení diktatury byl podobný. Symptomaticky pro temnou perspektivu demokracie ve Venezuele figuroval Chávez několik let před svým zvolením prezidentem coby iniciátor neúspěšného pokusu o státní převrat. Na vytvoření nedemokracie nic nezměnila Chávezova smrt v roce 2013, kdy jeho nástupce Nicolás Maduro pokračoval v jeho stopách.

Půjdeme-li hlouběji do historie, za určitý prototyp populisticky vystupujícího diktátora, který se k moci dostal prostřednictvím demokratických voleb, lze označit Louise Bonaparta, synovce Napoleona Bonaparta. Louis Bonaparte byl francouzským prezidentem zvolen roku 1848, krátce po revoluci nastolující demokracii, a to s drtivou podporou tří čtvrtin voličů. Pozoruhodné je, že tyto volby současně představovaly jeden z prvních případů uplatnění všeobecného volebního práva (pro muže) nejenom v Evropě, ale i ve světě. Tři roky nato provedl Louis Bonaparte státní převrat, republiku nahradil monarchií a už jako císař Napoleon III. stanul na téměř dvě desetiletí v čele diktátorského režimu. Sluší se dodat, že i tento čin vstoupil do dějin, když se tento převrat či francouzsky *coup d'état* stal působivou inspirací pro moderní uzurpátory moci (srov. například Bankowicz 2010).

Na Schumpeterovu obranu je nutné uvést, že připouštěl potenciální problémy, na něž může jeho demokratický minimalismus v praxi narazit. V jeho díle najdeme konkrétní zmínky o vhodnosti institucionálního uspořádání, které omezí nebezpečí přílišné moci jednotlivce, či o potřebě „demokratické sebekontroly“. Touto sebekontrolou míní ochotu důležitých skupin ve společnosti respektovat existující právní rámec, tolerovat jiné názory a vést konkurenční boj v rámci určitých pravidel. Stejně tak u něj najdeme poznámku zdůrazňující nutnost garance svobody slova a tisku jako aspektů nepostradatelných pro „jeho“ demokratickou metodu (Schumpeter 2004: 290, 299, 312). Předjímal tím diskuse o vhodnosti určitého demokratického režimu, jako je debata mezi parlamentarismem a prezidencialismem či kolem kořenů občanské (demokratické) politické kultury, které se staly velmi frekventovanými ve druhé polovině 20. století. To, čemu budeme nyní věnovat pozornost, je snaha o systematizaci a rozpracování Schumpeterovy představy demokracie.

ROZVINUTÉ PROCEDURÁLNÍ VARIANTY DEMOKRATICKÝCH REŽIMŮ ANEB CO TVOŘÍ ZÁKLADY LIBERÁLNÍ DEMOKRACIE

Nejvýznamnějším pokračovatelem schumpeterovské linie chápání demokracie je Robert Dahl. Terminologicky je u Dahla zajímavý jeho výraz *polyarchie*, kterým míní reálně existující demokracie. „Rezervuje“ tím termín demokracie pro ideální systém a pojem polyarchie pro označení toho, co se mu ve skutečném moderním světě přibližuje. Názorně to odráží Dahlovo chápání demokracie coby *otevřené*

cesty, po níž stále jdeme. Historicky se polyarchie poprvé zrodila v rámci národních států v 19. století v důsledku propojování zastupitelských institucí, liberálních svobod a principu politické rovnosti, spojeného s rozšiřováním volebního práva. V kontrastu se Schumpeterem lze říci, že Dahl výrazně překračuje původní procedurální minimum. Ve své knize *Demokracie a její kritici (Democracy and Its Critics)* vymezil sedm základních institucí, které by měla polyarchie splňovat. Zaprvé *volené úředníky*, čímž míní politiky, zadruhé *svobodné a férové volby*, jež se konají pravidelně a chybí v nich nátlak, zatřetí *všeobecné volební právo*, což představuje důležitý základ inkluзивity (začlenění) prakticky všech dospělých občanů, začtvrté *právo ucházet se o veřejný úřad* rovněž otevřené většině dospělých občanů, zapáté *svobodu projevu* zajišťující právo občanů vyjadřovat se k politickým záležitostem, a to včetně kritiky politiků či chování vlády, zašesté přístup k *alternativním zdrojům informací*, v důsledku čehož informační monopol nemá ani vláda ani žádná skupina, a zasedmé *svobodu sdružování* garantující občanům možnost zakládat na státu nezávislá sdružení, a to včetně politických stran a zájmových skupin, čímž je zajištěno konkurenční prostředí (Dahl 1995: 212, přehledně zobrazení nabízí tabulka 1).⁴

Pokud Dahlův pohled shrneme, první čtyři kritéria jsou spojena s tím, že volby jsou férové, otevřené téměř všem a soutěživé. Zbývající tři kritéria se pak vztahují k základním politickým svobodám, které musí platit nejenom během voleb, protože bez nich nelze vést smysluplné politické debaty ani volební kampaně, ale i mezi volbami. Jinak řečeno, Dahl k *demokratické* bázi svobodných voleb a zásadě *jeden volič rovná se jeden hlas* přidává *liberální* prvky vycházející z představy o lidské svobodě. Dahlovo pojetí polyarchie tak vytvořilo klasický základ obvyklého chápání *liberální demokracie*. Je přitom dobré dát slovo Giovannimu Sartorimu (1993: 384), jenž konstatoval, že demokratický princip se prosadil až *po* klasickém liberalismu či konstitučním liberalismu, který svými kořeny vyrůstá z tradice, jejíž základy položil už v 17. století John Locke. Jinak řečeno, cesta k úspěšné polyarchii vedla nejprve přes liberální stát, respektující politické svobody a disponující zastupitelskými institucemi, a teprve později se přidal demokratický prvek, politická rovnost, jako další základní kámen liberální demokracie. Příklad odlišné cesty demonstruje Francie. Již zmínění francouzští jakobini jednoznačně preferovali demokracii před liberalismem. Výsledkem byl Výbor pro veřejné blaho jednající v duchu rousseauovské představy obecné vůle, což vedlo k masovému využití gilotiny proti různým skupinám politických odpůrců. Dlouhodobějším důsledkem prosazení demokracie před liberalismem pak bylo, že Francie v 19. a vlastně i po značnou část 20. století komplikovaně hledala cestu k stabilní demokracii (srov. Zakaria 2004: 72 a třetí kapitola, pojednávající o prezidentských a parlamentních režimech).

Schumpeterovsko-dahlovská linie chápání demokracie poskytl odrazový můstek pro další autory. Někteří politologové si dodnes „vystačí“ s vymezením po-

⁴ Citováno české vydání, anglické vyšlo v roce 1989. Dahl v citované knize konceptuálně navazoval na své starší práce, zejména klasickou studii *Polyarchie (Polyarchy, 1971)* a *Úvod do demokratické teorie (Preface to Democratic Theory, 1956)*.

lyarchie a „přidávají“ maximálně důraz na právní stát (*rule of law*) coby garanta dodržování politických a občanských svobod a klíč k dělbě moci ve státě (například Møller 2007). Je dobré uvést, že minimálně implicitně právní stát zahrnuje už původní Dahlova představa polyarchie. Jiní autoři, jako Schmitter a Karl (1991), přidali na základě zkušeností se snadnou zranitelností mnohých demokracií k původním sedmi kritériím polyarchie další. Zaprvé kritérium, že lidem zvolení představitelé vykonávají své ústavní pravomoci, aniž by je svazoval tlak nevolených aktérů, a zadruhé existenci autonomie dané politické obce. První přidané kritérium zohledňuje důraz na *dominanci volených politiků* a *absenci blokujících nevolených aktérů*. Nejčastějším a nejnebezpečnějším takovým aktérem je *armáda*. Řada latinskoamerických zemí jako Argentina, Ekvádor či Paraguay, ale například i Turecko či Pákistán, zažila v průběhu 20. století úspěšné vojenské převraty namířené proti civilní vládě. V Evropě se historicky vyskytoval fenomén vojenských převratů zvláště v jižní části kontinentu – ve Španělsku, Portugalsku a Řecku. Jak výstižně píše klasik výzkumu v této oblasti Erik Nordlinger, důležitým faktorem neochoty podřídit se civilní kontrole je obvykle pretoriánský duch důstojníků.⁵

Kdy vyvstává pro vojáky „nezbytnost“ převratu a co je v myšlenkovém světě ozbrojené elity v tomto ohledu podstatné, názorně ukazuje následující úryvek z projevu šéfa argentinské armády generála Onganía k mladým důstojníkům: „Mělo by být jasné, že vypovězení poslušnosti (civilní vládě) je možné za podmínky, když se objevuje zneužívání legální autority, která znásilňuje základní principy republikánského režimu, a to bez ohledu na to, jestli jde o výsledek nějaké exotické ideologie, náhlého zhroucení rovnováhy mezi státními institucemi, nebo pokud ústavní pravomoci jsou používány způsobem, jenž zásadně narušuje práva a svobody občanů.“ (Nordlinger 1977: 20) Serióznost těchto slov podtrhuje skutečnost, že je argentinský generál pronesl šest let před tím, než v roce 1966 sám provedl úspěšný vojenský převrat. Není od věci dodat ironický postřeh Samuela Huntingtona, že armáda v Latinské Americe svým způsobem plní roli Nejvyššího soudu v USA.

V souladu s výše uvedeným označují američtí politologové Larry Diamond (1996) nebo David Collier a Steven Levitsky (1997) chybějící civilní kontrolu armády za nebezpečí ohrožující přetrvání demokracie. Armáda *via facti* představuje a současně kontroluje ve státě rozsáhlou „vyhrazenou doménu“. Není náhodné, že jednou z mála latinskoamerických zemí bez novější „tradice“ vojenských převratů je Kostarika, která v polovině 20. století raději armádu zrušila, a to po zkušenosti krátké občanské války vyvolané právě pokusem o vojenský převrat.

Podobnou „vyhrazenou doménou“ může být *státní byrokracie*, pokud u ní chybí možnost volených politiků ji efektivně ovlivňovat. Vysocí státní úředníci mohou svou rezistencí zcela ochromit prosazování politických rozhodnutí. V této souvislosti je nutné racionálně přistupovat i k jinak správně představě nepolitčnosti státní

⁵ Pretoriáni tvořili elitní jednotku obklopující římského císaře. Časem se změnila v sílu, která sama rozhodovala o osobě císaře. Rozpracování konceptu pretoriánství a jeho významu pro modernizující se společnosti je zásluhou Samuela Huntingtona (podrobně Huntington 1968).

správy, která někdy bývá nesprávně interpretována jako personální neměnnost na vyšších pozicích. Když totiž zbavíme ministry možnosti rozhodovat o jejich obsazení, svážeme jim ruce při snaze efektivně prosazovat vládní politiky v dané sféře. Analogicky jako armáda či vysoká byrokracie oním nekontrolovaným nevoleným nebezpečím může být *monarcha* s příliš velkou reálnou mocí, což je ovšem dnes řídká záležitost, nebo jako v iránském případě *náboženští představitelé* arbitrárně potvrzující či odmítající postup volených politiků.

Druhé kritérium doplněné Schmitterem a Karlem k Dahlově polyarchii *autonomie politické obce* znamená schopnost místních politiků jednat nezávisle přes případný tlak či omezení ze strany jiného politického systému. V praxi jde o to, zda se politická reprezentace postaví, nebo nepostaví případným intervenujícím tlakům ze zahraničí. Nejde pouze o dnes už velmi vzácné kolonie, ale Schmitter a Karl zmiňují například Portoriko, plně závislé na Spojených státech. Pokud bychom hledali nějaký jiný, českým poměrům geograficky a historicko-politicky bližší příklad, nabízí se Finsko po druhé světové válce. V tehdejších finských podmínkách sice fungovaly demokratické instituce včetně svobodných voleb, avšak země podléhala limitujícímu tlaku Sovětského svazu, a to jak v oblasti zahraniční politiky (vstřícná provýchodní „neutralita“), tak částečně i politiky vnitřní. Příznačně například „ohled na Moskvu“ dlouhodobě eliminoval z koaličních vlád pravicové konzervativce (srov. Kopeček 2004). Popsané kritérium nezávislého jednání politiků považují Schmitter a Karl za vstupní předpoklad toho, aby se o dané zemi vůbec dalo uvažovat jako o demokracii.

Za pozornost dále stojí samotná definice demokracie u Schmittera a Karla (1991: 40). Moderní demokracie jsou pro ně „systémem vládnutí, ve kterém vládnoucí za své činy ve veřejné sféře skládají účty občanům jednajícím nepřímou, prostřednictvím soupeření a spolupráce svých zvolených zástupců“. Z této definice je dobré vypíchnout prvek *spolupráce*, který byl u Schumpetera a Dahla přítomný pouze implicitně. Jak Schmitter a Karl zdůrazňují, občané musí spolupracovat, aby mohli soutěžit. Míni tím, že aby byla soutěž stran ve volbách vůbec představitelná, musí se nejprve občané do nějakých stran sdružit. Podobně to platí u jiných typů dobrovolných organizací.

Další Dahla doplňující či rozvíjející koncept nabízí argentinský politolog Guillermo O'Donnell (2001), ovlivněný zejména zkušeností latinskoamerických demokracií a jejich často vysoké nestability. Vedle dominance volených politiků nad nevolenými aktéry, analogické k jednomu z kritérií doplněných Schmitterem a Karlem uvádí O'Donnell ještě tři další. Zprvč *nespornost národního teritoria*, která umožňuje jasně vymezit hlasující populaci. To je významné především u zemí čelících hrozbě secese části teritoria. Zadruhé O'Donnell přidává kritérium, že volební období politiků *nebude ukončeno před koncem ústavou daného termínu na základě arbitrárního aktu*. Za příklad takového aktu lze považovat postup peruánského prezidenta Alberta Fujimoriho v Peru v roce 1992, který pozastavil platnost ústavy a s pomocí armády rozehnal parlament. Podobně postupoval o rok později ruský prezident Boris Jelcin, když parlament rozpustil v rozporu s ústavou. Poté, co parlament na tento krok reago-

val sesazením prezidenta, nechal Jelcin budovu s poslanci rozstřílet tanky. Zatřetí je podle O'Donnella důležitá *trvalost demokracie* čili to, že pokračování fěrové volební soutěže a respektování politických svobod se dá očekávat i v budoucnu. Ani toto poslední kritérium se nedá považovat za pominutelné. Stačí připomenout výmarské Německo na přelomu 20. a 30. let 20. století, poté, co jej zasáhla Velká hospodářská krize, u kterého stále ještě existovaly demokratické instituce, ale perspektiva jejich přetrvání se rychle stávala čím dál nejasnější.

Tabulka č. 1: Shrnutí základních rysů liberální demokracie u různých autorů

Robert A. Dahl	Philippe C. Schmitter a Terry Lynn Karl	Guillermo O'Donnell	Alan Siaroff
volení politici			svobodná a fěrová soutěž o politické úřady
svobodné a fěrové volby			
všeobecné volební právo			odpovědná vláda
právo ucházet se o veřejný úřad			
svoboda projevu			plná a rovnoprávná politická participace
přístup k alternativním zdrojům informací			
svoboda sdružování			plná občanská práva
	dominance volených politiků a absence vlivných blokujících nevolených aktérů jako armáda nebo státní byrokracie		
	autonomie politické obce	nespornost národního teritoria	dobře fungující stát umožňující efektivní a fěrové vládnutí
		neukončení volebního období arbitrárním protiústavním aktem	
		předpoklad trvalosti	

Zdroj: autoři na základě citovaných textů.

Jako poslední, svou podstatou racionalizující pojetí toho, co tvoří základy liberální demokracie, je dobré zmínit přístup kanadského politologa Alana Siaroffa (2008: 66–73). Siaroff rozlišuje pět základních rysů, přičemž eklekticky propojuje různé elementy, jichž jsme se dotkli v předchozím textu. Vedle *svobodné a férové soutěže o politické úřady* uvádí tento kanadský politolog *odpovědnou vládu* založenou na transparentním provádění politických rozhodnutí, podléhajících odsouhlasení voliči prostřednictvím voleb, přičemž do těchto rozhodnutí nevstupuje armáda či jiní nevolení aktéři. Dále je důležitá *plná a rovnoprávná politická participace* dávající prakticky všem dospělým právo volit a většinu i možnost ucházet se o zvolení, *plná občanská práva* včetně svobody projevu, tisku (při existenci alternativních zdrojů informací), sdružování a víry a konečně *dobře fungující stát umožňující efektivní a férové vládnutí* založené na *rule of law*, výkonném politicko-byrokratickém aparátu fungujícím na celém území státu, a minimální či v ideálním případě žádné míře korupce.

Pokud jednou větou shrneme představená postschumpeterovská pojetí liberální demokracie, tato pojetí v sobě zahrnují atributy *soutěže, politických svobod a participace*, byť poslední atribut rozhodně neznamena, že všichni občané jsou opravdu politicky aktivní.

STŘETÁVÁNÍ TEORIE A PRAXE DEMOKRACIE A POTŘEBA DEMOKRATICKÉ STŘIDMOSI

Už zmíněný O'Donnell (1994 a 2001) vypichuje ještě jeden obecný moment důležitý pro pochopení fungování řady demokracií, a to nikoliv jen těch nových, to znamená nedávno demokratizovaných, ale i některých starších, jako jsou Itálie či Japonsko, země s demokratickou kontinuitou sahající desítky let do minulosti. Velmi důležitou roli v těchto zemích hrají *neformální pravidla a instituce* na první pohled sice méně viditelná než ta formální dahlovská, ale přesto velmi významná, protože významně ovlivňují politickou kulturu příslušné země a chování politických aktérů. Typicky jde o *klientelismus* založený na specifické vazbě mezi patronem a jeho klienty. Odměnou za podporu patronovi v podobě zajištění hlasů ve volbách získávají klienti zaměstnání ve státním aparátu, výhodné kontrakty nebo třeba licence na provozování nějaké činnosti. Klientelismus tak mnohdy nahrazuje politickou soutěž založenou na programové bázi. O'Donnell to považuje za projev *partikularismu* oslabujícího univerzalistický základ demokratického režimu. Pojí se s tím chybějící nebo jen slabě rozvinutá *občanská* politická kultura, tj. projevuje se nízká společenská participace na politickém životě, nedůvěra k zastupitelským institucím a nevíra v možnost politické změny. Právě občanský typ politické kultury byl přitom velmi podstatný pro zakořenění demokracie v západním světě (Almond – Verba 1989).

V O'Donnellem zkoumaných zemích Latinské Ameriky to vede k malému respektu vládnoucích politiků k právnímu státu, soudním orgánům a základním liberálním svobodám. I proto je zde slabá *horizontální odpovědnost*, tzn. není zajištěna kontro-

la mezi státními orgány.⁶ (Vertikální odpovědnost, kterou představuje odpovědnost politiků vůči voličům, uplatňovaná prostřednictvím voleb, naopak funguje.) Tento problém s horizontální odpovědností plyne z nefungující děly moci. Lze to demonstrovat na častém příkladu řady latinskoamerických prezidentských režimů, v nichž prezident coby klíčová osoba exekutivy při svém rozhodování překračuje ústavou vymezené hranice a nebere ohled nejenom na protesty parlamentu, ale ani na negativní postoj ústavního soudu. Kombinace soutěživých voleb a těchto neformálních institucí s jejich specifickým vlivem na politické aktéry přeje fungování bonapartistické, k plebiscitním metodám se uchylující exekutivy. Prezident se často přes „hlavy“ ostatních institucí, to je parlamentu či ústavního soudu, obrací přímo k lidu coby jedinému „posvítětili“ jeho rozhodnutí. Taková *delegativní demokracie* sice stále ještě podle O'Donnella splňuje kritéria Dahlovy polyarchie, ale těžko se dá označit za liberální demokracii v západním slova smyslu.

O'Donnellovo upozornění na význam horizontální odpovědnosti a na univerzálním základu založené fungování zastupitelských institucí není ojedinělé. Například Larry Diamond (1996) zmiňuje *fungující kontrolu výkonné moci prostřednictvím dalších státních orgánů* jako jeden ze základních rysů liberální demokracie. Těmito kontrolními orgány mají být nejenom soudy či parlament, ale také například ombudsman nebo úřad dohlížející na nakládání se státními prostředky, jehož ekvivalentem je v českých poměrech Nejvyšší kontrolní úřad. O'Donnellem pouze naznačovanou diferencí mezi kvalitou demokracie v několika latinskoamerických zemích a některými staršími západními demokraciemi Diamond (1996, 2002) dovádí ke klasifikačnímu oddělení *volebních (electoral) demokracií*, splňujících v podstatě pouze kritérium svobodných voleb, a *liberálních demokracií*.

Diamondův přístup samozřejmě má své opodstatnění v tom, že je racionální stanovit kritérium či kritéria, co je demokracie, a stejně tak je potřebné analyzovat rozdíly mezi jednotlivými zeměmi. Otázkou ale je, zda v sobě taková striktní „čára“ v rámci jednoho typu či třídy – demokratických režimů – nezahrnuje riziko, že povede k oslabení hranice oddělující demokracie od diktatur a znejasnění samotného pojmu demokracie (srov. Sartori 1993). Na jedné straně totiž stojí nižší demokratický základ stanovený Schumpeterem, na druhé straně velmi komplexní Diamondův liberálně-demokratický vyšší standard, který patří k tomu nejobsáhlejšímu, co se v rámci demokratické teorie objevuje. Podíváme-li se podrobněji na Diamondovu představu liberální demokracie, vedle Dahlových kritérií polyarchie, nebo už zmíněného systému kontroly, předpokládá například i rozsáhlou ochranu etnických, náboženských či jiných menšin (Diamond 1996). U tohoto rysu Diamond zmiňuje jako negativní příklady Turecko, dlouhodobě ignorující samotnou existenci kurdské menšiny, nebo Indii, která už po několik desetiletí pravidelně nasazuje bezpečnostní síly při pacifikaci muslimů usilujících v Kašmíru o secesi tohoto území. Ve zmíněných zemích nepochybně dochází

⁶ O'Donnell používá výraz *accountability*, což by bylo přesnější do češtiny překládat jako *skládání účtů* než odpovědnost. V kontextu, v němž je to míněno – vztahy mezi státními orgány, nikoliv vztah k voličům – se nám ale jeví lepší použít jako překlad právě termín odpovědnost.

k diskriminaci určité skupiny lidí. Je ale otázkou, zda i některé západní státy opravdu v nedávné minulosti *důsledně* naplňovaly, či dokonce ještě dnes naplňují Diamondem stanovený vyšší standard liberální demokracie. Vymezení a uplatňování práv různých menšin totiž představovalo a představuje mimořádně komplikovanou záležitost, často spojenou s bojem některých států o udržení své územní integrity, a někdy dokonce jejich přežití.

Velmi důležitá je tedy otázka, jak má vlastně ochrana menšin v praxi vypadat, jak extenzivně se má uplatňovat a co je a co už není pro existenci a fungování daného státu přijatelné. Dá se například meziválečné Československo brát jako liberální demokracie v situaci, když na počátku jeho existence snahu německé menšiny o secesi a připojení obývaného území k sousednímu Německu a Rakousku zastavil až tvrdý vojenský zásah, který se neobešel bez desítek obětí? Byly by při důsledném uplatnění tohoto kritéria liberální demokracií USA do poloviny 20. století, tedy do doby, kdy černé obyvatelstvo na Jihu opravdu získalo možnost reálně využívat formálně dávno přiznaná politická práva, včetně práva volebního? Není fakt, že Velká Británie ještě v nepříliš vzdálené době, v 70. letech 20. století, postupovala diskriminačně vůči katolické menšině v Severním Irsku, důvodem pro její vyřazení z rodiny liberálních demokracií? Není francouzský či španělský odpor vůči korsickému, respektive baskickému separatismu usilujícímu o vytvoření vlastního státu, a to někdy i násilnými prostředky, alespoň zčásti podobný tomu, co řeší Turecko ve vztahu ke Kurdům a Indie v Kašmíru? Jak brát zákaz zahalování obličejů žen, který v roce 2010 zavedla Francie, a následně i další evropské země, jako jsou Belgie, Nizozemí nebo Rakousko, fakticky namířené proti zvykům části muslimské populace? Nepocházelo či nepochází v těchto námátkou vybraných případech někdy k nepřipustným zásahům do individuálních anebo kolektivních práv příslušníků menšin, které Diamond předpokládá?

Podobných otázek se při pohledu na současnou západní realitu nabízí řada a je zřejmé, že vzhledem k rostoucí náboženské, etnické a kulturní fragmentaci západního světa budou spíše přibývat než ubývat. Nastoluje to jednak diskusi, kde leží hranice respektování a ochrany nejrůznějších menšin, jednak to otevírá ještě jiné obecnější téma, a to kam až je rozumné expandovat lidská práva. Má například smysl zakotvovat do ústav ochranu některých v praxi těžko vynutitelných práv, jako je právo občana na mír či přístup ke kulturnímu bohatství, jak se to někdy běžně děje? (To druhé mimochodem zmiňuje i česká Listina základních práv a svobod.)

Shrneme-li výše uvedené, domníváme se, že je rozumné stanovovat *nezbytné* rysy či elementy liberální demokracie spíše střídmě. Jinak se vystavujeme riziku, že uděláme z liberální demokracie hypotetickou a nereálnou konstrukci, vzdálenou existujícím politickým režimům západních demokracií (srov. Kubát 2006a). Stejně tak je dobré vnímat dělení na liberální a elektorální demokracie jako sice užitečné, ale stále pouze orientační, a pracovat s ním opatrně. Jak bude dále ukázáno v souvislosti s trendem ve vývoji demokratických režimů ve světě na počátku 21. století, nezdá se, že by mezera mezi liberálními a volebními demokraciemi byla nepřekonatelná.

DEMOKRATICKÝ MINIMALISMUS OČIMA JEHO ZASTÁNCŮ

Při výzkumu demokratických režimů si pozornost zaslouží i směr, který demokraticky minimalistického Schumpetera fakticky prohlubuje, aniž by přitom následoval Dahla a na něj navazující autory. Reprezentuje jej například Adam Przeworski a jeho spolupracovníci Michael Alvarez, José Antonio Cheibub a Fernando Limogni (dále jen Przeworski et al. 1998 a 2000). Pro identifikaci režimu coby demokracie je pro ně klíčová „pouze“ soutěž, a to se vstupními předpoklady všeobecného volebního práva, možnosti opozice kandidovat ve volbách a faktu, že na základě jejich výsledku může převzít výkonnou moc. Przeworski a jeho spolupracovníci příliš robustní obecnou koncepci demokracie odmítají. Tvrdí totiž, že pojmy reprezentace, skládání účtů (*accountability*) či odpovědnost *nejsou esenciálními znaky demokracie*. Jejich slovy jsou tyto pojmy nejasné a hlavně u řady zemí lze těžko určit, zda jsou skutečně uplatňovány či naplněny. Podobně zmínění autoři sice souhlasí s tím, že demokracie je systém zahrnující v určité míře politická práva a svobody, podle nich však není rozumné předpokládat, že prostá garance práv opravdu znamená, že je lidé budou uplatňovat. Klíčová není deklarativní svoboda lidí, ale to, že je reálně využívána. Posuzování politických svobod bez zjištění podmínek, které jejich uplatňování znemožňují, může snadno vést k nesprávným závěrům (Przeworski et al. 2000: 33–34).

Při zvažování oprávněnosti tohoto demokratického minimalismu je dobré vzít v úvahu špatné fungování státních institucí v mnoha zemích a malou schopnost těchto států zajišťovat byť jen základní funkce, jakou je např. bezpečnost obyvatel. Řečeno s jiným politologem Charlesem Tillym (2007), *nizká kapacita státu* působí jako brzda naplnění liberálních svobod, třebaže jsou formálně ústavou garantovány.⁷ Nejde přitom jen o chudé a ekonomicky zaostalé země Třetího světa, jako je Tillym uváděný modelový příklad karibské Jamajky, ale daly by se sem nepochybně zařadit i mnohé země středovýchodní Evropy po roce 1989. I tady byl stát minimálně dočasně v řadě oblastí slabý a neschopný účinně chránit občana a jeho práva (srov. Staniszczak 2006). Koneckonců i v českých poměrech se například v souvislosti s nekonečnou délkou řady soudních řízení dalo pochybovat, zda lze bez výhrad hovořit o ochraně základních občanských práv, když nemohou být úspěšně nárokována. Przeworského demokratický minimalismus je tak při výzkumu současných politických režimů odůvodněný.

Przeworského definice demokracie je jednoduchá: „demokracie je systém, v němž strany prohrávají volby“ (Przeworski 1991: 10). Základním důkazem, že volební soutěž není pouze fiktivní, ale skutečná, je fungující vládní alternace. Rýpaví kritici v této souvislosti poukazují na fakt, že při důsledném uplatnění tohoto

⁷ K absurdním záležitostem v tomto ohledu patří Diamondova snaha klasifikovat z hlediska míry demokracie či spíše nedemokracie země, jako je Somálsko, které řadí k takzvaným uzavřeným hegemonismům, stejně jako Severní Koreu nebo Čínu (Diamond 2002: 31). V Somálsku ovšem stát fakticky v 90. letech 20. století zkolaboval, a hovořit zde o jakémkoliv politickém režimu postrádá smysl (srov. Snyder 2006).

pojetí by se například Itálie a Japonsko daly považovat za demokracie až od 90. let 20. století, protože v těchto zemích po několik předchozích desetiletí nedošlo k faktické výměně klíčové vládní síly (například Antoszewski – Herbut 2001: 17). Przeworski a jeho kolegové (2000: 24) tento problém řeší poukazem na to, že v těchto zemích k alternaci nakonec přeci jen došlo. Takové země bylo možné i před výměnou vládnoucích považovat za demokratické, protože v nich existovala reálná soutěž. Przeworski a jeho kolegové přitom spojují s volební soutěží tři rysy: 1) *ex-ante nejistotu*, 2) *ex-post nevratnost* a 3) *opakovatelnost*. První rys znamená, že minimálně jeden člen vládnoucí koalice může v daných volbách přijít o moc. Jde tak vlastně o existenci otevřené možnosti, že vládnoucí budou vystřídáni. Nemusí se to všeobecně očekávat, ale nesmí být vyloučeno, že to nastane. Druhý rys se váže k tomu, aby vítěz voleb mohl opravdu převzít výkonnou moc. Przeworski negativní příklad narušení tohoto charakteru soutěže ukazuje na „kouzelném“ prohlášení meziválečného salvadorského diktátora generála Romera o konání prvních svobodných voleb coby „vstupenky“ země do klubu civilizovaných národů. Generál na závěr svého prohlášení připojil bod o nutné přítomnosti vojáků ve volebních místnostech, a to pro případ, že by opozice při sčítání hlasů vyhrála. Soutěživost voleb tak v tomto případě byla pouhou fikcí. Třetí rys – opakovatelnost – se vztahuje k cykličnosti voleb, kdy dnešní vítěz nesmí znemožňovat politické konkurenci vítězství v příštích volbách. Aktuální poražený tak nesmí přijít o právo soutěžit v budoucnu, může ovlivňovat legislativu, působit na byrokratický aparát státu či hledat zastání u soudu.

Przeworski a jeho spolupracovníci dále kladou důraz na vazbu mezi soutěživostí voleb a obsazováním volených úřadů, přičemž konstruují tři základní pravidla. Zaprvé hlava exekutivy (prezident, premiér) musí být volená, ať už přímo, nebo nepřímo (například vyslovením důvěry legislativním orgánem), zadruhé parlament musí být volený a zatřetí musí existovat více než pouze jedna politická strana. Bez naplnění všech těchto tří pravidel se nedá hovořit o demokratickém režimu.

Klíčovým přínosem Przeworského koncepce je možnost stanovit jasnou hranici mezi současnými demokraciemi a diktaturami. Má to výhodu s ohledem na problémy, na něž jsme už upozornili a o nichž bude ještě zmínka v souvislosti se spory okolo demokratičnosti řady nových režimů zrozených v závěru 20. století. V této souvislosti je dobré uvést, že Przeworski se svým týmem zpracoval rozsáhlý a hojně citovaný výzkum demokratických a nedemokratických režimů mezi lety 1950 až 1990. Tento demokratický minimalismus ovšem vykazuje stejnou slabinu jako původní Schumpeterova koncepce, a to pomínutí analýzy kvality jiných demokratických institucí než voleb.

* * *

Pro zhodnocení popsaných konceptů demokracie je výstižný shrnující postřeh Petera Maira (2008a: 114–115). Tento politolog si všimá obecnější tendence v demokratické teorii, kde se často střetávají „úzké“ (*thin*) koncepce demokracie, kon-

centrující se hlavně na volby, a „silné“ (*thick*) koncepce, které usilují o robustnější (rozvinutější) demokratické konstrukce. Mair připomíná, že nejde o nic nového, tato diskuse se teorií demokracie vine dlouhodobě. V této souvislosti zmiňuje mimo jiné starší dichotomické chápání demokracie u Roberta Dahla. Dahl ve svém raném díle „Úvod do teorie demokracie“ (1956) proti sobě stavěl „úzké“ populistické⁸ pojetí demokracie, založené na myšlenkách politické rovnosti, suverenity lidu a rozhodování většiny, a „širší“ pojetí Jamese Madisona, které vycházelo z liberálně konstitučního základu tvořeného systémem ústavních brzd bránících nastolení tyranie většiny. Pro demokratickou teorii i praxi je tak typická tenze mezi dvěma demokratickými pilíři, a to pilíři založeném na „vůli lidu“ a pilíři liberálně konstitučním. K základním bodům, které se v této souvislosti diskutují, patří míra zapojení *dému*⁹ do vládnutí (a případné negativní dopady, které to má na kvalitu přijímaných rozhodnutí), charakter ústavních omezení a kontroly výkonné moci. Mair svým postřehem ukazuje na dlouhodobý a stále živý charakter diskuse nad otázkami, jaká je optimální konstrukce demokracie a jaké jsou nezbytné komponenty demokratického režimu.

VLNÝ DEMOKRATIZACE, JEJICH POJÍMÁNÍ A VÝZNAM

Jak už naznačil předchozí text, demokracie je často nahlížena coby *vývojový fenomen*. Výmluvný je v tomto ohledu Robert Dahl (1995: 2000), když při hledání kořenů polyarchie píše, že se jedná o historický výsledek úsilí o demokratizaci a liberalizaci politických institucí národních států. Teoretici demokracie tím přirozeně a logicky reflektují proces formování demokratických režimů a nárůst jejich počtu v průběhu posledních dvou století. V tomto ohledu je příznačné chápání termínu *demokratizace* coby vyjádření *směřování* k demokracii. Například Laurence Whitehead (2002: 27) demokratizaci označuje za „komplexní, dlouhodobý a dynamický proces s otevřeným koncem“. Velmi podobně o ní jako o „dynamickém procesu, který vždy zůstává neúplný a trvale je vystaven riziku zvratu“ hovoří Charles Tilly (2007: xi). Tyto definice mají své kořeny v historické zkušenosti prolamování bariér a rozšiřování práv občanů v rámci západních národních států, například v získávání volebního práva dalšími a dalšími skupinami obyvatel, a také v růstu počtu polyarchií (demokracií) ve světě v průběhu času. Dále tyto definice zohledňují *hrozbu zpětného pohybu a případně i riziko krachu demokracie*.

Tento obousměrný vývojový trend moderních demokracií vyjádřil Samuel Huntington v roce 1991 ve svém globálně pojatém konceptu *vlň demokratizace*. Díky tehdejšímu boomeru odborného i veřejného zájmu o problematiku demokratizace se jeho kniha *Třetí vlna. Demokratizace na sklonku dvacátého století* stala bestsellerem.

⁸ Odvozeno od latinského slova *populus* – lid.

⁹ *Démos* – řecký výraz pro lid.

Poznámka:

Jako demokracie jsou brány země, v nichž podle hodnocení této instituce jsou naplněny alespoň minimální standardy soutěživého a férového volebního procesu, i když nemusí být zabezpečeno dodržování občanských svobod. Podrobně sekce „Methodology“ na webové stránce Freedom House (2017). Stručně je podoba měření prováděná touto institucí nastíněna i přímo v textu této knihy.

HISTORICKÝ ZROD MODERNÍCH DEMOKRACIÍ V RÁMCI PRVNÍ DEMOKRATIZAČNÍ VLNY

Koncept demokratizačních vln je velmi užitečný jako makroperspektiva vývoje demokracie ve světě. Pro pochopení vzniku historicky prvních demokratických režimů v průběhu huntingtonovské první demokratizační vlny je ale dobré podívat se na ně také v mikroperspektivě. Jako jednoduchý nástroj nám poslouží tři velké milníky, o nichž hovoří Robert Dahl (1966: xi): prosazení práva participovat na rozhodování o vládě prostřednictvím hlasování ve volbách, jednoduše řečeno *inkorporace* občanů do systému, právo být *reprezentován* a právo *organizovat opozici*.¹⁰

První inkorporační Dahlové mezník se pojí s vtahováním mas do politiky. Klíčovou rolí zde hrálo rozšiřování volebního práva, které přestávalo být v průběhu 19. století exkluzivní záležitostí malé menšiny. Volby svou podstatou předpokládají existenci institucí, do nichž je možné volit – zastupitelských parlamentních těles. Většina západoevropských i mimoevropských anglosaských zemí takovými tělesy disponovala už *před* expanzí volebního práva. Ovšem jejich význam a kontinuita fungování se velmi lišila, což ovlivňovalo demokratizační proces. Jak upozorňuje norský sociolog a politolog Stein Rokkan (1999a: 251), v Evropě se dají vysledovat dvě cesty. Klasickým příkladem té první je Anglie s dlouhou tradicí zastupitelských institucí, kde od 30. let 19. století až do začátku 20. století docházelo k postupnému rozšiřování volebního práva. Druhou cestu naopak ztělesňuje Francie s velmi přerušovanou reprezentativní tradicí, u níž se zavedení všeobecného volebního práva odehrálo „skokově“, ovšem s opakovanými prudkými zvraty způsobenými změnami politických režimů. V této souvislosti je výstižná poznámka Charlese Tillyho (2007: 64), jenž si všímá demokratizačního krachu, který za revolučních událostí ve 40. letech 19. století zažila jak Francie, tak Německo a Řecko. Současné zavedení všeobecného volebního práva (pro muže) a zřízení parlamentních institucí vyvolalo v těchto třech zemích natolik dynamický pohyb, že to nový režim „neustál“ a došlo ke znovunastolení autokracie.

Rozšiřování volebního práva se dělo cestou prolamování nejrůznějších censů (bariér), a to nejčastěji majetkových, dále pak censů daných sociálním statutem

¹⁰ Dahlovy milníky jsou podobné známému, nicméně o něco složitějšímu konceptu prahů demokratizace, s nímž prakticky současně přišli Stein Rokkan a Seymour Martin Lipset (1967). Hlavním rozdílem u Rokkanova a Lipsetova modelu je to, že ještě před těmito třemi milníky hovořili o *legitimačním* (před)prahu. Podstatou této legitimace byla liberalizace „starého“ předdemokratického režimu, který připustí kritiku občanů vůči vládnoucímu establishmentu.

nebo pohlavím. Jak znázorňuje tabulka 4, zavedení všeobecného volebního práva pro muže proběhlo ve většině západního světa ke konci 19. nebo v prvních desetiletích 20. století. Přiznání volebního práva ženám následovalo s různě velkým časovým odstupem, v některých zemích, jako je Francie a Itálie, pak dokonce až po druhé světové válce. K nejpозoruhodnějším případům patří Švýcarsko, kde bylo všeobecné volební právo pro muže zavedeno už v polovině 19. století, ale volební právo pro ženy „prošlo“ na celostátní úrovni až začátkem 70. let 20. století. V jednom ze švýcarských kantonů se pak právo žen volit v místních volbách prosadilo až na přelomu 80. a 90. let 20. století. Jako brzda rozšiřování volebního práva na ženy zafungovala ve Švýcarsku přímá demokracie, která umožnila mužské části populace dlouhou rezistenci vůči tomuto kroku. Stejně tak stojí za pozornost trend postupného snižování věku opravňujícího volit z obvyklých minimálně 25 let v 19. století na 18 let ke konci 20. století. Před volbami v roce 2007 dokonce Rakousko přišlo se snížením hranice až na 16 let.

Dahlův další reprezentační milník předpokládá možnost občanů organizovat se v politických stranách a kandidaturou ve volbách se prosadit na půdu parlamentů. Ve své době byl pro tento milník charakteristický především tlak nových dělnických, křesťanských a agrárních stran, které se staly výzvou a současně hrozbou tradičnímu politickému establishmentu. Pro určení, kdy se vytvořily podmínky pro férovou reprezentaci, je zásadně významná změna volebního systému z dosavadního většinového na poměrný, kterou na začátku 20. století prošla většina západní Evropy. Rozšiřování volebního práva stavělo mnohé etablované strany před hrozbu, že budou marginalizovány novými formacemi schopnými mnohem efektivnější voličské mobilizace. Proto se příznačné zavedení všeobecného volebního práva pro muže v zemích jako Nizozemsko či Švédsko prakticky překrylo se zavedením poměrného volebního systému.

Podobná logika uvažování se mnohdy projevila při výběru volebního systému v rámci huntingtonovské třetí demokratizační vlny. Ve většině zemí střední a východní Evropy (ale třeba i v Jihoafrické republice) byl na přelomu 80. a 90. let minulého století zaveden poměrný volební systém, respektive smíšený volební systém se silnou poměrnou složkou jako v případě Litvy. Poměrnost byla vnímána jako prevence hrozby dominance některého z aktérů i – což bylo neméně důležité – jako ochrana před nebezpečím eliminace z politické scény. Zřejmě nejdůležitější *obecně působící* faktor totiž představovala častá nejistota končících komunistických státostran i jednotlivých složek demokratické opozice, jaká bude jejich reálná podpora v novém soutěživém volebním klání. Stejně jako u historických případů ze začátku 20. století v západní Evropě hrála významnou roli dohoda mezi starými a novými politickými elitami (srov. Farrell 2001: 179, Benoit 2005: 233–234, Šedo 2007 a sedmá kapitola v této knize, analyzující účinky volebních systémů).

Zvláštní zmínku si zaslouží český či přesněji tehdy ještě československý případ po listopadu 1989. O podobě volebního systému se fakticky rozhodovalo na začátku roku 1990, tj. v době, kdy už se starý komunistický režim zhroutil a aktérem, který měl rozhodující slovo, byl klíčový hybatel demokratické tranzice Občanské

fórum (a částečně také jeho slovenská „sestra“ Veřejnost proti násilí). Avšak i v této výhodné situaci ve vedení Občanského fóra zvítězila preference poměrného volebního systému, a to s poukazem na potřebu „položít základy politické plurality“ (Suk 2003: 269). Ukazuje to na sebeomezující myšlení většiny představitelů tehdejší nové politické elity. Určitou, ovšem spíše podpůrnou roli hrála také historická (prvorepubliková) tradice.

Tabulka č. 4: Zavedení všeobecného volebního práva a poměrného volebního systému ve vybraných zemích

Země	Všeobecné volební právo pro muže	Všeobecné volební právo pro ženy	Zavedení poměrného volebního systému
Austrálie	1902	1902	-
Belgie	1894	1949	1900
České země/Československo	1897	1920	1920
Dánsko	1918	1918	1920
Finsko	1907	1907	1907
Francie	1848	1945	1945
Irsko	1918	1923	1922
Itálie	1913	1946	1919
Japonsko	1947	1947	1947
Kanada	1918	1918	-
Německo	1848	1919	1919
Nizozemsko	1918	1922	1918
Norsko	1900	1915	1921
Nový Zéland	1893	1893	1993
Portugalsko	1911	1975	1975
Rakousko	1897	1919	1919
Řecko	1844	1956	1926
Španělsko	1869	1976	1976
Švédsko	1911	1921	1911
Švýcarsko	1848	1971	1919
Velká Británie	1918	1928	-
USA	1870	1920	-

Zdroje: Caramani 2000: 53, 60, Mair 2008a: 119, 120.

Poznámka:

Je uveden rok voleb, kdy došlo k prvnímu využití všeobecného volebního práva nebo poměrného volebního systému. V tabulce není zohledněn pozdější možný přechodný ústup od užívání všeobecného volebního práva v některých zemích ani skutečnost, že ve druhé

polovině 20. století se některé státy, například Francie, vrátily k většinovému volebnímu systému. Uváděný rok je dále nutně vnímat v kontextu volebních a institucionálních zvláštností některých zemí. Například v Rakousku, a tím i v českých zemích, se uplatňoval před a ještě jedno desetiletí po formálním zavedení všeobecného volebního práva do dolní komory parlamentu takzvaný kuriový systém kombinující daňový cenzus a zájmové zastoupení. Jeho prapůvodní podstatou bylo rozdělení oprávněných voličů na několik skupin – velkostatkáře, města, venkov – tvořících oddělené volební kurie. Zvýhodňovalo to (převážně aristokratické) velkostatkáře, v jejichž kurii volilo řádově mnohem méně voličů, ovšem počet volených poslanců se téměř nelišil od ostatních dvou kurií. V podmínkách českých zemí k tomu přistupovala účelová národnostní volební geometrie zvýhodňující Němce před Čechy. Ke zvolení německého poslance bylo totiž díky menším volebním obvodům potřeba mnohem méně hlasů než ke zvolení českého. Reforma v podobě zavedení nové všeobecné kurie v závěru 90. let 19. století, která poskytovala volební právo většině mužského obyvatelstva, popsáné volební nerovnosti neodstraňovala. Situace se změnila až v roce 1907, kdy kuriový systém zmizel.

Dahlův poslední milník organizované opozice je spojen s možností voličů zbavit se prostřednictvím voleb vlády, a jde tedy – u parlamentních režimů – o prosazení odpovědnosti vlády vůči parlamentu a možnost výměny vládnoucí elity. Stein Rokkan to výstižně nazval prahem exekutivní moci. Stejný autor upozorňoval na velké rozdíly mezi evropskými zeměmi. Ve Velké Británii se princip zodpovědnosti vlády parlamentu prosadil dokonce ještě před expanzí volebního práva, naopak v Německu až po první světové válce, tj. s velkým zpožděním oproti zavedení všeobecného volebního práva pro muže. Podíváme-li se na české poměry, dá se o dosažení tohoto milníku hovořit až po první světové válce se vznikem Československa. Předtím v éře Rakouska osobu ministerského předsedy a v podstatě i podobu exekutivy určoval císař. Peter Mair (2008a: 122) v této souvislosti upozorňuje na problém, který mohl nastat v politické praxi. V důsledku fragmentace některých stranických systémů, což provázela nutnost formování koaličních vlád, se mnohdy nedala realizovat kompletní výměna vládnoucích stran. Pro první vlnu demokratizace se proto Mairovi jako vhodný indikátor překonání tohoto milníku jeví možnost vstupu dělnických (sociálnědemokratických a socialistických) stran do vlády. Dělnické strany tehdy představovaly voličsky nejvýznamnějšího protestního aktéra, který se v téměř všech západních zemích úspěšně prosadil jako klíčová strana na levici.

MODERNÍ NEDEMOKRATICKÉ REŽIMY

Stejně důležité jako přiblížení moderních demokracií je pro analýzu politických režimů zachycení nedemokracií. Důvodem není jen fakt, že historicky se v 19. a po většinu 20. století jednalo o numericky převažující formu politických režimů ve světě. Za pozornost nepochybně stojí i to, že jde o velmi rozmanitou množinu režimů. Některé nedemokratické režimy přitom mohou vytvářet

vhodnější podmínky pro demokratizaci než jiné. Názorně to lze demonstrovat v návaznosti na tom, co už bylo zmíněno, na Velké Británii, Švédsku nebo Nizozemsku v počátcích demokratizačního procesu, tedy někdy ve druhé třetině 19. století. Tehdy tyto formou režimu *liberalizované autokracie*, nebo využijeme-li terminologie Roberta Dahla (1971: 7) *soutěživé oligarchie*, sice výrazně limitovaly participaci občanů na politice, ale připouštěly politickou soutěživost a zajišťovaly minimálně některé základní občanské svobody jako svobodu tisku či shromažďování. Vytvořily se díky tomu příznivé podmínky pro etablování demokracie. Jedná se o praktickou ukázkou už zmíněné teze Giovannioho Sartoriho o významu liberálního konstitucionalismu pro vytvoření *stabilní* demokracie. Tato teze se dá rozvinout o případy některých dřívějších britských kolonií spadajících ještě do první vlny demokratizace, jako byla Kanada, Austrálie a Nový Zéland či později malé ostrovy Barbados či Mauricius. V těchto zemích se relativně dlouho před osamostatněním vytvořila funkční struktura zastupitelských institucí a nezávislého soudnictví, které prokázalo vitalitu a působilo jako prevence proti degeneraci místní demokracie. Výše popsané samozřejmě platilo (a stále platí) i obráceně. Například řada latinskoamerických zemí zatížených dědictvím neliberální, zpravidla španělské koloniální minulosti, poddancké (neparticipační, pasivní) politické kultury, vojenských vlád a propastných sociálních rozdílů jen obtížně etablovala fungující demokratický režim.

Pokud bychom tuto argumentaci ještě poněkud provokativně doplnili, i dnes můžeme v některých případech považovat za vhodnější zachování stabilní a postupně se liberalizující diktatury než nastolení demokracie, u níž jsou vzhledem k různým okolnostem vyhlídky na politickou stabilitu a dlouhodobější přetrvání značně nejasné. Jako příklad je možné uvést Indonésii, kde v roce 1998 i díky tlaku Spojených států a Mezinárodního měnového fondu padl režim diktátora Suharta. Jak píše americký politolog indického původu Fareed Zakaria (2005: 146), kterého rozhodně nelze podezírat, že by měl autoritarismy v oblibě: „Suhartův režim byl velmi problematický, ale díky němu byl v zemi zaveden pořádek, měla světskou vládu a vládla v ní hospodářská liberalizace – což je ve Třetím světě příznivá kombinace. Nejhorší však bylo, že náhrada za Suhartovu vládu nebyla lepší. Z politiky Západu by měli mít prospěch především průměrní Indonésané a těm by víc než všeobecná revoluce prospěla postupná politická reforma.“

Tím se dostáváme k otázce, jaké nedemokratické režimy v současném světě existují a jak se svou povahou liší. Dvacáté století je někdy označované za věk totalitarismu. Někteří autoři, jmenujme třeba Franze Neumanna nebo Jacoba Talmona ovšem hledali a nacházeli totalitarismus už v dávné minulosti. Neumann například za totalitní režimy označil starověkou Spartu a Diokleciánův Řím. Zastánci hlubokých kořenů totalitarismu jej však častěji nespojovali s konkrétním historickým režimem (srov. Sartori 1993: 195–196, Řichová 2000: 225–226). V rámci souborého politologického výzkumu nicméně zřetelně převažuje pohled Giovannioho Sartoriho a Juana Linze, kteří vznik obou hlavních forem nedemokratických režimů – totalitních a autoritativních režimů – spojují až s moderní dobou, přesněji s první světovou válkou a jejími ničivými důsledky v sociální, hospodářské a politické sfé-

ře. S tím není v rozporu, že některé autoritativní režimy, jako Španělsko Francisca Franca, projevovaly antimodernizační tendenci spojenou se silným sentimentem po „starých časech“ a tíhly k monarchisticko-katolickému konzervatismu. Společnost, které vládl Franco, však byla jiná než ta o sto či dvě stě let dříve.

Nemalý význam má odlišení moderních nedemocracií neboli diktatur od předmoderních typů autokracií, jako jsou *tradiční monarchie*, které se ovšem vyskytují stále vzácněji. Navíc i ty poslední jako Jordánsko nebo na ropu bohatá Saudská Arábie jsou vystaveny tlaku měnícího se prostředí. V tomto kontextu je snad vhodné dodat tolik, že historické rozdělení režimů na monarchie a republiky už dnes nemá velkou vypovídací schopnost. Postavení panovníka v demokracii se v současnosti většinou příliš neliší od postavení prezidenta v republikánském parlamentním režimu.

Totalitní a autoritativní režimy se vynořují právě v době, kdy slábne tradiční legitimita založená na respektu k panovníkovi a ztrácí se patrimonální etos monarchie. Jedná se o průvodní efekt modernizace ovlivňované zejména industrializací, urbanizací a sekularizací, která se naplno rozběhla v 19. století (Weber 1997). Moderní nedemokratické režimy tak nikoliv náhodou zahájily svou „kariéru“ téměř současně s moderními demokraciemi. Jejich nejextrémnější projevy představoval zrod sovětského Ruska v roce 1917 a o půldruhou dekádu později nacistického Německa. Právě jejich analýza je podstatou monumentální práce Hannah Arendtové ze začátku 50. let minulého století, věnované původu totalitarismu (česky Arendtová 2000). Arendtová propracovala příčiny úspěchu totalitních hnutí, jež využila sociální atomizace jednotlivců v podmínkách masové společnosti, přičemž kladla důraz na specifický charakter jejich ideologie a mimořádně intenzivní teror, který po dosažení moci uplatňovala. Sovětský a nacistický režim tak pro Arendtovou ztělesňují souostroví Gulag a koncentrační tábor Auschwitz (Osvětim). Styčné body s koncepcí Arendtové vykazuje práce Carla Friedricha publikovaná v knižní podobě ve spolupráci se Zbigniewem Brzezinským v roce 1956 (v této knize je citováno novější vydání z roku 1962). Předností této práce je z našeho pohledu propracovaný a aplikačně využitelný šestibodový katalog rysů, které má totalitní režim splňovat (1962: 9–10). Těmito rysy jsou:

- 1) *oficiální ideologie* vysvětlující všechny aspekty lidské existence, kterou je každý povinen přijímat,
- 2) *jediná strana*, hierarchicky strukturovaná, typicky vedená jedním vůdcem, jejíž „tvrdé jádro“ je oddané oficiální ideologii, již je připravena prosazovat, přičemž kontroluje aparát státu,
- 3) *systém teroristické policejní kontroly* řízený vedením strany, vyznačující se nejenom zásahy vůči zjevným nepřítelům režimu, ale i vůči arbitrárně vybraným skupinám populace (plošný teror),
- 4) *prakticky úplný monopol* ve sféře masových sdělovacích prostředků, což zajišťuje propagandistickou indoktrinaci společnosti,
- 5) *kontrolní monopol nad ozbrojenými složkami*,
- 6) *centrálně kontrolovaná a řízená ekonomika*.

Tyto rysy Friedrich a Brzezinski vnímali jako propojené a vzájemně se podporující. Pro komparativní výzkum bylo zajímavé, že brali v úvahu nejenom nacistické Německo a Sovětský svaz, ale i po druhé světové válce nově ustavené komunistické režimy ve střední a východní Evropě, komunistickou Čínu a dále fašistickou Itálii. Poslední zmíněná země vyšla z jejich analýzy jako hraniční případ totalitního režimu. Jde svým způsobem o drobný paradox, protože právě vůdce italských fašistů Benito Mussolini výraz totalitní ve 20. letech 20. století jako první diktátor používal pro označení svého režimu (srov. Balík – Kubát 2012: 24). Nicméně tento závěr se jeví celkem logický, zohledníme-li omezenou kapacitu fašistického režimu především v modernizaci slabě dotčené jižní Itálii. Tendence nepovažovat Mussoliniho Itálii za totalitní režim pak dodnes při výzkumu diktatur spíše převažuje.

Problémem, který u Friedrichovy a Brzezinského koncepce vyvolal otazníky, je promítnutí některých jejich rysů do praxe. Především poslední bod o centrálně řízené ekonomice byl u nacistického Německa problematický. Argumentace autorů odkazující na mimořádně vysoký stupeň uplatňování otročké práce v třetí říši, stejně jako na plánovací funkci státu, striktní kontrolu nad výrobou či kampaňovitost akcí typu „děla místo másla“ nemusí vyznívat jako nejpřesvědčivější. Kontrast s centrálně plánovanou komunistickou ekonomikou, v níž došlo k eliminaci soukromého vlastnictví, se zdá (příliš?) silný. Stejně tak se předmětem kritiky stal rozdíl u role strany při řízení státu, která byla u Německa výrazně nižší než u Sovětského svazu, nebo otázka, jak interpretovat monopol nad ozbrojenými silami. I pro demokracii, jak už bylo zmíněno, je podmínkou, že existuje civilní kontrola armády (Sartori 1993: 204–205, Brooker 2000: 14). Friedrich na to později reagoval drobnými modifikacemi celé koncepce (podrobněji Říchová 2000: 229). Avšak jako nesporný přínos Friedrichovy a Brzezinského koncepce lze brát vykročení směrem k ideálně-typické představě totalitního režimu, jemuž se reálné režimy, více či méně přibližují.

60. a 70. léta 20. století přinesla boom zájmu o nedemokratické režimy determinovaný po dekolonializaci hlavně přibývajících diktaturami ve Třetím světě (srov. Huntington 1968, O'Donnell 1973, Finer 1976, Perlmutter 1977). Za pozornost stojí i to, že komunistické režimy ve východním bloku také prodělávaly určité změny a například utlumily teror považovaný Arendtovou i Friedrichem a Brzezinským za jejich imanentní rys. Nevyřešený ovšem zůstal zásadní problém, jak konzistentněji propojit pohled na totalitní a ostatní moderní nedemokratické režimy v různých částech světa.

LINZOVA KONCEPCE NEDEMOKRATICKÝCH REŽIMŮ

V podstatě průlomovou koncepcí představuje kniha Juana José Linze *Totalitní a autoritativní režimy* z roku 1975 (*Totalitarian and Authoritarian Regimes*, v této knize je citováno novější vydání z roku 2000). Linzova práce silně reflektuje Arendtovou, Friedricha a Brzezinského zejména významem totalitní ideologie a strany, která ho

prosazuje. Naopak pro definiční rysy linzovské konstrukce totalitních a autoritativních režimů není zásadní teror. Linz tvrdí, že ačkoliv teror má v totalitních režimech nepochybně svůj význam, mnohdy je přítomen ve velkém měřítku i u režimů, u nichž jiné charakteristiky tohoto typu diktatur chybí. Jako příklad uvádí mimořádně represivní režim Rafaela Trujilla v Dominikánské republice, který za sebou v této malé zemi po třech desetiletích své existence zanechal desetitisíce mrtvých. Trujillovi ovšem chyběla ideologická záštita, stejně jako nepoužíval mobilizační strategii (Linz 2000: 66 a 101 a níže problematika sultanistických režimů).

K podobným mimořádně krvavým režimům likvidujícím mimo jiné podle etnického klíče celé skupiny obyvatel patřil například režim Idi Amina v 70. letech 20. století v Ugandě. Opět se ovšem vzhledem k polomodernímu charakteru země a absenci konzistentnější ideologie dá těžko hovořit o totalitním režimu. Na druhé straně však zůstává nezpochybnitelným faktem, že totalitní režimy, a to i ty s novějším „datem zrození“ jako Mao Ce-tungova Čína v 50. až 70. letech nebo režim Rudých Khmerů v Kambodži v druhé polovině 70. let, patří rozsahem uplatňovaného teroru skutečně k mimořádně ničivému extrému. I proto je dobré nepovažovat teror za přímo konstitutivní rys totalitního režimu, ale zároveň jej ani úplně neopomíjet a vnímat ho jako významný indikátor toho, zda lze o takovém režimu uvažovat jako o totalitním nebo nikoliv.

Pro účely této knihy je užitečné nastínit Linzovo kontrastní vymezení totalitních a autoritativních režimů, které zahrnuje tři „plné“ a jednu „dílič“ dimenzi či osu totalitních a autoritativních režimů (přehledně tabulka 5). Linzovo vymezení autoritarismu také souběžně rýsuje čitelnou hranici oddělující jej od demokracie.

První dimenze je založena na dichotomii monismu a omezeného pluralismu. Totalitní režim se vyznačuje *monistickým centrem moci*, v němž jakýkoliv pluralismus jednotlivých institucí a skupin odvozuje svou legitimitu od tohoto centra. Největší roli zde hraje na exkluzivní (přísně selektivní) bázi hierarchicky uspořádaná strana s železnou disciplínou, striktním podřízením se vedení a funkcí naplňovat „poslání“ režimu. Monistické centrum má vysokou kapacitu k penetraci celé společnosti, což úzce souvisí s ideologickým a mobilizačním působením režimu. S tímto společností zcela prostupujícím a pohlcujícím zaměřením totalitního režimu kontrastuje *limitovaný pluralismus* autoritativních režimů, který současně představuje nejdůležitější odlišnost vůči neomezovanému pluralismu demokracií. To neznamená, že v autoritativním režimu chybí prvek v podobě jedné strany, ten naopak bývá poměrně běžný. Papírově si takové strany mohou nárokovat monopolistickou moc totalitních stran, avšak realita je jiná. Jak Linz konstatuje na příkladu četných afrických režimů jedné strany: jednalo se spíše o *parti unifié* než o *parti unique* (Linz 2000: 162). Jinak řečeno, místo totalitního „stranického těla“ to byl značně nesourodý konglomerát různých elementů. V autoritativním režimu nedochází k úplnému podřízením všech institucí a skupin, řada z nich si zachovává určitou autonomii či poloautonomii. Může jít o armádu, církev, soudnictví, byrokracii či některé zájmové skupiny jako například hospodářské korporace. Tyto instituce a skupiny, které autoritativní režim z různých důvodů toleruje, obvykle proto, že je

potřebuje, jednak narušují homogenitu režimu, jednak mají určitý vliv na vládnutí a někdy jsou do něj zapojeny. Přestože jsou vůči režimu loajální a fungují zpravidla jako jeho opory, mohou se časem změnit v destruktivní element a zázemí opozice.

Tabulka č. 5: Linzovo vymezení nejvýznamnějších forem moderních nedemokratických režimů

Totalitní režimy	Autoritativní režimy	Posttotalitní režimy	Sultanistické režimy
<ul style="list-style-type: none"> ● monismus ● ideologie ● mobilizace 	<ul style="list-style-type: none"> ● limitovaný pluralismus v různých sférách ● mentalita ● depolitizace ● vůdce či výjimečně malá skupina uplatňuje svou moc ve formálně nepřiliš jasných, ovšem předvídatelných hranicích 	<ul style="list-style-type: none"> ● limitovaný pluralismus v nepolitických sférách ● ideologie stále oficiálně určující, ovšem s výrazně oslabeným účinkem ● mobilizace se mění v rutinu a projev konformity ● vládnoucí elita ztrácí revoluční étos a stává se byrokratičtější a technokratičtější 	<ul style="list-style-type: none"> ● despotická intervence vládce (sultána) do různých sfér, nerespektující žádná legální pravidla ani hranice ● glorifikace vládce bez silné ideologické nebo mentalitní báze ● spíše nižší mobilizace ovšem s příležitostnými výkyvy k posílení vládcova kultu ● vysoce personalizované vůdcovství spojené s dynastickými tendencemi, nepotismem a klientelismem

Zdroj: vytvořeno autory podle Linz 2000 a Linz – Štěpán 1996.

Archetypálním příkladem, od něhož se vlastně toto pojetí odvinulo, byla pro Linze pozice katolické církve ve Francově Španělsku. Katolická církev zde původně patřila ke klíčovým oporám režimu a fungovala v úzké symbióze s ním. Po čase ale začala měnit kurz a některé její složky se staly nositelem myšlenky jeho proměny a dokonce demokratizace země (srov. Balík – Kubát 2012: 62). Autoritativní režimy tak charakterizuje větší či menší heterogenita, a to včetně vládnoucí elity, vytvořené pouze profesionálními politiky.

Druhou dimenzí při rozlišování totalitních a autoritářských režimů je kontrast mezi exkluzivistickou, více či méně intelektuálně propracovanou *ideologií*, s níž se vládnoucí vůdce či stranická skupina identifikují a která jim slouží jako ospravedlnění prováděné politiky anebo manipulace společnosti. Tato ideologie umožňuje

nejenom interpretaci sociální reality, ale poskytuje rovněž historické zdůvodnění „mise“ režimu. Přiblíženo na příkladu komunistických režimů ve východním bloku: příslušnou interpretaci doplněné Marxovy, Engelsovy a Leninovy spisy vytvořily závazný kánon myšlení, imputovaný společnosti prostřednictvím masmédií či vzdělávacího systému. Naproti tomu u autoritativních režimů koherentní ideologie chybí a místo ní je zde typická přítomnost *mentality*. Linz pojímá mentalitu jako určitou cestu „v myšlení a citění, více emocionální než racionální, a poskytující nekodifikované způsoby reakcí na různé situace“ (Linz 2000: 162). Mentalita se opírá o určité hodnoty a hesla, která jsou dané společnosti srozumitelná. Pokud si jako příklad vezmeme autoritativní režim v Rakousku mezi lety 1934 a 1938, ten pracoval s důrazem na pořádek, hrdinství, statečnost, patriotismus, službu vlasti a sociální smír, a to v kombinaci s militaristickým, korporativistickým a ke katolicismu se obracejícím duchem (Jeřábek 2004, Balík – Kubát 2012). Názorné shrnutí distinkce mezi ideologií a mentalitou nabízí tabulka 6.

Tabulka č. 6: Ideologie a mentalita u moderních diktatur

Ideologie	Mentalita
intelektuální obsah	intelektuální postoj
pevně tvarovaná	beztvará, proměnlivá, vágní
silný utopický, futuristický element	blíže k přítomnosti a minulosti

Zdroj: Balík 2003: 272.

Třetí výrazný kontrast mezi totalitními a autoritativními režimy představuje zapojení občanů do *mobilizace* s politickým a společenským cílem, prováděné jak stranou, tak dalšími organizacemi, které mají v dané sféře monopol. Cílem je občan zcela ztotožněný s režimem a nadšeně se podílející na jeho fungování. Názorný příklad, jak taková svou povahou převážně spontánní mobilizace vypadá, reprezentují v československých poměrech petice masově podepisované v podnicích a úřadech v době procesu s Miladou Horákovou, které požadovaly smrt této nekomunistické političky. Oproti tomu autoritativní režimy místo mobilizace sázejí na *depolitizaci* společnosti, případně na limitovanou participaci. Aktivita občanů je považována za nežádoucí a režimu vyhovuje spíše politická pasivita. Výjimkou z tohoto pravidla bývají někdy počátky nebo krátké přechodné fáze autoritativního režimu.

Posledním rysem autoritativních rysů je *vůdcovství jednoho leadra či malé skupiny* například vojenské junty, které je uplatňováno uvnitř formálně nejasně definovaných, nicméně předvídatelných hranic. I když toto vůdcovství může na první pohled působit jako projev absolutní moci, v praxi má své meze. Někdy dokonce dané vůdcovství je či minimálně vypadá jako „vnucené“ převzetí nevyhnutelné odpovědnosti. Za názorný příklad lze označit portugalského diktátora Antonia Salazara, původně univerzitního profesora, který stál v čele Portugalska od 30. až do konce 60. let 20. století (Klíma 2005). Linz zůstává ovšem opatrný při vymezení

vůdcovství v totalitních režimech. Všímá si kultu osobnosti zrozeného okolo Stalina, stejně jako třeba zvláštního postavení Hitlera v nacistickém Německu, což by otevíralo možnost konstrukce *neomezené moci zbožštělého leadra*. Španělský politolog ale konstatuje, že nemusí jít o pravidlo, i když takové vůdcovství je mnohem pravděpodobnější spíše v totalitních než v autoritativních režimech. Otázku vůdcovství je proto vhodné považovat spíše za indikátor než za rys typu režimu.

Linzovo vymezení totalitních a autoritativních režimů nepředstavuje dvě uzavřené kategorie, ale svou povahou se jedná zjednodušeně řečeno spíše o dva ideální póly. Přibližné dimenze či osy slouží pro umístění řady v praxi identifikovatelných typů autoritarismů, které se variabilně liší podle stupně (limitovaného) pluralismu, ideologizace a mobilizace. Samozřejmě i Linzova konstrukce má svoje slabší místa (podrobně Merkel 1999, Brooker 2000, Holzer – Balík 2007). Například jako jeden z typů autoritativních režimů identifikuje mobilizační režimy vytvořené krátce po vyhlášení nezávislosti v řadě zemí Třetího světa. Znejasňuje to, jak se takový typ slučuje s představou nízké mobilizace obecně předpokládané u autoritativních režimů, byť v parametrech limitovaného pluralismu a ideologie odpovídá jejich klasické představě. Linzova interpretace, že jde zejména o záležitost počáteční fáze režimu, nezničí v tomto případě zrovna nejpřesvědčivěji. Tato a další dílčí námitky nicméně samy o sobě nediskvalifikují klíčový Linzův přínos v podobě konstrukce tří komplexních a poměrně dobře uchopitelných dimenzí umožňujících analýzu většiny moderních diktatur.

BYROKRATICKO-MILITARISTICKÉ AUTORITATIVNÍ REŽIMY

Nemá smysl zde podrobněji analyzovat jednotlivé typy autoritativních režimů, které Linz kdysi identifikoval. Vysoká dynamika politického vývoje v posledních desetiletích 20. století změnila nejenom svět demokracií, ale i diktatur. Z některých autoritativních typů to dokonce zřejmě učinilo už pouze historickou záležitostí, což je třeba případ Linzem identifikovaných rasových „demokracií“ s výraznou restrikcí práv některých skupin obyvatel, jejichž „vlajkovou lodí“ byla Jihoafrická republika v době apartheidu. Krom toho je možné zaznamenat, jak bude ukázáno později, vznik nových druhů autoritarismů po neúspěšném etablování demokracie v některých zemích v závěru 20. a na začátku 21. století. Je nicméně dobré věnovat pozornost alespoň Linzovým *byrokraticko-militaristickým režimům*. Tyto režimy zaprvé představují nejtypičtější ukázkou Linzova pojmání autoritarismu, zadruhé byly v prostoru střední Evropy v průběhu 20. století velmi časté a zatřetí jsou dodnes ve světě přítomné. Byrokraticko-militaristické režimy se objevily v prostředí, kde probíhal ostrý polarizující střet mezi novými politicky radikalizovanými sociálními skupinami, jako jsou dělníci či maloročníci vstupující do politické arény, a novými středostavovskými (úřednickými, podnikatelskými) anebo předmoderními elitami, jako jsou velcí aristokratičtí vlastníci půdy. Současně zde působil silný vliv tradičních institucí, jako byla katolická církev anebo monarchie, které v zájmu

politické stabilizace země nástup nového autoritativního režimu podpořily. Obvykle státy s tímto typem režimu zažily experiment s demokratickým nebo (pseudo)konstitučním parlamentním režimem, který ale nedokázal zmíněný dynamický a výbušný společenský pohyb zvládnout.

Koalice, které obvykle vytvořily elitu nového autoritativního režimu, bývaly dominantně tvořeny armádními důstojníky a byrokraty. Pod slůvkem byrokrat se zde ovšem neskrývá ani tak označení úředníka, ale širší technokratické pojetí zahrnující finanční experty, manažery či podnikatele, kteří mají zajistit ekonomickou stabilizaci často v chaosu se zmitající země. Těmito experty jsou vlastně i vojáci, kteří zpravidla cestou armádního převratu zajišťují nastolení režimu a představují jeho ochrannou záštitu. Pojí se s tím pragmatická byrokratická (technokratická) mentalita režimu. Oficiálně vládnoucí formace, pokud je vůbec vytvořena, má obvykle omezený význam a je silně heterogenní. Dále se projevuje tendence utlumit před nastolením režimu nastartovanou mobilizační dynamiku radikalizovaných skupin. Je dokonce možný kvaziparlamentní rámec jako v případě meziválečného Maďarska admirála Miklóse Horthyho, kde byla tolerována existence dalších politických stran včetně levicových sociálních demokratů. V Horthyho Maďarsku probíhaly i ne zcela fiktivní volby, které ale neměly přímý dopad na vládnutí (Kontler 2001).

Tím se dostáváme k příkladům byrokraticko-militaristických režimů. Vedle už zmíněného meziválečného Maďarska sem patří Polsko po roce 1926, kdy maršál Józef Piłsudski provedl úspěšný vojenský převrat, nebo Jugoslávie, kde král Alexandr permanentní politickou nestabilitu provázenou vysokou dávkou hlavně etnický, ale i sociálně motivovaného násilí „vyřešil“ na konci 20. let 20. století nastolením diktatury. Stejně tak lze za byrokraticko-militaristický režim považovat Francovo Španělsko v posledních desetiletích jeho existence. Dále sem patří například armádou nastolené režimy v Argentině, Brazílii či Peru v průběhu 60. let nebo v Chile na začátku 70. let minulého století.¹¹ Nalezneme přitom mezi nimi země, které v upraveném aranžmá byrokraticko-militaristický režim zažily opakovaně. Zajímavým případem je sousední Polsko, kde tento typ režimu fungoval nejenom po většinu meziválečné éry, ale i v posledních letech komunistické éry, přesněji mezi lety 1981 a 1989. Na těchto dvou časově vzdálených režimech v jedné zemi lze současně názorně ukázat, že byrokratické militarismy netvoří unifikovanou entitu a především na Piłsudského meziválečném autoritativním režimu lze demonstrovat poměrně velkou míru limitovaného (politického) pluralismu. Tento fakt má svůj význam i pro debatu o současných nových autoritativních režimech.

¹¹ Pro kontext je dobré zmínit, že Linzovy byrokraticko-militaristické režimy jsou odvozeny ze starších studií Guillerma O'Donnella o Latinské Americe a Andrewa Janose o střední a východní Evropě.

SROVNÁNÍ POLSKÝCH BYROKRATICKO-MILITARISTICKÝCH REŽIMŮ

Pro historicky starší Piłsudského režim vytvořila vhodné podmínky nezávládnutá politická, etnická a společenská polarizace, kterou provázela velká dávka násilí. Ukrajinci, Bělorusové, Němci a další menšiny tvořili více než třetinu obyvatel meziválečného Polska a rozhodně nebyli nadšení ze zvoleného, k asimilaci tendujícího státního modelu. Etnickou polarizaci doplňovala radikalizace dělnictva, které mělo nízký životní standard a trpělo vysokou nezaměstnaností. Minimálně stejně výbušně naladěna byla část venkova dožadujícího se urychlené a bezplatné parcelace aristokratických velkostatků. Vytvořila se tak v podstatě klasická situace snadno zranitelné demokracie v zemi procházející modernizací. Z pravé strany politického spektra k napětí dále přispívali nacionalističtí a antisemitští národní demokraté, kteří se před Piłsudského vojenským převratem dostali (v koaličních vládách s agrárním středem) k výkonné moci. U levice a národnostních menšin vedla obava z národních demokratů k tomu, že Piłsudského převrat v květnu 1926 považovali za menší zlo, a část z nich jej dokonce otevřeně podpořila. Svou roli hrál fakt, že Piłsudski se jako jedna z hlavních postav obnovy nezávislosti Polska během první světové války těšil obrovské společenské autoritě a rovněž jej obklopovala aura zachránce státu během polsko-sovětské války v letech 1919 až 1920. Z pohledu socialistů nebylo bezvýznamné ani to, že kdysi patřil k jejich klíčovému ledrům.

Význam pro mnohdy pozitivní přijetí autoritativní vlády silné ruky místo slabého parlamentního režimu měly vnější zahraničně-politické okolnosti spojené s obavami o budoucnost polské nezávislosti. Polsko teprve před několika lety obtížně obnovilo svou nezávislost, jeho vztahy prakticky se všemi sousedy byly napjaté a geopoliticky se nacházelo v nebezpečné pozici mezi sovětským Ruskem a Německem. Pro etablování autoritativního režimu hrála významnou úlohu také fragmentovaná politická kultura, která byla důsledkem více než století trvajícího rozdělení Polska mezi několik impérií – carské Rusko, císařské Německo a habsburské Rakousko. Za pozornost v souvislosti s nastolením Piłsudského režimu stojí zejména dědictví autokratického Ruska tvrdě potírajícího jakékoliv opoziční či jen emancipační aktivity. Ovlivnilo to „povstalecký“ vzor myšlení mnohých polských politiků a nejlepším dokladem byl právě Piłsudski.

Zrod druhého polského byrokraticko-militaristického režimu o více než půl století později v prosinci 1981 pod vedením jiného vojáka, generála Wojciecha Jaruzelského se odehrál za jiných okolností. Už několik desetiletí před jeho zrodem proběhla v polovině 40. let 20. století drastická etnická homogenizace Polska, která zemi zbavila menšin. Za éry etabloujícího se komunistického režimu následně došlo k likvidaci některých sociálních skupin, například podnikatelů či pozemkové aristokracie. Brutální začátek společenského a etnického „převrácení“ Polska vzhůru nohama je ovšem spojen už se zářím 1939, kdy nejenom končí meziválečný autoritativní režim, ale současně si polské území rozdělují Německo a Sovětský svaz. Obnovu Polska po druhé světové válce jako státu s komunistickým režimem importovaným ze Sovětského svazu provázela krátká, ale na repre-

se intenzivní totalitní stalinská epizoda na přelomu 40. a 50. let. Po destalinizaci a velké krizi komunistického režimu v roce 1956 se nicméně prosazuje autonomie vlivné katolické církve a komunisté rezignují na snahu o úplnou unifikaci společnosti v duchu sovětského modelu, díky čemuž přežila v Polsku početná vrstva soukromých rolníků. To spolu s celkovou detotalizací Polsko vzdálilo směrem od totalitního „ideálu“. Za velký rozdíl ve srovnání s meziválečným Polskem lze považovat přítomnost cizích (sovětských) vojsk v zemi a satelitní postavení vůči Moskvě. Výrazně to ovlivňovalo jak jednání komunistické elity, tak antikomunistické opozice.

Klíčovým faktorem, který nastartoval cestu k transformaci v byrokraticko-militaristický režim, se stal ekonomický propad ve druhé polovině 70. let. Zapříčinila jej ambiciózní představa vedení polských komunistů o modernizaci země prostřednictvím masivních investic. Výsledkem tohoto komunistického pokusu o velký hospodářský „skok vpřed“ byla ekonomická katastrofa, enormní zahraniční zadlužení a prudký pokles životní úrovně. Reakce v podobě dělnických protestů komunisté nejprve v roce 1976 tvrdě potlačili, což ovšem naopak přispělo k posílení opozice, která i díky zázemí v katolické církvi získala na významu. Prohlubující se ekonomická a společenská krize přecházející v krizi politickou silně připomíná podobně polarizovanou situaci z poloviny 20. let. Hlavním reprezentantem antikomunistické opozice se na vrcholu nových dělnických protestů v roce 1980 stalo masové odborové hnutí Solidarnosc, které kolabující komunistický režim musel legalizovat. Rozklad většiny mocenských struktur režimu včetně komunistické strany se vyhnul pouze armádě a bezpečnostním složkám. Právě jejich nasazení spojené s vyhlášením válečného stavu a potlačením opozice na konci roku 1981 přechodně komunismus v Polsku zachránilo, nicméně dalo mu novou militaristicko-byrokratickou podobu. Ve srovnávací perspektivě obou byrokraticko-militaristických režimů se mezník roku 1981 jeví méně zřetelný než zlom roku 1926. Jaruzelského byrokraticko-militaristický režim představuje v mnohém nástupnický režim na rozdíl od Piłsudského režimu, který zjevně ukončil předchozí demokratickou etapu.

Podobnosti a odchylky vykazuje také srovnání Piłsudského a Jaruzelského režimu v rámci Linzových dimenzí. Z perspektivy limitovaného pluralismu vykazovalo Piłsudského Polsko mnohem větší otevřenost než Jaruzelského režim. Režim zrozený roku 1926 zachoval autonomii ekonomické sféry, což kontrastuje s centrálně plánovaným modelem a z větší části znárodněným hospodářstvím (s významnou výjimkou zemědělství), které „zdědil“ Jaruzelského režim. Podobně velký rozdíl lze zaznamenat v politické a sociální sféře. Meziválečný polský autoritarismus byl, stejně jako Horthyho Maďarsko, ochotný tolerovat politickou opozici, která měla v sice deformovaném, ale přece jen částečně soutěživém volebním klání šanci získat slušné parlamentní zastoupení. I díky tomu parlament nepředstavoval zcela bezvýznamnou instituci. Tato relativní „měkkost“ režimu ovšem vykazovala tendenci v průběhu času přitvrzovat tvář v tvář sjednocující se levicové a centristické opozici. Názorně se to ukázalo před volbami v roce 1930, kdy opoziční předáci skončili ve vězení, což opozici

dezorganizovalo. Ve 30. letech pak Piłsudského režim neváhal rozpouštět některé opoziční, z jeho pohledu příliš nebezpečné formace.

Naproti tomu komunistický byrokraticko-militaristický režim nehodlal tolerovat jakýkoliv náznak legální politické opozice. Týkalo se to i satelitních stran a sdružení, jejichž loajalita v krizovém období let 1980 až 1981 zakolísala, ovšem vzápětí byla razantně obnovena. Tento postoj vydržel režimu až do momentu, kdy se pod tlakem (znovu) se prudce zhoršující ekonomické situace rozhodl na přelomu let 1988 a 1989 zahájit jednání s předáky (ilegální) odborové Solidarity, která byla po vyhlášení válečného stavu rozpuštěna. Jediného legálního a na režimu autonomního aktéra tak v průběhu 80. let, stejně jako předtím, představovala katolická církev. Právě její ochrana pomáhala udržovat poměrně živou občanskou společnost, a to i přes destruktivní tlak Jaruzelského režimu. Meziválečný autoritativní režim vůči společnosti postupoval opatrněji, i když do ní občas rovněž tvrdě zasahoval, například ve své snaze o náboženském „obrácení“ Ukrajinců a Bělorusů v závěru 30. let, což mělo napomoci jejich asimilaci.

Zajímavě vypadá i srovnání povahy vládnoucí strany u obou režimů. Piłsudski sice dva roky po převratu inicioval vznik (proklamativně) širokého hnutí nazvaného Bezpartijní blok pro spolupráci s vládou. Tento blok ale neměl ambici fungovat jako monopolní strana režimu, nýbrž především jako volební platforma v (pokřivené) soutěži s opozicí. Význam bloku se proto nedá přeceňovat, byť jeho šéf Walecy Ślawek opakovaně zastával premiérský post. Ślawek své postavení získal coby maršálův dávný spolubojovník. Právě v úzkém okruhu spolupracovníků (či přesněji bývalých spolubojovníků) vůdce režimu vznikala klíčová politická rozhodnutí. O omezeném významu Bezpartijního bloku pro spolupráci s vládou svědčí fakt, že byl po Piłsudského smrti v polovině 30. let rozpuštěn. Následně vytvořený nový nástupnický subjekt měl díky stupňujícímu se soupeření několika křídel ve stále heterogennější elitě režimu ještě menší význam.

Po nastolení válečného stavu v roce 1981 zpočátku roli klíčového mocenského orgánu hrála Vojenská rada národní spásy. Přes určitou diskusi, zda komunistickou stranu nerozpustit, se nakonec vedení režimu rozhodlo ji zachovat. Hlavní roli v ní ovšem měli až do roku 1989 „komunisté v uniformách“ v čele s Jaruzelským, který obsadil post šéfa strany i premiéra, a to dokonce už krátce před nastolením válečného stavu. Komunistická strana si formálně ponechala mocenský monopol a pro zastávání čelných státních funkcí zůstala potřebná stranická knížka. V praxi ale byla zjevná heterogenizace elity režimu. Vedle u jiných komunistických režimů nepředstavitelného postavení vojáků se v průběhu času projevila tendence k inkorporaci technokratů. Asi nejviditelnějším projevem byl premiér – civilista a profesor ekonomie Zbigniew Messner, který v polovině 80. let vystřídal na tomto postu Jaruzelského. Ztrátu významu strany názorně dokládá fakt, že Messner nepatřil ke stranické špičce. (Zřetelnou tendenci k využití expertů a manažerů se vyznačoval i meziválečný autoritarismus.)

Mentalita obou polských vojensko-byrokratických režimů vykazuje v některých aspektech až překvapivou podobnost. Polskem po roce 1926 zněla patriotická hesla

o obnově země, sociálním a ekonomickým rozvoji a posílení jeho nezávislosti. Termín sanační režim (*sanaacja* – ozdravení) se přímo vžil jako označení Piłsudského Polska. Nepříliš odlišné aranžmá rámovalo nástup a působení Jaruzelského. Příznačné se stalo upozadění dřívější marxisticko-leninské výbavy režimu, která byla vzhledem k ekonomické katastrofě země zdiskreditovaná.

Názornou ukázkou poskytuje Jaruzelského projev při vyhlášení válečného stavu v prosinci 1981, který uvedla národní hymna a oslovení „Občané a občanky“ místo tradiční frazeologie soudružky a soudruzi. Poté následovaly věty: „Obracím se k Vám jako voják a šéf polské vlády (...) obracím se k Vám v nejzávažnější věci. Vlast se nachází nad propastí (...)“ (citace podle Merétk 1989: 107). Tento emocionální apel zjevně vybočuje z předchozího ideologického žargonu. I když se později při režimních akcích ideologické rituály oživovaly, pro převažující pragmatismus režimu, který se zoufale snažil o ekonomickou stabilizaci země, to už mělo omezený význam.

Významný rozdíl v mentalitních základech obou režimů naopak panoval v postoji k minulosti. Zatímco sanační režim se opíral o vymezování se vůči předchozímu „zkorumpovanému a neschopnému“ parlamentnímu režimu a „přebujelému partajničeni“, Jaruzelského „stranici v uniformách“ byli v tomto ohledu mnohem opatrnější. Vcelku pochopitelně to plynulo z jejich nástupnického charakteru po předchozí éře. Obecně Jaruzelského vládnoucí elita připouštěla „minulé chyby“, na nichž se někdy sama podílela, ale v klíčové otázce – odpovědnosti za stav ekonomiky – se snažila přesunout hlavní vinu na opozici a její stávkové aktivity z let 1980 až 1981.

V souvislosti s mentalitou je zajímavé pojmání vůdcovství u obou režimů. Meziválečný autoritarismus silně a úspěšně těžil z popularity Piłsudského, polského národního hrdiny z první světové války a muže považovaného většinou společností za důležitého, ne-li hlavního strůjce polské nezávislosti. Vyústilo to v jeho intenzivně budovaný kult, který se silně prolínal do mentality režimu. Naproti tomu Jaruzelski působil mnohem defenzivněji či „skromněji“ a převažovala jeho prezentace coby vojáka sloužícího vlasti a nuceně jdoucího cestou „menšího zla“ (Tím „větším zlem“ měla být sovětská vojenská intervence, která se však ve světle tehdejšího nachylujícího se úpadku Sovětského svazu zaměstnaného navíc válkou na opačném konci jeho impéria v Afghánistánu, jeví jako nepřilíš pravděpodobná.)

Ještě větší podobnost než u mentality se dá najít u depolitizační orientace obou režimů. Jak Piłsudského, tak Jaruzelského režim vzniknul v době vysoké společenské mobilizace a jeho hlavním cílem bylo její utlumení. Přes příležitostné aktivizační počiny v souvislosti například se státními svátky se oba obecně až do svého konce držely depolitizační strategie. Určitým rozdílem tu snad byl pouze fakt, že pokud sanační režim občas sáhl k aktivizaci, byl v tomto ohledu alespoň v prvních letech poměrně úspěšný a nacházel u části populace odezvu. Souviselo to s jeho vyšší společenskou legitimitou ve srovnání s režimem Jaruzelského. Časem se ovšem i tato legitimita vytrácela. Důležitým mezníkem je v tomto ohledu Piłsudského smrt v roce 1935, po níž režimu chyběla adekvátní personální náhrada

(k podobě meziválečného autoritarismu například Davies 1994 nebo Lukowski – Zawadski 2003, k Jaruzelského režimu Antoszewski 1992 nebo Paczkowski 2000, obecně srov. Kubát 2006b).

Oba polské byrokraticko-militaristické autoritarismy ukazují na pestrost, kterou tento typ diktatury může získat. Jejich zrod probíhal v odlišném historicko-politickém, mezinárodním a kulturním kontextu, naopak shodně u obou působila vysoká společenská mobilizace a špatná ekonomická situace. Stejně tak jsou zjevné určité rozdíly mezi nimi v jednotlivých liniových dimenzích. Jaruzelského komunistický byrokraticko-militaristický režim se nacházel blíže totalitnímu monistickému ideálu než sanační Polsko o půl století dříve, v němž zůstala zachována, byť s tendencí ke zmenšování, vysoká míra limitovaného pluralismu. Stejně tak je zjevný rozdíl ve vedení obou režimů. Piłsudského vůdcovství v sobě obsahovalo mimořádně silný emoční a charismatický náboj, který posiloval legitimitu režimu. Naproti tomu Jaruzelski díky kompromitaci předchozího komunistického vedení, které přivedlo zemi do hospodářské katastrofy, mohl působit na velkou část společnosti mnohem méně věrohodně. Jeho snaha odstránit se od „stranické“ a napojit se na „patrioticko-vojenskou“ linii přitom měla jen omezený úspěch. Naopak mentalita obou režimů vykazovala velkou podobnost a stejně tak si byly velmi blízké svým depolitizačním zaměřením.

POSTTOTALITNÍ A SULTANISTICKÉ REŽIMY

V rámci rozboru autokracií je pro prostor střední Evropy rovněž důležité zmínit problematiku posttotalitních režimů. Jejich rozpracování provedl Linz společně s Alfredem Stepanem (1996). Posttotalitní režimy Linz původně chápal jako jeden z typů autoritativních režimů, následujících po totalitní éře v dané zemi. Nicméně některé jejich specifické rysy vedly tyto dva autory k tomu, že je začali považovat za zvláštní typ nedemokratických režimů. Startovním momentem obvykle nesmělého zrodu posttotalitních režimů se v podmínkách východního bloku stala Stalina smrt v roce 1953. Na to navázal proces destalinizace spojený s kritikou kultu osobnosti, propouštěním některých politických vězňů a omezeními liberalizačními změnami ve společenské, kulturní a ekonomické oblasti. V jednotlivých komunistických zemích se dynamika a rozsah režimní proměny lišily. Polský případ nicméně se svou proměnou „až“ v autoritativní režim zůstal výjimkou a pravidlem se naopak stal posttotalitní typus.

V posttotalitních režimech zůstal formálně zachován monopol komunistické strany a neprosadil se limitovaný politický pluralismus. Objevují se ale zárodky *nepolitického pluralismu* typicky ekonomického či společenského charakteru. Režim například toleruje fungování „neoficiální“ (šedé) ekonomiky, která uspokojuje potřeby občanů, jež není schopna zajistit centrálně plánovaná ekonomika. Někdy se dokonce může vytvořit významná, vůči režimu stojící kontrakultura, jejímž typickým projevem je rozsáhlá produkce samizdatové literatury. Oficiální ideologie v posttotalitním režimu nadále formálně nepozbyla platnost. *Vira v tuto ideologii*

je ale výrazně až zásadně oslabena. Chybí autentická mobilizace občanů a funguje pouze mobilizace *rutinizovaná*, která postrádá jakýkoliv étos. Jinak řečeno, spontánní nadšení pro myšlenky režimu vystřídala lhostejnost. Od obyvatelstva se nicméně vyžaduje určité konformní „minimum“, které se realizuje prostřednictvím účasti na podnikových schůzích, manifestacích při příležitosti významných komunistických svátků, jako je 1. květen, 7. listopad (klíčový den bolševické revoluce v roce 1917), 22. duben (Leninovy narozeniny) atd. Produktem je vnitřní deideologizace a depolitizace společnosti. Dále se mění charakter vládnoucí elity, která po zkušenostech se stalinistickými represemi, jež silně zasáhly i stranické špičky, klade mnohem větší důraz na garanci osobní bezpečnosti a dodržování formálních stranických procedur. Charismatické osobnosti ve vládnoucí elitě nahrazují technokraticky a byrokraticky přemýšlející lidé. Přehledně shrnutí posttotalitních rysů ve srovnání s povahou totalitních a autoritativních režimů znázorňuje tabulka 5.

Podíváme-li se na Československo před listopadem 1989, jednalo se o jeden z nejrigidnějších posttotalitních režimů ve východním bloku. Linz a Stepan jej označují jako *zamrzlý* a dávají jej do kontrastu s Maďarskem, které berou jako *zralý* posttotalitarismus, což vyjadřuje poměrně vysokou míru jeho liberalizace. Strnulost a minimální ochota československé komunistické elity k reformám v jakékoliv oblasti plynula z obavy z narušení statusu quo, vytvořeného po sovětské vojenské intervenci v srpnu 1968. Tato intervence zastavila náhlou liberalizaci komunistického režimu v době Pražského jara, kdy přechodně zmizela cenzura a začaly se tvořit zárodky politického pluralismu.

Průvodním a vlastně i silně determinujícím jevem předlistopadového Československa se stala gerontokratizace a sklerotizace režimu. Lidé, kteří jej vedli od konce 60. let, zpravidla setrvali v jeho čele ještě o dvě dekady později. Výmluvným příkladem je Gustáv Husák, generální tajemník komunistické strany a od poloviny 70. let i prezident republiky. První z těchto funkcí pozbyl až v roce 1987, což ovšem nebyl projev nějakého příklonu komunistického vedení k reformismu, ale důsledek Husákovy prohry v boji o moc ve straně. Coby „prezident zapomnění“, jak jej trefně nazval Milan Kundera, pak setrval ve funkci hlavy státu až do konce existence komunistického režimu, kdy už se věkově přiblížil osmdesátce. Husákových nástupce ve funkci generálního tajemníka Miloš Jakeš představoval typického byrokratického aparátčíka, který s kosmetickými změnami pokračoval v dosavadním způsobu řízení strany a státu.

Výsledkem zmíněného byl fakt, že vedení československého režimu až do závěru 80. let nepřistoupilo na rozdíl například od sousedního Maďarska k většímu otevření prostoru pro soukromé podnikání či jiným větším ekonomickým experimentům. Z éry stalinismu zděděný model centrálního plánování tak zůstal nenarušen a stejně tak komunistické vedení nepřipustilo ani jakékoliv odchýlení od oficiálního sterilního kánonu v kulturní oblasti. Podobně českoslovenští komunisté neuvvažovali o možnosti dialogu s opozicí a nejdůležitější opoziční iniciativu, Chartu 77, se nejprve snažili neúspěšně zlikvidovat a posléze ji, téměř až do listopadu 1989, dokázali úspěšně izolovat od většiny společnosti. O povaze československého

režimu výmluvně vypovídalo, že *perestrojku* (přestavbu) a *glasnost'* (otevřenost) hlásanou od poloviny 80. let Gorbačovovým vedením Sovětského svazu vnímali předlistopadoví komunisté s velkou nechutí, protože až příliš připomínaly myšlenky zavrženého Pražského jara (srov. například Otáhal 1994, Durman 1998).

Posttotalitní režimy nepředstavují ani po pádu komunistických režimů ve střední a východní Evropě prázdnou kategorii. Ze stále existujících komunistických režimů sem spadá Čína, Vietnam a poněkud sporně i Kuba. V případě Kuby je sporná existence nutné „vstupní podmínky“ v podobě předchozího intenzivního totalitního období. Pochybnosti v tomto ohledu vyvolává zejména starší praxe castrovského režimu, který pragmaticky otevíral prostor pro masovou emigraci s ním nesouhlasících obyvatel. Podobně nejsou vyloučeny pokusy o etablování nových totalitních režimů, jak to v závěru 20. století předvedli Talibové v Afghánistánu. I když byl monistický a ideologický základ jimi vytvářeného režimu jiný než v případě stalinického Sovětského svazu nebo nacistického Německa, nevylučuje to diskusi o totalitním charakteru jejich režimu, protože byla zjevná intenzivní snaha indoktrinovat a změnit společnost v duchu radikální představy islámu.

Poslední z významných forem moderních autokracií, které je nutné zmínit, reprezentují *sultanistické režimy*. Jejich legitimita je založená na personální moci vládce, která v mnohém kopíruje tradiční absolutisticky chápanou monarchistickou autoritu, respektive využívá jejich přetrvávajících obvykle silných pozůstatků. I proto jsou podobné režimy úspěšné spíše v agrárních, ekonomicky slabě rozvinutých zemích. Vládce – „sultán“ – chápe stát jako své dominium, s nímž může volně nakládat podle svého uvážení. Týká se to nejenom veřejné sféry, ale i sféry soukromé, když typicky rozděluje majetek těch, kteří upadli v nemilost. Ideologie v takovém režimu nehraje velkou roli. Stejně tak vládce obvykle neprosazuje nějaké zvláštní třídní či jiné zájmy mimo svých vlastních zájmů, potažmo zájmů spřízněného úzkého okruhu. Klíčovou roli v loajalitě k „sultánovi“ hraje strach a odměňování věrných, což zpravidla provází nepotismus, klientelismus a korupce. K příkladům sultanistických režimů patří už zmíněný Trujillův režim v Dominikánské republice, Marcosův režim na Filipínách do poloviny 80. let 20. století, Irák Saddáma Husajna před americkou intervencí v roce 2003 nebo Ceausescovo Rumunsko před rokem 1989. K posledním dvěma zmíněným příkladům se sluší dodat, že Irák v průběhu vlády Saddáma Husajna prošel vývojem a pro starší období je nepochybně vhodnější pracovat s ním v rámci kategorie autoritativních režimů nebo případně vést debatu o jeho přibližování se totalitním režimům. Podobně u Ceausescova Rumunska se jednalo o pozoruhodný a ve východním bloku ojedinělý výsledek transformace původního totalitního komunistického režimu. Rumunská komunistická strana sice formálně zůstala vůdčí silou, ale vedoucí posty ve státě se staly pašalíkem, jímž diktátorský pár Nikolae a Elena Ceausescu odměňoval své příbuzné a nohsledy.

Ne zcela zanedbatelným fenoménem jsou rovněž *sultanistické tendence* projevující se v různých typech nedemokratických režimů, což může vést k posunům v jejich charakteru. Náznorným příkladem je jedna z nejtrvalejších moderních diktatur – komunistická Severní Korea. Tato země bývá často nahlížena jako jeden

z případů totalitního režimu. Nicméně už v posledních letech či spíše desetiletích před smrtí klíčové a už za života zbožštělé postavy režimu Kim Ir Sena v roce 1994 se zřetelně rýsovalo nástupnictví jeho syna Kim Čong-Ila, který postupně přebíral důležité funkce v zemi a po otcově smrti naprosto v duchu sultanismu zcela zaujal jeho místo. Tento scénář se zopakoval v roce 2011, kdy se po smrti Kim Čong-Ila novou hlavou severokorejského režimu stal jeho syn Kim Čong-Un. Popsané zpochybňuje jednoznačné přiřazení severokorejského režimu a přesněji je hovořit o jeho smíšené povaze na pomezí dvou kategorií nedemokratických režimů: totalitního a sultanistického (podrobně k sultanistickým režimům Chehabí – Linz 1998, přehledně shrnutí geneze tohoto konceptu Brooker 2000: 52–56, ke specifikům Severní Koreje v češtině například Buzo 2003).

PŘECHODY K DEMOKRACII A DEMOKRATICKÁ KONSOLIDACE

Přibližné rozdíly mezi jednotlivými druhy nedemokratických režimů jsou významné, co se týče vyhlídek na přechod k demokracii. Mezi politiky zkoumajícími demokratizaci ovšem nepanuje jednota v nahlížení vlivu podoby režimu na charakter přechodu. Stejně tak se velmi liší nahlížení na klasifikaci demokratických přechodů a používaná terminologie. Celou záležitost ještě komplikuje fakt, že cesta dané země k demokracii bývá někdy značně klikatá, což ztěžuje přesnou klasifikaci způsobu přechodu. Vzhledem k omezenému prostoru, který je možné této záležitosti věnovat, lze proto udělat jen několik krátkých, zobečňujících poznámek.¹²

Je téměř vyloučené, že by k demokratickému přechodu došlo při existenci totalitního režimu v daném státě. Povaha totalitního režimu takovou variantu zpravidla eliminuje, a to s výjimkou případů, kdy je takový režim *odstraněn vnějším zásahem*, jako se to stalo v Německu na konci druhé světové války nebo v Kambodži Rudých Khmerů po vietnamském vpádu na konci 70. let 20. století. Naopak u autoritativních režimů je šance na demokratický přechod výrazně vyšší. Platí přitom, že v obvykle heterogenní vládnoucí elitě se mohou prosadit stoupenci „kontrolovaných změn“, kterým se z důvodu ekonomicky bezvýhodné situace, neúspěchu snahy o eliminaci silné opozice anebo třeba mezinárodního tlaku jeví racionální přistoupit na jednání s opozicí. Častou cestou ukončení starého autoritativního režimu tak bývá *sjednaný přechod* (dohoda, pakt) mezi reformní částí staré režimní elity a umírněnou demokratickou opozicí, která zajistí poklidný přechod. Za příklady jsou brány Polsko v závěru 80. let 20. století, když Jaruzelského mocenská elita došla k závěru, že přetrvání jejich režimu je dlouhodobě neudržitelné, nebo Španělsko po smrti Francisca Franca.

U postfrankistického režimu byl ovšem v počátcích demokratického přechodu zjevný velký význam iniciačního impulzu generálova nástupce, krále Juana Carlose zahájit kontrolované změny režimu, proto se tento případ v první fázi blíží

¹² Přehledně představení klasifikací demokratických přechodů a používané terminologie poskytují v češtině starší klasická práce Vladimíry Dvořákové a Jiřího Kunce (1994) a novější publikace Marka Ženiška (2006).

LITERATURA A PRAMENY

- Abromeit, Heidrun (1993): *Interessenvermittlung zwischen Konkurrenz und Konkordanz. Studienbuch zur Vergleichende Lehre politischer Systeme*. Opladen: Leske+Budrich.
- Almond, Gabriel A. (1956): Comparative Political Systems. *Journal of Politics*, 18, 3: 391–409.
- Almond, Gabriel A. – Bingham Powell, Jr., G. (1966): *Comparative Politics: A Developmental Approach*. Boston: Little Brown and Co.
- Almond, Gabriel A. – Bingham Powell, Jr., G. – Strøm, Kaare – Dalton, Russel, J. (2001): *Comparative Politics: A Theoretical Framework*. New York – San Francisco – Boston: Longman.
- Almond, Gabriel A. – Verba, Sidney (1989): *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Newbury Park – London – New Delhi: Sage.
- Anderson, Benedict (2008): *Představy společnosti. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha: Karolinum.
- Anderson, Jeffrey J. (2005): Germany and Europe: Centrality in the EU. In: Bulmer, Simon – Lequesne, Christian (eds.): *The Member States of the European Union*. Oxford: Oxford University Press, 77–96.
- Andeweg, Rudy B. – Irwin, Galen A. (2005): *Governance and Politics of the Netherlands*. Second Edition. Basingstoke – New York: Palgrave MacMillan.
- Allen, David (2005): The United Kingdom: A Europeanized Government in a Non-Europeanized Polity. In: Bulmer, Simon – Lequesne, Christian (eds.): *The Member States of the European Union*. Oxford: Oxford University Press, 119–141.
- Antoszewski, Andrzej (1992): *Erozja systemu politycznego PRL w latach osiemdziesiątych: Studium procesu*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Antoszewski, Andrzej – Herbut, Ryszard (2001): *Systemy polityczne współczesnego świata*. Gdańsk: Arche.
- Antoszewski, Andrzej – Herbut, Ryszard – Sroka, Jacek (2003): System partyjny w Polsce. In: Antoszewski, Andrzej et al. (reds.): *Partie i systemy partyjne Europy Środkowej*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 115–167.
- Arendtová, Hannah (2000): *Původ totalitarismu*. Praha: Oikoymenh.
- Arter, David (2004): The Prime Minister in Scandinavia: ‚Superstar‘ or Supervisor? *The Journal of Legislative Studies*, 10, 2–3: 109–127.
- Arter, David (2009): From a Contingent Party System to Party System Convergence? Mapping Party System Change in Postwar Finland. *Scandinavian Political Studies*, 32, 2: 221–239.
- Axford, Barrie (2002a): Parties, Interest Groups and Public Opinion. In: Axford, Barrie et al.: *Politics: An Introduction*. Second Edition. London – New York: Routledge, 358–407.

- Axford, Barrie (2002b): *The Process of Globalization*. In: Axford, Barrie et al.: *Politics: An Introduction*. Second Edition. London – New York: Routledge, 524–562.
- Azarova, Aitalina (2008): Formal Institutions and Informal Politics in Russia. In: Meyer, Gerd (ed.): *Formal Institutions and Informal Politics in Central and Eastern Europe*. Opladen – Farmington: Barbara Budrich Publishers, 233–266.
- Bache, Ian – Flinders, Matthew (2004): Themes and Issues in Multi-level Governance. In: Bache, Ian – Flinders, Matthew (eds.): *Multi-level Governance*. Oxford – New York: Oxford University Press, 1–11.
- Bale, Tim – Bergman, Tornbjörn (2006): Captives No Longer, but Servants Still? Contract Parliamentarism and the New Minority Governance in Sweden and New Zealand. *Government and Opposition*, 41, 3: 422–449.
- Balfour, Sebastian – Quiroga, Alejandro (2007): *The Reinvention of Spain: Nation and Identity since Democracy*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- Balík, Stanislav (2003): Totalitární a autoritativní režimy. In: Hloušek, Vít – Kopeček, Lubomír (eds.): *Demokracie*. Brno: Masarykova univerzita, 259–284.
- Balík, Stanislav (2005): Communist Party of Bohemia and Moravia and Its Attitude towards Own History. In: Kopeček, Lubomír (ed.): *Trajectories of the Left: Social Democratic and (Ex-)Communist Parties in Contemporary Europe: Between Past and Future*. Brno: CDK, ISPO, 140–149.
- Balík, Stanislav (2009): *Komunální politika. Obce, aktéři a cíle místní politiky*. Praha: Grada.
- Balík, Stanislav – Hloušek, Vít – Holzer, Jan – Šedo, Jakub (2003): *Politický systém českých zemí 1848–1989*. Brno: IIPS.
- Balík, Stanislav – Kubát, Michal (2004): *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha: Dokořán. (2012): *Teorie a praxe nedemokratických režimů*. Praha: Dokořán.
- Ball, Alan R. (1988): *Modern Politics and Government*. Fourth Edition. Chatham: Chatham House Publishers.
- Bankowicz, Marek (2010): *Státní převrat*. Praha: Dokořán.
- Bartolini, Stefano (2005): *Restructuring Europe: Centre Formation, System Building, and Political Structuring between the Nation State and the European Union*. Oxford: Oxford University Press.
- Bartolini, Stefano – Mair, Peter (1990): *Identity, Competition, and Electoral Availability: The Stabilisation of European Electorates, 1885–1985*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bartolini, Stefano – Mair, Peter (2001): Challenges to Contemporary Political Parties. In: Diamond, Larry – Gunther, Richard (eds.): *Political Parties and Democracy*. Baltimore – London: The Johns Hopkins University Press, 327–343.
- Bardí, Luciano – Mair, Peter (2008): The Parameters of Party Systems. *Party Politics*, 14, 2: 147–166.
- Batory, Agnes (2009): Evropeizace politických stran v Maďarsku: vliv EU na stranickou politiku. In: Fiala, Petr a kol.: *Evropeizace zájmů. Politické strany a zájmové skupiny v České republice*. Brno: IIPS, muni press, 207–225.

- Batory, Agnes (2010): *Europe and the Hungarian Parliamentary Elections in April 2010*. European Parties, Elections and Referendum Network (EPERN), Election Briefing No. 51, Sussex European Institute; dostupné z http://www.sussex.ac.uk/sei/documents/no_51_epernhungary2010.pdf; ověřeno k 29. říjnu 2010.
- Bengtson, Christina (2007): Interparliamentary Cooperation within Europe. In: O'Brennan, John – Raunio, Tapio (eds.): *National Parliaments within the Enlarged European Union*. London – New York: Routledge, 46–64.
- Benoit, Kenneth (2005): Hungary: Holding Back the Tiers. In: Gallagher, Michael – Mitchell, Paul (eds.): *The Politics of Electoral Systems*. Oxford: Oxford University Press, 231–252.
- Benz, Arthur (1999): From Unitary to Asymmetric Federalism in Germany: Taking Stock after 50 Years. *Publius: The Journal of Federalism*, 29, 4: 55–78.
- Beramendi, Pablo – Máiz, Ramón (2004): Spain: Unfulfilled Federalism (1978–1996). In: Amoretti, Ugo M. – Bermeo, Nancy (eds.): *Federalism and Territorial Cleavages*. Baltimore – London: The Johns Hopkins University Press, 123–154.
- Beyme, Klaus von (1985): *Political Parties in Western Democracies*. Aldershot: Gower.
- Beyme, Klaus von (1994): *Systemwechsel in Osteuropa*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Beyme, Klaus von (1996): *Das politische System der Bundesrepublik Deutschland*. München: Piper.
- Biezen, Ingrid van (2003): *Political Parties in New Democracies: Party Organization in Southern and East-Central Europe*. Basingstoke – New York: Palgrave Macmillan.
- Blahož, Josef – Balaš, Vladimír – Klíma, Karel (1998): *Srovnávací ústavní právo*. Praha: Codex Bohemia.
- Bobbio, Norberto (2003): *Pravice a levice. Důvod a smysl rozdělení politické scény*. Brno: CDK.
- Bobek, Michal (2007): Publikace obecně závazných právních předpisů v historickém a srovnávacím pohledu. *Jurisprudence*, 9, 2: 11–18.
- Bornschier, Simon (2009): Cleavage Politics in Old and New Democracies. *Living Reviews in Democracy*, 1; dostupné z <http://democracy.livingreviews.org/index.php/lrd/article/view/lrd-2009-6/18>; ověřeno k 20. květnu 2010.
- Börzel, Tanja – Risse, Thomas (2003): Conceptualizing the Domestic Impact of Europe. In: Featherstone, Kevin – Radaelli, Claudio M. (eds.): *The Politics of Europeanization*. Oxford: Oxford University Press, 57–80.
- Bradová, Eva (2005): *Od lokálních mítinků k politickému marketingu. Teorie a vývoj politické komunikace a volebních kampaní*. Brno: IIPS.
- Brooker, Paul (2000): *Non-Democratic Regimes. Theory, Government and Politics*. Houndmills: Macmillan.
- Brooker, Paul (2008): Authoritarian Regimes. In: Caramani, Daniele (ed.): *Comparative Politics*. Oxford: Oxford University Press, 133–156.

- Bršťáková, Pavlína – Šedo, Jakub (2009): Pozice rumunského prezidenta v ústavě a v praxi po roce 1989. *Politologická revue*, 15, 2: 23–47.
- Brunclík, Miloš (2009): Negativní parlamentarismus: cesta k efektivnějšímu fungování parlamentního režimu? *Acta Politologica*, 1, 2: 118–141.
- Bryce, James (1921): *Modern Democracies*. London: Macmillan.
- Budge, Ian (2008): Great Britain and Ireland. Variations in Party Government. In: Colomer, Josep M. (ed.): *Comparative European Politics*. London – New York: Routledge, 17–57.
- Budge, Ian – Keman, Hans (2001): *Parties and Democracy: Coalition Formation and Government Functioning in Twenty States*. Oxford: Oxford University Press.
- Bulmer, Simon – Lequesne, Christian (2005): The European Union and its Member States: An Overview. In: Bulmer, Simon – Lequesne, Christian (eds.): *The Member States of the European Union*. Oxford: Oxford University Press, 1–20.
- Bulmer, Simon J. – Radaelli, Claudio M. (2005): The Europeanization of National Policy. In: Bulmer, Simon – Lequesne, Christian (eds.): *The Member States of the European Union*. Oxford: Oxford University Press, 338–359.
- Burg, Steven L. (1997): Bosnia-Herzegovina: A Case of Failed Democratization. In: Dawisha, Karen – Parrott, Bruce (eds.): *Politics, Power, and the Struggle for Democracy in South-East Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 122–145.
- Burgess, Michael (2006): *Comparative Federalism: Theory and Practice*. London – New York: Routledge.
- Bürklin, Wilhelm – Klein, Markus (1998): *Wahlen und Wählerverhalten*. Opladen: Leske+Budrich.
- Bursens, Peter (2008): State Structures. In: Graziano, Paolo – Vink, Maarten P. (eds.): *Europeanization: New Research Agendas*. Basingstoke – New York: Palgrave, 115–127.
- Buzo, Adrian (2003): *Partyzánská dynastie*. Praha: BB art.
- Cabada, Ladislav (2005): *Politický systém Slovinska*. Praha: Slon.
- Cabada, Ladislav a kol. (2008): *Komparace politických systémů. Nové demokracie střední a východní Evropy*. Praha: Oeconomia.
- Cabada, Ladislav – Ženíšek, Marek (2003): *Směšené volební systémy*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk.
- Caramani, Daniele (2000): *The Societies of Europe. Elections in Western Europe since 1815*. London: Macmillan.
- Caramani, Daniele (2004): *The Nationalization of Politics: The Formation of National Electorates and Party Systems in Western Europe*. Cambridge – New York: Cambridge University Press.
- Caramani, Daniele (2008): Party Systems. In: Caramani, Daniele (ed.): *Comparative Politics*. Oxford – New York: Oxford University Press, 318–347.
- Carothers, Thomas (2002): The End of the Transition Paradigm. *Journal of Democracy*, 13, 1: 5–21.

- Carothers, Thomas (2003): Promoting Democracy and Fighting Terror. *Foreign Affairs*, 82, 1: 84–97.
- Carter, Elisabeth – Luther, Kurt Richard – Poguntke, Thomas (2007): European Integration and Internal Party Dynamics. In: Poguntke, Thomas et al. (eds.): *The Europeanization of National Political Parties: Power and Organizational Adaptation*. London – New York: Routledge, 1–27.
- Cavatorta, Francesco (2001): The Role of the Northern League in Transforming the Italian Political System: from Economic Federalism to Ethnic Politics and Back. *Contemporary Politics*, 7, 1: 27–40.
- Císař, Ondřej (2003): Občanský republikanismus a deliberativní demokracie. In: Hloušek, Vít – Kopeček, Lubomír (eds.): *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. Brno: Masarykova univerzita, 84–108.
- Colebatch, Hal K. (2005): *Úvod do policy*. Brno: Barrister & Principal.
- Collier, David – Levitsky, Steven (1997): Democracy with Adjectives. *World Politics*, 49, 3: 430–451.
- Colomer, Josep M. (2006): *Political Institutions*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- Colomer, Josep M. (2008): Spain and Portugal: Rule by Party Leadership. In: Colomer, Josep M. (ed.): *Comparative European Politics*. Third Edition. London – New York: Routledge, 174–207.
- *Constitution de la République française*; dostupné z <http://www.assembleenationale.fr/connaissance/constitution.asp>; ověřeno k 1. prosinci 2010.
- *Constitution of the United States*; dostupné z <http://www.usconstitution.net/const.html>; ověřeno k 1. prosinci 2010.
- *Constitution of the United States, Amendment 12 and 25*; dostupné z <http://www.usconstitution.net/const.html>; ověřeno k 1. prosinci 2010.
- Cotta, Maurizio – Verzichelli, Luca (2007): *Political Institutions in Italy*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- Crepaz, Markus – Koelble, Thomas – Wilsford, David (eds., 2000): *Democracy and Institutions: The Life Work of Arend Lijphart*. Michigan: The University of Michigan Press.
- Čaloud, Dalibor (2006): Volební systém a volební inženýrství: současný stav a možné změny. In: Čaloud, Dalibor – Foltýn, Tomáš – Havlík, Vlastimil – Matušková, Anna (eds.): *Volby do Poslanecké sněmovny v roce 2006*. Brno: CDK, 145–163.
- Čaloud Dalibor – Foltýn, Tomáš (2006): Electoral Engineering in Use? The Case of Italy. *Evropská volební studia*, 1, 2: 185–195.
- Čermák, Vladimír (1994): Z dějin politického myšlení. In: Čermák, Vladimír – Fiala, Petr – Houbal, Dalibor: *Pozvání do politologie*. Praha: Vyšehrad, 10–24.
- Dahl, Robert (1956): *A Preface to Democratic Theory*. Chicago – London: The University of Chicago Press.
- Dahl, Robert (1966): Preface. In: Dahl, Robert (ed.): *Political Opposition in Western Democracies*. New Haven: Yale University, xi – xix.

- Dahl, Robert (1971): *Polyarchy. Participation and Opposition*. New Haven – London: Yale University Press.
- Dahl, Robert (1995): *Demokracie a její kritici*. Praha: Viktoria Publishing.
- Dahl, Robert (2001): *O demokracii. Průvodce pro občany*. Praha: Portál.
- Dalton, Russell J. (2007): *Democratic Challenges, Democratic Choices: The Erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies*. Oxford: Oxford University Press.
- Dalton, Russell J. – Gray, Mark (2006): Expanding the Electoral Marketplace. In: Cain, Bruce E. et al. (eds.): *Democracy Transformed? Expanding Political Opportunities in Advanced Industrial Democracies*. Oxford – London: Oxford University Press, 23–43.
- Dalton, Russell J. – Wattenberg, Martin P. (2002): Partisan Change and Democratic Process. In: Dalton, Russell J. – Wattenberg, Martin P. (eds.): *Parties without Partisans*. Oxford: Oxford University Press, 261–285.
- Dančák, Břetislav – Fiala, Petr – Hloušek, Vít (2005): Evropeizace: pojem a jeho konceptualizace. In: Dančák, Břetislav et al. (eds.): *Evropeizace. Nové téma politologického výzkumu*. Brno: IIPS, 11–25.
- Dardanelli, Paolo (2008): The Swiss Federal Elections of 2007. *Electoral Studies*, 27, 4: 748–751.
- Davies, Norman (1994): *Bože igrzysko. Historia Polski*. Kraków: Znak.
- Davies, Norman (2003): *Polsko. Dějiny národa ve střední Evropě*. Praha: Prostor.
- DeBardeleben, Joan (2007): Russia. In: Kesselman, Mark et al. (eds.): *Introduction to Comparative Politics*. Boston – New York: Houghton Mifflin Company, 353–414.
- Krause, Kevin Deegan (2007): New Dimensions of Political Cleavage. In: Dalton, Russel J. – Klingemann, Hans Dieter (eds.): *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Oxford: Oxford University Press, 538–556.
- Denemark, David (2003): Choosing MMP in New Zealand: Explaining the 1993 Electoral Reform. In: Shugart, Matthew Søberg – Wattenberg, Martin P. (eds.): *Mixed-Member Electoral Systems*. Oxford – New York: Oxford University Press, 70–95.
- Deschouwer, Kris (2006): Political Parties as Multi-level Organizations. In: Katz, Richard S. – Crotty, William (eds.): *Handbook of Party Politics*. London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage, 291–300.
- Detterbeck, Klaus (2005): Cartel Parties in Western Europe? *Party Politics*, 11, 2: 173–191.
- Dewachter, Wilfried (1987): Changes in a Partocratie: The Belgian Party System from 1944 to 1986. In: Daalder, Hans (ed.): *Party Systems in Denmark, Austria, Switzerland, The Netherlands, and Belgium*. London: Frances Pinter, 285–363.
- Diamond, Larry (1996): Is the Third Wave Over? *Journal of Democracy*, 7, 3: 20–37.
- Diamond, Larry (2001): Is Pakistan the (Reverse) Wave of the Future? In: Diamond, Larry – Plattner, Marc F. (eds.): *The Global Divergence of*

- Democracies*. Baltimore – London: The Johns Hopkins University Press, 355–370.
- Diamond, Larry (2002): Thinking about Hybrid Regimes? *Journal of Democracy*, 13, 2: 21–35.
- Dočkal, Vít – Kaniok, Petr – Závěšický, Jan (2007): *Evropský parlament*. Brno: IIPS.
- Doorenspleet, Renske (2000): Reassessing the Three Waves of Democratization. *World Politics*, 52, 3: 384–406.
- Dudek, Carolyn M. (2003): Creation of a Bureaucratic Style: Spanish Regions and EU Structural Funds. In: Bukowski, Jeanie et al. (eds.): *Between Europeanization and Local Societies: The Space for Territorial Governance*. Lanham – Boulder – New York – Oxford: Rowman & Littlefield, 111–132.
- Dunn, William N. (2004): *Public Policy Analysis*. Upper Saddle River: Prentice Hall.
- Dufek, Pavel – Holzer Jan – Mareš Miroslav (2016): Challenges to democracy in East Central European politics. In: Holzer, Jan – Mareš, Miroslav (eds.): *Challenges to democracy in East Central Europe*. London: Routledge.
- Durman, Karel (1998): *Útěk od praporů*. Praha: Karolinum.
- Duverger, Maurice (1959): *Political Parties*. London: Methuen.
- Duverger, Maurice (1992): A New Political System Model: Semi-Presidential. In: Lijphart, Arend (ed.): *Parliamentary versus Presidential Government*. Oxford – New York: Oxford University Press, 142–149.
- Duyvendak, Jan Willem (1995): *The Power of Politics: New Social Movements in France*. Boulder – San Francisco – Oxford: Westview Press.
- Dvořáková, Vladimíra (2003): Spojené státy americké. In: Dvořáková, Vladimíra a kol.: *Komparace politických systémů I*. Praha: Vysoká škola ekonomická, 159–204.
- Dvořáková, Vladimíra a kol. (2010): *Komparace politických systémů. Základní modely demokratických systémů*. Praha: Oeconomia.
- Dvořáková, Vladimíra – Kunc, Jiří (1994): *O přechodech k demokracii*. Praha: Slon.
- Dvořáková, Vladimíra – Kunc, Jiří (2003): Základní témata komparativní analýzy. In: Dvořáková, Vladimíra a kol.: *Komparace politických systémů I*. Praha: FMV VŠE, 39–67.
- Dvořáková, Vladimíra – Kunc, Jiří (2004): Španělsko. In: Řichová, Blanka a kol.: *Komparace politických systémů II*. Praha: FMV VŠE, 163–199.
- Elgie, Robert (2003): *Political Institutions in Contemporary France*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- Elgie, Robert (2004): The Politics of Semi-Presidentialism. In: Elgie, Robert (ed.): *Semi-Presidentialism in Europe*. Oxford – New York: Oxford University Press, 1–21.
- Elgie, Robert – Stapleton, John (2006): Testing the Decline of Parliament Thesis: Ireland, 1923–2002. *Political Studies*, 54, 3: 465–485.

- Ellwein, Thomas – Hesse, Joachim Jens (1987): *Das Regierungssystem der Bundesrepublik Deutschland*. 6. Auflage. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Elster, Jon (1998): Introduction. In: Elster, Jon (ed.): *Deliberative Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1–18.
- Encarnación, Omar G. (2004): Democracy and Federalism in Spain. *Mediterranean Quarterly*, 15, 1: 58–74.
- Enyedi, Zsolt (2008): The Social and Attitudinal Basis of Political Parties: Cleavage Politics Revisited. *European Review*, 16, 3: 287–304.
- *European governance – white paper* (2001), COM 2001, 428; dostupné z http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2001/com2001_0428en01.pdf; ověřeno k 29. dubnu 2010.
- Falkner, Gerda – Laffan, Brigid (2005): The Europeanization of Austria and Ireland: Small Can Be Difficult? In: Bulmer, Simon – Lequesne, Christian (eds.): *The Member States of the European Union*. Oxford: Oxford University Press, 209–228.
- Farrell, David (2001): *Electoral Systems. A Comparative Introduction*. Basingstoke – New York: Palgrave.
- Farrell, David – Webb, Paul (2002): Political Parties as Campaign Organizations. In: Dalton, Russell J. – Wattenberg, Martin P. (eds.): *Parties without Partisans*. Oxford: Oxford University Press, 102–128.
- Featherstone, Kevin – Radaelli, Claudio M. (2003): A Conversant Research Agenda. In: Featherstone, Kevin – Radaelli, Claudio M. (eds.): *The Politics of Europeanization*. Oxford: Oxford University Press, 331–341.
- Ferejohn, John – Rosenbluth, Frances – Shipan, Charles (2007): Comparative Judicial Politics. In: Boix, Charles – Stokes, Susan C. (eds.): *The Oxford Handbook of Comparative Politics*. Oxford – New York: Oxford University Press, 727–751.
- Fiala, Petr (1995): *Katolicismus a politika. O politické dimenzi katolicismu v postmoderní době*. Brno: CDK.
- Fiala, Petr (1999): Definice zájmových skupin. *Politologický časopis*, 6, 1: 52–60.
- Fiala, Petr (2007): *Evropský mezičas. Nové otázky evropské integrace*. Brno: Barrister & Principal.
- Fiala, Petr (2004): Kritická interpretace „zákonů“ o vlivu volebních systémů na stranické systémy. In: Novák, Miroslav – Lebeda, Tomáš a kol.: *Volební a stranické systémy. ČR v mezinárodním srovnání*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 51–65.
- Fiala, Petr (2010): *Politika, jaká nemá být*. Brno: CDK.
- Fiala, Petr – Mareš, Miroslav (2003): Pluralismus a (neo)korporatismus. In: Hloušek, Vít – Kopeček, Lubomír (eds.): *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. Brno: Masarykova univerzita, 232–250.
- Fiala, Petr – Mareš, Miroslav – Sokol, Petr (2007): *Eurostrany. Politické strany na evropské úrovni*. Brno: SPOL, Barrister & Principal.
- Fiala, Petr – Pitrová, Markéta (2009a): *Evropská unie*. 2. vydání. Brno: CDK.

- Fiala, Petr – Pitrová, Markéta (2009b): Prosazování zájmů v Evropské unii. In: Fiala, Petr a kol.: *Evropeizace zájmů. Politické strany a zájmové skupiny v České republice*. Brno: IIPS, muni press, 71–116.
- Fiala, Petr – Schubert, Klaus (2000): *Moderní analýza politiky. Uvedení do teorii a metod policy analysis*. Brno: Barrister & Principal.
- Fiala, Petr – Strmiska, Maxmilián (1998): *Teorie politických stran*. Brno: Barrister & Principal.
- Fiala, Vlastimil (2009): Teoretické a metodologické problémy teorie demokratizace. *Politologická revue*, 15, 1: 3–27.
- Filip, Jan (2004): Ústavní systém Polska. In: Filip, Jan – Koudelka, Zdeněk – Kroupa, Jiří – Svatoň, Jan – Šimíček, Vojtěch – Vlčková, Renata: *Soudobé ústavní systémy*. Brno: Masarykova univerzita, 127–154.
- Finer, Samuel (1976): *The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics*. Harmondsworth: Penguin.
- Fish, Steven (2000): The Executive Deception: Superpresidentialism and the Degradation of Russian Politics. In: Sperling, Valerie (ed.): *Building the Russian State: Institutional Crisis and the Quest for Democratic Governance*. Boulder: Westview Press, 177–192.
- Follesdal, Andreas – Hix, Simon (2005): *Why There Is a Democratic Deficit in the EU: A Response to Majone and Moravcsik*. European Governance Papers, No. C-05-02, EUROGOV; dostupné z <http://www.connex-network.org/eurogov/pdf/egp-connex-C-05-02.pdf>; ověřeno k 23. září 2010.
- Foltýn, Tomáš (2007): Decentralizace. Příklad Itálie a Španělska. In: Dančák, Břetislav – Hloušek, Vít (eds.): *Víceúrovňové vládnutí v Evropě: zkušenosti, problémy a výzvy*. Brno: IIPS, 81–90.
- *Freedom House* (2017); dostupné z <http://www.freedomhouse.org>; ověřeno k 1. březnu 2011.
- Friedrich, Carl J. – Brzezinski, Zbigniew (1962): *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. Cambridge: Harvard University Press.
- Gallagher, Michael (2008): Parliament. In: Coakley, John – Gallagher, Michael (eds.): *Politics in the Republic of Ireland*. London – New York: Routledge, 211–241.
- Gallagher, Michael (2010): *Election results*; dostupné z http://www.tcd.ie/Political_Science/staff/michael_gallagher/EISystems/Docts/ElectionIndices.pdf; ověřeno k 19. květnu 2010.
- Gallagher, Michael – Laver, Michael – Mair, Peter (2001): *Representative Government in Modern Europe: Institutions, Parties, and Governments*. Third Edition. Boston: McGraw-Hill.
- Gallagher, Michael – Mitchell, Paul (2005): Introduction to Electoral Systems. In: Gallagher, Michael – Mitchell, Paul (eds.): *The Politics of Electoral Systems*. Oxford: Oxford University Press, 3–23.
- Ganguly, Sumit (2005): Bangladesh and India. In: Diamond, Larry – Morlino, Leonardo (eds.): *Assessing the Quality of Democracy*. Baltimore – London: Johns Hopkins University Press, 163–187.

- George, Stephen (2004): Multi-level Governance and the European Union. In: Bache, Ian – Flinders, Matthew (eds.): *Multi-level Governance*. Oxford – New York: Oxford University Press, 107–126.
- Gerloch, Aleš – Hřebejk, Jiří – Zoubek, Vladimír (1999): *Ústavní systém České republiky. Základy českého ústavního práva*. Praha: Prospektrum.
- Gerring, John – Thacker, Strom (2008): *A Centripetal Theory of Democratic Governance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gerring, John – Thacker, Strom – Moreno, Carola (2005): Centripetal Democratic Governance: A Theory and Global Inquiry. *The American Political Science Review*, 99, 4: 567–581.
- Giordano, Benito (2000): Italian Regionalism or ‘Padanian’ Nationalism – the Political Project of the Lega Nord in Italian Politics. *Political Geography*, 19, 4: 445–471.
- Goetz, Klaus H. (2008): Territory. In: Graziano, Paolo – Vink, Maarten P. (eds.): *Europeanization: New Research Agendas*. Basingstoke – New York: Palgrave, 73–87.
- *Government of Wales Act* (2006); dostupné z http://www.opsi.gov.uk/acts/acts2006/ukpga_20060032_en_1; ověřeno k 29. dubnu 2010.
- Grabbe, Heather (2003): Europeanization Goes East: Power and Uncertainty in the EU Accession Process. In: Featherstone, Kevin – Radaelli, Claudio M. (eds.): *The Politics of Europeanization*. Oxford: Oxford University Press, 303–327.
- Grande, Edgar (2008): Globalizing West European Politics: the Change of Cleavage Structures, Parties and Party Systems in Comparative Perspective. In: Kriesi, Hanspeter et al.: *West European Politics in the Age of Globalization*. Cambridge – New York: Cambridge University Press, 320–344.
- Grugel, Jean (2002): *Democratization. A Critical Introduction*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Grzybowski, Marian (1998): *Systemy konstytucyjne państw skandynawskich*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Guarnieri, Carlo – Pederzoli, Patrizia (2003): *The Power of Judges: A Comparative Study of Courts and Democracy*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- Gunther, Richard – Puhle, Hans-Jürgen – Diamandouros, Nikiforos P. (1995): Introduction. In: Gunther, Richard – Puhle, Hans-Jürgen – Diamandouros, Nikiforos P. (eds.): *The Politics of Democratic Consolidation: Southern Europe in Comparative Perspective*. Baltimore – London: The Johns Hopkins University Press, 1–32.
- Habermas, Jürgen (2002): Tři normativní modely demokracie. In: Shapiro, Ian – Habermas, Jürgen: *Teorie demokracie dnes*. Praha: FILOSOFIA, 79–95.
- Hague, Rod – Harrop, Martin (2001): *Comparative Government and Politics: An Introduction*. Fifth Edition. Basingstoke – New York: Palgrave.
- Hague, Rod – Harrop, Martin (2007): *Comparative Government and Politics. An Introduction*. Seventh Edition. Basingstoke – New York: Palgrave.

- Hale, Henry E. (2007): Correlates of Clientelism: Political Economy, Politicized Ethnicity, and Post-Communist Transition. In: Kitschelt, Herbert – Wilkinson, Steven I. (eds.): *Patrons, Clients, and Policies: Patterns of Democratic Accountability and Political Competition*. Cambridge: Cambridge University Press, 227–250.
- Hamilton, Alexander – Jay, John – Madison, James (1994): *Listy federalistů*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Haughton, Tim (2005): *Constraints and Opportunities of Leadership in Post-Communist Europe*. Aldershot – Burlington: Ashgate.
- Haughton, Tim (2009): Driver, Conductor or Fellow Passenger? EU Politics and Party Membership in Central and Eastern Europe. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 25, 4: 413–426.
- Havlík, Vlastimil – Kopeček, Lubomír (2008): Krize vládnutí v České republice. Analýza působení volebního a stranického systému a návrhy možných řešení. *Politologický časopis*, 15, 3: 183–205.
- Havlík, Vlastimil – Kaniok, Petr (2006, eds.): *Euroskepticismus a země střední a východní Evropy*. Brno: IIPS.
- Hayward, Jack (1995): Organized Interests and Public Policies. In: Hayward, Jack – Page, Edward C. (eds.): *Governing the New Europe*. Cambridge: Polity Press, 224–256.
- Hazan, Reuven Y. (1996): Presidential Parliamentarism: Direct Popular Election of the Prime Minister, Izrael’s New Electoral and Political System. *Electoral Studies*, 15, 1: 21–37.
- Held, David (1993): *Models of Democracy*. Oxford: Polity Press.
- Hellwig, Timothy (2009): Book Review: Gerring, John – Thacker, Strom (2008): *A Centripetal Theory of Democratic Governance*. Cambridge: Cambridge University Press. *Comparative Political Studies*, 42, 7: 998–1001.
- Henneberg, Stephan C. M. (2002): Understanding Political Marketing. In: O’Shaughnessy, Nicholas J. – Henneberg, Stephan C. M. (eds.): *The Idea of Political Marketing*. Westport – London: Praeger, 93–170.
- Henneberg, Stephan C. M. – Eghbalian, Stefan (2002): Kirchheimer’s Catch-all Party: A Reinterpretation in Marketing Terms. In: O’Shaughnessy, Nicholas J. – Henneberg, Stephan C. M. (eds.): *The Idea of Political Marketing*. Westport – London: Praeger, 67–91.
- Héritier, Adrienne (2005): Europeanization Research East and West: A Comparative Assessment. In: Schimmelfennig, Frank – Sedelmeier, Ulrich (eds.): *The Europeanization of Central and Eastern Europe*. Ithaca – London: Cornell University Press, 199–209.
- Hix, Simon (2008): The EU as a New Political System. In: Caramani, Daniele (ed.): *Comparative Politics*. Oxford: Oxford University Press, 573–601.
- Hix, Simon – Goetz, Klaus H. (2000): Introduction: European Integration and National Political Systems. *West European Politics*, 23, 4: 1–26.
- Hloušek, Vít (2000): Konfliktní linie v „postkomunistických“ systémech politických stran. *Politologický časopis*, 7, 4: 373–395.

- Hloušek, Vít (2002): Koncept konfliktních linií v západní politické vědě a jeho proměny. *Politologický časopis*, 9, 4: 398–414.
- Hloušek, Vít (2003): Klasická liberální teorie demokracie. In: Hloušek, Vít – Kopeček, Lubomír (eds.): *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. Brno: Masarykova univerzita, 57–83.
- Hloušek, Vít (2007): Koncept konfliktních linií a problematika evropské integrace. *Sociologický časopis*, 43, 2: 361–378.
- Hloušek, Vít (2008): *Konflikt versus konsensus. Konfliktní linie, stranické systémy a politické strany v Rakousku 1860–2006*. Brno: Masarykova univerzita.
- Hloušek, Vít (2010): Seeking a Type: The Czech Party System after 1989. *Politics in Central Europe*, 6, 1: 90–109.
- Hloušek, Vít – Kaniok, Petr (2007, eds.): *Evropské politické strany po východním rozšíření Evropské unie*. Brno: IIPS.
- Hloušek, Vít – Kopeček, Lubomír (2003): Konsensuální a konkurenční demokracie. In: Hloušek, Vít – Kopeček, Lubomír (eds.): *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. Brno: Masarykova univerzita, 203–231.
- Hloušek, Vít – Kopeček, Lubomír (2004): *Konfliktní demokracie. Moderní masová politika ve střední Evropě*. Brno: Masarykova univerzita.
- Hloušek, Vít – Kopeček, Lubomír (2010): *Origin, Ideology and Transformation of Political Parties. East-Central and Western Europe Compared*. Aldershot: Ashgate.
- Hloušek, Vít – Krpec, Oldřich (2009): Evropeizace zájmových skupin v České republice. In: Fiala, Petr a kol.: *Evropeizace zájmů. Politické strany a zájmové skupiny v České republice*. Brno: IIPS, muni press, 157–206.
- Hloušek, Vít – Pitrová, Markéta (2009): Pojem evropeizace a jeho konceptualizace. In: Fiala, Petr a kol.: *Evropeizace zájmů. Politické strany a zájmové skupiny v České republice*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, muni press, 15–43.
- Holzer, Jan (2001): *Politický systém Ruska. Hledání státu*. Brno: CDK.
- Holzer, Jan – Balík, Stanislav (2007): *Postkomunistické nedemokratické režimy*. Brno: CDK.
- Holzer, Jan – Chytilík, Roman – Pšeja, Pavel – Šindelář, Michal (2009): Jaká se produkuje politická věda? Tematická analýza publikací v českých recenzovaných politologických časopisech. *Politologický časopis*, 16, 2: 91–115.
- Holzhacker, Ronald (2008): Parliamentary Scrutiny. In: Graziano, Paolo – Vink, Maarten P. (eds.): *Europeanization: New Research Agendas*. Basingstoke – New York: Palgrave Macmillan, 141–153.
- Hooghe, Liesbet (2004): Belgium: Hollowing the Center. In: Amoretti, Ugo M. – Bermeo, Nancy (eds.): *Federalism and Territorial Cleavages*. Baltimore – London: The Johns Hopkins University Press, 55–92.
- Hooghe, Liesbet – Marks, Gary (2001): Types of Multi-Level Governance. *European Integration online Papers*, 5, 11; dostupné z <http://eiop.or.at/eiop/texte/2001-011a.htm>; ověřeno k 20. dubnu 2010.

- Hooghe, Liesbet – Marks, Gary (2003): Unraveling the Central State, but How? Types of Multi-Level Governance. *The American Political Science Review*, 97, 2: 233–243.
- Hooghe, Liesbet – Marks, Gary (2004): European Integration and Democratic Competition. *Europäische Politik*, 3; dostupné z <http://library.fes.de/pdf-files/id/02607x.pdf>; ověřeno k 20. květnu 2010.
- Howell, Kerry E. (2004): Developing Conceptualisations of Europeanization: Synthesising Methodological Approaches. *Queen's Papers on Europeanization*, 3; dostupné z <http://www.qub.ac.uk/schools/SchoolofPoliticsInternationalStudiesandPhilosophy/FileStore/EuropeanisationFiles/Fileupload,38403.en.pdf>; ověřeno k 21. dubnu 2010.
- Huggins, Richard (2002): The Machinery of Government. In: Axford, Barry – Browning, Gary K. – Huggins, Richard – Rosamond, Ben: *Politics: An Introduction*. Second Edition. London – New York: Routledge, 326–357.
- Huntington, Samuel P. (1968): *Political Order in Changing Societies*. New Haven – London: Yale University.
- Huntington, Samuel P. (2008): *Třetí vlna. Demokratizace na sklonku dvacátého století*. Brno: CDK.
- Cheibub, José Antonio (2007): *Presidentialism, Parliamentarism and Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chehabi, Houchang – Linz, Juan José (1998, eds.): *Sultanistic Regimes*. Baltimore – London: The Johns Hopkins University Press.
- Church, Clive H. (2004): *The Politics and Government of Switzerland*. Basingstoke – New York: Palgrave.
- Church, Clive H. – Dardanelli, Paolo (2003): *Switzerland: Historical Dynamics and Contemporary Realities*. Paper prepared for 'Governing Together in the New Europe' conference, Robinson College, Cambridge 12–13 April 2003. London: Royal Institute of International Affairs.
- Chytilík, Roman (2005a): Podněty a výsledky. Volební a stranické systémy v evropských zemích. In: Strmiska, Maxmilián – Hloušek, Vít – Kopeček, Lubomír – Chytilík, Roman: *Politické strany moderní Evropy*. Praha: Portál, 603–651.
- Chytilík, Roman (2005b): Spojené království Velké Británie a Severního Irska. In: Strmiska, Maxmilián – Hloušek, Vít – Kopeček, Lubomír – Chytilík, Roman: *Politické strany moderní Evropy*. Praha: Portál, 57–74.
- Chytilík, Roman (2005c): Malta. In: Strmiska, Maxmilián – Hloušek, Vít – Kopeček, Lubomír – Chytilík, Roman: *Politické strany moderní Evropy*. Praha: Portál, 89–96.
- Chytilík, Roman (2007): *Zkoumání většinových volebních systémů*. Dizertační práce. Brno: Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity.
- Chytilík, Roman – Šedo, Jakub – Lebeda, Tomáš – Čaloud, Dalibor (2009): *Volební systémy*. Praha: Portál.
- Ignazi, Piero (1992): The Silent Counter-Revolution. Hypotheses on the Emergence of Extreme Right-Wing Parties in Europe. *European Journal of Political Research*, 22, 1–2: 3–34.

- Inglehart, Ronald (1990): *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton: Princeton University Press.
- Jahn, Detlef (1999): Das politische System Schwedens. In: Ismayr, Wolfgang (ed.): *Die politische Systeme Westeuropas*. 2. Auflage. Opladen: Leske+Budrich, 93–127.
- Jachtenfuchs, Markus – Kohler-Koch, Beate (2005): Governance and Institutional Development. In: Wiener, Antje – Diez, Thomas (eds.): *European Integration Theory*. Oxford: Oxford University Press, 97–115.
- Janda, Kenneth – Berry, Jeffrey M. – Goldman, Jerry – Huff, Earl (1998): *Výzva demokracie. Systém vlády v USA*. Praha: Slon.
- Javůrek, Petr (2008a): Prezidenti poloprezidentských systémů. In: Novák, Miroslav – Brunclík, Miloš (eds.): *Postavení hlavy státu v parlamentních a poloprezidentských režimech: Česká republika v komparativní perspektivě*. Praha: Dokořán, 11–26.
- Javůrek, Petr (2008b): Postavení prezidentů v politickém systému Polska, Litvy a Rumunska. In: Novák, Miroslav – Brunclík, Miloš (eds.): *Postavení hlavy státu v parlamentních a poloprezidentských režimech: Česká republika v komparativní perspektivě*. Praha: Dokořán, 78–118.
- Jeffery, Charlie – Wincott, Daniel (2006): Devolution in the United Kingdom: Statehood and Citizenship in Transition. *Publius: The Journal of Federalism*, 36, 1: 3–18.
- Jeřábek, Martin (2003): Švýcarsko. In: Dvořáková, Vladimíra a kol.: *Komparace politických systémů I*. Praha: Vysoká škola ekonomická, 237–256.
- Jeřábek, Martin (2004): *Konec demokracie v Rakousku*. Praha: Dokořán.
- Jones, Mark P. (1997): Evaluation of Argentina's Presidential Democracy: 1983–1995. In: Mainwaring, Scott – Shugart, Matthew (eds.): *Presidentialism and Democracy in Latin America*. Cambridge: Cambridge University Press, 259–299.
- Josselin, Daphne (2001): Back to the Front Line? Trade Unions in a Global Age. In: Josselin, Daphne – Wallace, William (eds.): *Non-State Actors in World Politics*. Basingstoke – New York: Palgrave, 169–186.
- Judge, David (2005): *Political Institutions in the United Kingdom*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- Juchler, Jakob (1994): Schwierige Demokratisierungsprozesse. *Osteuropa*, 44, 2: 125–141.
- Jussila, Osmo – Hentilä, Seppo – Nevakivi, Jukka (2001): *Historia polityczna Finlandii 1809–1999*. Kraków: Universitas.
- Kallis, Aristotle A. (2000): The 'Regime-Model' of Fascism: A Typology. *European History Quarterly*, 30, 1: 77–104.
- Karl, Terry Lynn (2000): Electoralism: Why Elections are not Democracy. In: Rose, Richard (ed.): *The International Encyclopedia of Elections*. Washington: Congressional Quarterly Books.
- Karlhofer, Ferdinand (1996): The Present and Future State of Social Partnership. In: Bischof, Günter – Pelinka, Anton (eds.): *Austro-Corporatism:*

- Past – Present – Future*. New Brunswick – London: Transaction Publishers, 119–146.
- Kassim, Hussein (2005): The Europeanization of Member State Institutions. In: Bulmer, Simon – Lequesne, Christian (eds.): *The Member States of the European Union*. Oxford: Oxford University Press, 285–316.
- Katz, Richard – Mair, Peter (1995): Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party. *Party Politics*, 1, 1: 5–28.
- Keating, Michael (1998): *The New Regionalism in Western Europe: Territorial Reconstructing and Political Change*. Cheltenham – Northampton: Edward Elgar.
- Keating, Michael (1999): *The Politics of Modern Europe: The State and Political Authority in the Major Democracies*. Second Edition. Cheltenham – Northampton: Edward Elgar.
- Keating, Michael (2004): The United Kingdom: Political Institutions and Territorial Cleavages. In: Amoretti, Ugo M. – Bermeo, Nancy (eds.): *Federalism and Territorial Cleavages*. Baltimore – London: The Johns Hopkins University Press, 155–179.
- Kesselman, Mark – Krieger, Joel – Joseph, William A. (2007): Introducing Comparative Politics. In: Kesselman, Mark et al. (eds.): *Introduction to Comparative Politics*. Boston – New York: Houghton Mifflin Company, 3–35.
- Kirchheimer, Otto (1966): The Transformation of the Western European Party Systems. In: La Palombara, Joseph – Weiner, Myron (eds.): *Political Parties and Political Development*. Princeton: Princeton University Press, 177–200.
- Kitschelt, Herbert (1995): Formation of Party Cleavages in Post-Communist Democracies. *Party Politics*, 1, 4: 447–472.
- Kitschelt, Herbert (2000): Citizens, Politicians, and Party Cartelization: Political Representation and State Failure in Post-Industrial Democracies. *European Journal of Political Research*, 37, 2: 149–179.
- Kitschelt, Herbert (2004): Diversification and Reconfiguration of Party Systems in Postindustrial Democracies. *Europäische Politik*, 3; dostupné z <http://library.fes.de/pdf-files/id/02608.pdf>; ověřeno k 20. květnu 2010.
- Kitschelt, Herbert (2006): Movement Parties. In: Katz, Richard S. – Crotty, William (eds.): *Handbook of Party Politics*. London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage, 278–288.
- Kitschelt, Herbert (2007): The Demise of Clientelism in Affluent Capitalist Democracies. In: Kitschelt, Herbert – Wilkinson, Steven I. (eds.): *Patrons, Clients, and Policies: Patterns of Democratic Accountability and Political Competition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1–49.
- Kitschelt, Herbert – Mansfeldova, Zdenka – Markowski, Radoslav – Toka, Gabor (1999): *Post-Communist Party Systems, Competition, Representation, and Inter-Party Cooperation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kitschelt, Herbert – Wilkinson, Steven I. (2007): Citizen-politician Linkages: An Introduction. In: Kitschelt, Herbert – Wilkinson, Steven I. (eds.): *Patrons,*

- Clients, and Policies: Patterns of Democratic Accountability and Political Competition.* Cambridge: Cambridge University Press, 298–321.
- Klaus, Václav – Loužek, Marek (eds.) (2006): *Soudcovství v ČR – fikce nebo realita?* Praha: CEP.
 - Klíma, Jan (2005): *Salazar – tichý diktátor.* Praha: Aleš Skřivan.
 - Klíma, Michal (1998): *Volby a politické strany v moderních demokraciích.* Praha: Radix.
 - Klokočka, Vladimír (2006): *Ústavní systémy evropských států.* 2. aktualizované a doplněné vydání. Praha: Linde.
 - Klöti, Ulrich (2001): Consensual Government in a Heterogeneous Polity. *West European Politics*, 24, 2: 19–37.
 - Knill, Christoph – Lehmkuhl, Dirk (2002): The National Impact of European Union Regulatory Policy: Three Europeanization Mechanisms. *European Journal of Political Research*, 41, 2: 255–280.
 - Kontler, László (2001): *Dějiny Maďarska.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
 - Kopecký, Petr (2006): The Rise of Power Monopoly: Political Parties in the Czech Republic. In: Jungerstam-Mulders, Susanne (ed.): *Post-Communist EU Member States: Parties and Party Systems.* Aldershot: Ashgate, 125–146.
 - Kopeček, Lubomír (2003): Islandský stranický a politický systém ve 20. století. *Politologická revue*, 9, 2: 116–138.
 - Kopeček, Lubomír (2004): Konflikt versus konsensus: proměny finského stranického a politického systému. *Politologická revue*, 10, 2: 38–58.
 - Kopeček, Lubomír (2008): Prezident v politickém systému Slovenska. In: Novák, Miroslav – Brunclík, Miloš (eds.): *Postavení hlavy státu v parlamentních a poloprezidentských režimech: Česká republika v komparativní perspektivě.* Praha: Dokořán, 171–210.
 - Kopeček, Lubomír – Hloušek, Vít (2003): Fenomén demokracie. In: Hloušek, Vít – Kopeček, Lubomír (eds.): *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie.* Brno: Masarykova univerzita, 15–48.
 - Kořan, Michal (2007): Rakousko: stále federace bez federalismu? In: Dančák, Břetislav – Hloušek, Vít (eds.): *Víceúrovňové vládnutí v Evropě: zkušenosti, problémy a výzvy.* Brno: IIPS, 40–54.
 - Koudelka, Zdeněk (2004): Ústavní systém Francie. In: Filip, Jan – Koudelka, Zdeněk – Kroupa, Jiří – Svatoň, Jan – Šimíček, Vojtěch – Vlčková, Renata: *Soudobé ústavní systémy.* Brno: Masarykova univerzita, 63–82.
 - Kratochvíl, Petr – Waisová, Šárka (2009): Teorie regionálních integračních procesů. In: Waisová, Šárka a kol.: *Regionální integrační procesy.* Plzeň: Aleš Čeněk, 35–72.
 - Kreppel, Amie (2008): Legislatures. In: Caramani, Daniele (ed.): *Comparative Politics.* Oxford: Oxford University Press, 159–188.
 - Krieger, Joel (2007): Britain. In: Kesselman, Mark – Krieger, Joel – Joseph, William A. (eds.): *Introduction to Comparative Politics.* Fourth Edition. Boston – New York: Houghton Mifflin Company, 37–89.
 - Kriesi, Hanspeter (1989): New Social Movements and the New Class in the Netherlands. *American Journal of Sociology*, 94, 5: 1078–1116.
 - Kriesi, Hanspeter (2008): Context of Party Mobilization. In: Kriesi, Hanspeter et al.: *West European Politics in the Age of Globalization.* Cambridge – New York: Cambridge University Press, 23–52.
 - Kriesi, Hanspeter – Grande, Edgar – Lachat, Romain – Dolezal, Martin – Bornschie, Simon – Frey, Timotheos (2008): Globalization and Its Impact on National Spaces of Competition. In: Kriesi, Hanspeter et al.: *West European Politics in the Age of Globalization.* Cambridge – New York: Cambridge University Press, 3–22.
 - Krok-Paszowska, Ania van der Meer (2004): Poland. In: Elgie, Robert (ed.): *Semi-Presidentialism in Europe.* Oxford – New York: Oxford University Press, 170–192.
 - Krpec, Oldřich (2009): *Národní zájmy v moderní demokracii – Česká republika.* Brno: IIPS, muni press.
 - Kubát, Michal (2000): *Politika v Polsku po roce 1989. Volby, volební systémy a jejich politické konsekvence.* Praha: Karolinum.
 - Kubát, Michal (2003): *Postkomunismus a demokracie.* Praha: Dokořán.
 - Kubát, Michal a kol. (2004): *Politické a ústavní systémy zemí středovýchodní Evropy.* Praha: Eurolex Bohemia.
 - Kubát, Michal (2006a): Několik otázek k problematice demokratické konsolidace politického systému ČR. In: Dančák, Břetislav – Hloušek, Vít (eds.): *Parlamentní volby 2006 a česká politika.* Brno: IIPS, 38–51.
 - Kubát, Michal (2006b): *Vývoj a proměny státního zřízení Polska ve 20. století.* Praha: Dokořán.
 - Kubát, Michal (2010): *Politická opozice v teorii a středoevropské praxi (vybrané otázky).* Praha: Dokořán.
 - Kubát, Michal (2008): Prezident v politickém systému Polska. In: Novák, Miroslav – Brunclík, Miloš (eds.): *Postavení hlavy státu v parlamentních a poloprezidentských režimech: Česká republika v komparativní perspektivě.* Praha: Dokořán, 119–133.
 - Kysela, Jan (2003a): Senát – očekávání a skutečnost aneb šestiletá bilance. In: Kysela, Jan (ed.): *Deset let Ústavy České republiky. Východiska, stav, perspektivy.* Praha: Eurolex Bohemia, 266–286.
 - Kysela, Jan (2003b): Bicameralism in Our History. In: Pelant, Pavel – Kysela, Jan (eds.): *The Czech Senate: History and Presence.* Praha: HQ Kontakt, Úřad Senátu PČR, 49–67.
 - Kysela, Jan (2004): *Dvoukomorové systémy. Teorie, historie a srovnání dvoukomorových parlamentů.* Praha: Eurolex Bohemia.
 - Kysela, Jan (2006): Parlamentsy a jejich funkce v 21. století: uvedení do tématu. In: Kysela, Jan (ed.): *Parlamentsy a jejich funkce v 21. století. Sborník příspěvků k 10. výročí ustavení Senátu Parlamentu České republiky.* Praha: Eurolex Bohemia, 117–134.

- Ladner, Andreas (2001): Swiss Political Parties: Between Persistence and Change. *West European Politics*, 24, 2: 123–144.
- Ladrech, Robert (2002): Europeanization and Political Parties: Towards a Framework for Analysis. *Party Politics*, 8, 4: 389–403.
- Laffan, Brigid (2008): Core Executives. In: Graziano, Paolo – Vink, Maarten P. (eds.): *Europeanization: New Research Agendas*. Basingstoke – New York: Palgrave, 128–140.
- Lagerspetz, Mikko – Maier, Konrad (2002): Das politische System Estlands. In: Ismayr, Wolfgang (ed.): *Die politische Systeme Osteuropas*. Opladen: Leske+Budrich, 69–107.
- Lane, Jan-Erik (2001): Introduction: Switzerland – Key Institutions and Behavioural Outcomes. *West European Politics*, 24, 2: 1–18.
- Lane, Jan-Erik – Ersson, Svante (1999): *Politics and Society in Western Europe*. London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage.
- Lane, Jan-Erik – Ersson, Svante (2000): *The New Institutional Politics: Performance and Outcomes*. London: Routledge.
- Lane, Jan-Erik – Ersson, Svante (2002): Democratic Performance: Are There Institutional Effects? In: Keman, Hans (ed.): *Comparative Democratic Politics*. London: Sage, 233–256.
- Lane, Jan-Erik – Ersson, Svante (2003): *Democracy: A Comparative Approach*. London – New York: Routledge.
- Lane, Jan-Erik – Ersson, Svante (2008): The Nordic Countries: Compromise and Corporatism in the Welfare State. In: Colomer, Josep M. (ed.): *Comparative European Politics*. Third Edition. London – New York: Routledge, 246–279.
- Laqueur, Walter (2015): *Putinism*. New York: Thomas Dunne Books.
- Laver, Michael – Shepsle, Kenneth A. (1996): *Making and Breaking Governments: Cabinets and Legislatures in Parliamentary Democracies*. Cambridge – New York – Melbourne: Cambridge University Press.
- Laver, Michael – Schofield, Norman (1998): *Multiparty Government: The Politics of Coalitions in Europe*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Lebeda, Tomáš (1998): Vládní stabilita v České republice a volební systém poměrného zastoupení: modelování výsledků voleb do Poslanecké sněmovny z roku 1996. *Politologický časopis*, 5, 2, 115–136.
- Lebeda, Tomáš (2001): Hlavní proměnné poměrných volebních systémů. *Sociologický časopis*, 37, 4: 425–448.
- Lebeda, Tomáš (2004): Stručný přehled volebních systémů. In: Novák, Miroslav – Lebeda, Tomáš a kol.: *Volební a stranické systémy. ČR v mezinárodním srovnání*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 19–43.
- Lebeda, Tomáš (2008): Volební pravidla pro prezidentské volby. In: Novák, Miroslav – Brunclík, Miloš (eds.): *Postavení hlavy státu v parlamentních a poloprezidentských režimech: Česká republika v komparativní perspektivě*. Praha: Dokořán, 27–61.
- Levitsky, Steven (2007): From Populism to Clientelism: The Transformation of Labour-Based Party Linkages in Latin America. In: Kitschelt, Herbert

- Wilkinson, Steven (eds.): *Patrons, Clients, and Policies. Patterns of Democratic Accountability and Political Competition*. Cambridge: Cambridge University Press, 206–226.
- *Les résultats des élections, Hérault, 7ème circonscription* (2002); dostupné z http://www.interieur.gouv.fr/sections/a_votre_service/resultats-elections/legis2002/034/circons07.html; ověřeno k 21. dubnu 2011.
- Levitsky, Steven – Way, Lucan (2002): The Rise of Competitive Authoritarianism. *Journal of Democracy*, 13, 2: 51–65.
- Levitsky, Steven – Way, Lucan (2010): *Competitive Authoritarianism. Hybrid Regimes after the Cold War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lijphart, Arend (1968a): *The Politics of Accommodation. Pluralism and Democracy in the Netherlands*. Berkeley: University of California Press.
- Lijphart, Arend (1968b): Typologies of Democratic Systems. *Comparative Political Studies*, 1, 1: 17–35.
- Lijphart, Arend (1969): Consociational Democracy. *World Politics*, 21, 2: 207–225.
- Lijphart, Arend (1977): *Democracy in Plural Societies: Comparative Exploration*. New Haven: Yale University Press.
- Lijphart, Arend (1984): *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*. New Haven – London: Yale University Press.
- Lijphart, Arend (1999): *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. New Haven – London: Yale University Press.
- Linder, Wolf (1999): Das politische System der Schweiz. In: Ismayr, Wolfgang (ed.): *Die politischen Systeme Westeuropas*. Opladen: Leske+Budrich, 455–487.
- Linz, Juan J. (2000): *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Linz, Juan J. – Stepan, Alfred (1996): *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore – London: The Johns Hopkins University Press.
- Linz, Juan J. (1994): Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference? In: Linz, Juan J. – Valenzuela, Arturo (eds.): *The Failure of Presidential Democracy. Comparative Perspective*. Vol. 1, Baltimore – London: The Johns Hopkins University Press, 3–89.
- Linz, Juan J. (1990): The Perils of Presidentialism. *Journal of Democracy*, 1, 1: 51–69.
- Lipset, Seymour M. (1992): The Centrality of Political Culture. In: Lijphart, Arend (ed.): *Parliamentary versus Presidential Government*. Oxford – New York: Oxford University Press, 207–211.
- Lipset, Seymour M. – Rokkan, Stein (1967): Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction. In: Lipset, Seymour M. – Rokkan, Stein (eds.): *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspective*. New York: The Free Press, 1–64.

- *Living Heritage: The Evolution of Parliament*; dostupné z <http://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/>; ověřeno k 13. září 2010.
- Locke, John (1992): *Druhé pojednání o vládě*. Praha: Svoboda.
- Loughlin, John (2007): *Subnational Government: The French Experience*. Basingstoke – New York: Palgrave.
- Loughlin, John (2008): Federal and Local Government Institutions. In: Caramani, Daniele (ed.): *Comparative Politics*. Oxford: Oxford University Press, 263–289.
- Lukowski, Jerzy – Zawadzki, Hubert (2003): *A Concise History of Poland*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Luther, Kurt Richard – Müller-Rommel, Ferdinand (2005): Political Parties in a Changing Europe. In: Luther, Kurt Richard – Müller-Rommel, Ferdinand (eds.): *Political Parties in the New Europe: Political and Analytical Challenges*. Oxford: Oxford University Press, 3–16.
- Magone, José M. (2009): *Contemporary Spanish Politics*. Second Edition. London – New York: Routledge.
- Magone, José M. (2011): *Contemporary European Politics: A Comparative Introduction*. Oxon – New York: Routledge.
- Mainwaring, Scott (1998): Party Systems in the Third Wave. *Journal of Democracy*, 9, 3: 67–81.
- Mair, Peter (2000): The Limited Impact of Europe on National Party Systems. *West European Politics*, 23, 4: 27–51.
- Mair, Peter (2004): The Europeanization Dimension. *Journal of European Public Policy*, 11, 2: 337–348.
- Mair, Peter (2008a): Democracies. In: Caramani, Daniele (ed.): *Comparative Politics*. Oxford: Oxford University Press, 108–132.
- Mair, Peter (2008b): Political Parties and Party Systems. In: Graziano, Paolo – Vink, Maarten (eds.): *Europeanization: New Research Agendas*. Basingstoke – New York: Palgrave, 154–166.
- Malíř, Jiří (1996): *Od spolků k moderním politickým stranám. Vývoj politických stran na Moravě 1848–1914*. Brno: FF MU.
- Mancini, Paolo (2007): Political Professionalism in Italy. In: Negrine, Ralph et al.: *The Professionalisation of Political Communication*. Bristol – Chicago: Intellect, 111–125.
- Manion, Melanie (2006): Politics in China. In: Almond, Gabriel A. – Dalton, Russell, J. – Bingham Powell, Jr., G. – Strøm, Kaare (eds.): *Comparative Politics Today*. Eighth Edition. New York – San Francisco – Boston: Pearson Longman, 413–459.
- Marcussen, Martin – Risse, Thomas – Engelmann-Martin, Daniela – Knopf, Hans Joachim – Roscher, Klaus (1999): Constructing Europe? The Evolution of French, British and German Nation State Identities. *Journal of European Public Policy*, 6, 4: 614–633.
- Marks, Gary (1993): Structural Policy and Multilevel Governance in the EC. In: Cafruny, Alan – Rosenthal, Glenda (eds.): *The State of the European*

- *Community Vol. 2: The Maastricht Debates and Beyond*. Boulder: Lynne Rienner, 391–411.
- Mastenbroek, Ellen (2005): EU Compliance: Still a ‘Black Hole’? *Journal of European Public Policy*, 12, 6: 1103–1120.
- Mastenbroek, Ellen – Keading, Michael (2006): Europeanization Beyond the Goodness of Fit: Domestic Politics in the Forefront. *Comparative European Politics*, 4, 4: 331–354.
- Matušková, Anna (2006): Politický marketing a české politické strany. In: Dančák, Břetislav – Hloušek, Vít (eds.): *Parlamentní volby 2006 a česká politika*. Brno: IIPS, 211–227.
- Matušková, Anna (2010): *Politický marketing a české politické strany. Volební kampaně v roce 2006*. Brno: IIPS, muni press.
- Mavčič, Arne (2010): *Constitutional Courts*; dostupné z <http://www.concourts.net>; ověřeno k 14. červenci 2010.
- McFaul, Michael (2005): *The Second Wave of Democratic Breakthroughs in the Post-Communist World: Comparing Serbia 2000, Georgia 2003, Ukraine 2004, and Kyrgyzstan 2005*. Working Papers No. 4, Centre for Russian and East European Studies, University of Toronto; dostupné z <http://www.utoronto.ca/jacyk/files/wp4-mcfaul.pdf>; ověřeno k 1. prosinci 2010.
- Mény, Yves (2008): France: The Institutionalisation of Leadership. In: Colomer, Josep M. (ed.): *Comparative European Politics*. London – New York: Routledge, 94–134.
- Merétk, Gabriel (1989): *Noc Generala*. Warszawa: Alfa.
- Merkel, Wolfgang (1999): *Systemtransformation. Eine Einführung in die Theorie und Empirie der Transformationsforschung*. Opladen: Leske+Budrich.
- Merkel, Wolfgang (2007): Gegen alle Theorie? Die Konsolidierung der Demokratie in Ostmitteleuropa. *Politische Vierteljahresschrift*, 48, 3: 413–433.
- Merkel, Wolfgang – Stiehl, Volker (1999): Das politische System Portugals. In: Ismayr, Wolfgang (ed.): *Die politische Systeme Westeuropas*. 2. Auflage. Opladen: Leske+Budrich, 605–635.
- Metcalf, Lee Kendall (2000): Measuring Presidential Power. *Comparative Political Studies*, 33, 5: 660–685.
- Meyer, Gerd (2008): Formal and Informal Politics: Questions, Concepts and Subjects. In: Meyer, Gerd (ed.): *Formal Institutions and Informal Politics in Central and Eastern Europe: Hungary, Poland, Russia and Ukraine*. Second Edition. Opladen – Farmington Hills: Barbara Budrich Publishers, 15–142.
- Mlejnek, Josef (2008): Mezi superprezidentským a poloprezidentským režimem? In: Novák, Miroslav – Brunclík, Miloš (eds.): *Postavení hlavy státu v parlamentních a poloprezidentských režimech: Česká republika v komparativní perspektivě*. Praha: Dokořán, 211–233.
- Møller, Jørgen (2007): The Gap between Electoral and Liberal Democracy Revisited. Some Conceptual and Empirical Clarifications. *Acta Politica*, 42, 4: 380–400.
- Montesquieu, Charles Louis de Secondat (2003): *O duchu zákonů*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk.

- Moravcsik, Andrew (1998): *A Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*. Ithaca: Cornell University Press.
- Moravcsik, Andrew (2008): The European Constitutional Settlement. *World Economy*, 31, 1: 158–183.
- Mudde, Cas (2000): *The Ideology of the Extreme Right*. Manchester – New York: Manchester University Press.
- Müller, Wolfgang C. (2007): Political Institutions and Linkage Strategies. In: Kitschelt, Herbert – Wilkinson, Steven (eds.): *Patrons, Clients, and Policies: Patterns of Democratic Accountability and Political Competition*. Cambridge: Cambridge University Press, 251–275.
- Müller, Wolfgang C. (2008): Governments and Bureaucracies. In: Caramani, Daniele (ed.): *Comparative Politics*. Oxford: Oxford University Press, 189–215.
- Müller, Wolfgang C. – Strøm, Kaare (1999): Political Parties and Hard Choices. In: Müller, Wolfgang C. – Strøm, Kaare (eds.): *Policy, Office, or Votes? How Political Parties in Western Europe Make Hard Decisions*. Cambridge – New York: Cambridge University Press, 1–35.
- Müller, Wolfgang C. – Strøm, Kaare (2003): Conclusion: Coalition Governance in Western Europe. In: Müller, Wolfgang C. – Strøm, Kaare (eds.): *Coalition Governments in Western Europe*. Oxford – New York: Oxford University Press, 559–592.
- Nassmacher, Karl-Heinz (2006): Regulation of Party Finance. In: Katz, Richard S. – Crotty, William (eds.): *Handbook of Party Politics*. London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage, 446–455.
- *National Voter Turnout in Federal Elections 1960–2008*; dostupné z <http://www.infoplease.com/ipa/A0781453.html>; ověřeno k 25. květnu 2010.
- Neillands, Robin (1994): *Války růží*. Praha: Naše vojsko.
- Nordlinger, Eric (1977): *Soldiers in Politics. Military Coups and Governments*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Nordsieck, Wolfram (2010): *Parties and Elections in Europe*; dostupné z <http://www.parties-and-elections.de/>; ověřeno k 7. červenci 2010.
- Norris, Pippa – Reif, Karlheinz (1997): Second-order Elections. *European Journal of Political Research*, 31, 1: 109–124.
- Nousiainen, Jaakko (2001): From Semi-presidentialism to Parliamentary Government: Political and Constitutional Developments in Finland. *Scandinavian Political Studies*, 24, 2: 95–109.
- Novák, Michael (1992): *Duch demokratického kapitalismu*. Praha: Občanský institut.
- Novák, Miroslav (1997): *Systémy politických stran. Úvod do jejich srovnávacího studia*. Praha: Slon.
- Novák, Miroslav (1999): Utváření stranického systému v českých zemích. Analýza dosavadních trendů a výhledy do budoucna. *Politologický časopis*, 6, 2: 133–145.
- Novák, Miroslav (2001): *Jakou demokracii pro nové demokracie? Konsenzuální model, efektivita a kulturně homogenní země*. Brno: IIPS.

- O'Brennan, John – Raunio, Tapio (2007a): Deparliamentarization and European Integration. In: O'Brennan, John – Raunio, Tapio (eds.): *National Parliaments within the Enlarged European Union*. London – New York: Routledge, 1–26.
- O'Brennan, John – Raunio, Tapio (2007b): National Parliaments Gradually Learning How to Play the European Game? In: O'Brennan, John – Raunio, Tapio (eds.): *National Parliaments within the Enlarged European Union*. London – New York: Routledge, 272–286.
- O'Donnell, Guillermo (1973): *Modernization and Bureaucratic Authoritarianism: Studies in South American Politics*. Berkeley: University of California.
- O'Donnell, Guillermo (1994): Delegative Democracy. *Journal of Democracy*, 5, 1: 55–69.
- O'Donnell, Guillermo (2001): Illusions about Consolidation. In: Diamond, Larry – Plattner, Marc F. (eds.): *The Global Divergence of Democracies*. Baltimore – London: The Johns Hopkins University Press, 113–130.
- O'Donnell, Guillermo (2005): Why the Rule of Law Matters. In: Diamond, Larry – Morlino, Leonardo (eds.): *Assessing the Quality of Democracy*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 3–17.
- O'Malley, Eoin (2006): Investigating the Effects of Directly Electing the Prime Minister. *Government and Opposition*, 41, 2: 137–162.
- Orum, Anthony M. (2001): *Introduction to Political Sociology*. Fourth Edition. Upper Saddle River: Prentice Hall.
- Osiński, Joachim (2003): Wstęp. In: *Konstytucja Finlandii z 1999 roku*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 3–64.
- Otáhal, Milan (1994): *Opozice, moc a společnost 1969–1989*. Praha: Maxdorf.
- Ottolenghi, Emanuelle (2004): Choosing a Prime Minister: Executive – Legislative Relations in Israel in the 1990s. *The Journal of Legislative Studies*, 10, 2/3: 263–277.
- Outlý, Jan (2003): *Strany a stát, volby a finance. Vybrané aspekty primárních voleb a financování politických stran*. Olomouc: Periplum.
- Paczkowski, Andrzej (2000): *Půl století dějin Polska*. Praha: Academia.
- Paloheimo, Heikki (2005): Finland: Let the Force Be with the Leader – But Who Is the Leader? In: Poguntke, Thomas – Webb, Paul (eds.): *The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies*. Oxford – New York: Oxford University Press, 246–268.
- Panebianco, Angelo (1988): *Political Parties: Organization and Power*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pappas, Takis S. (2003): The Transformation of the Greek Party System since 1951. *West European Politics*, 26, 2: 90–114.
- Papanthanasopoulos, Stylianos – Negrine, Ralph – Mancini, Paolo – Holtz-Bacha, Christina (2007): Political Communication in the Era of Professionalisation. In: Negrine, Ralph et al.: *The Professionalisation of Political Communication*. Bristol – Chicago: Intellect, 9–25.

- *Participation et abstention aux élections 2010*; dostupné z <http://www.france-politique.fr/participation-abstention.htm>; ověřeno k 1. prosinci 2010.
- Pasquino, Gianfranco (1997): Semi-presidentialism: A Political Model at Work. *European Journal of Political Research*, 31, 1: 128–137.
- Paxton, Pamela (2000): Woman's Suffrage in the Measurement of Democracy. Problems of Operationalization. *Studies in Comparative International Development*, 35, 3: 92–111.
- Pelizzo, Riccardo – Barbones, Salvatore (2007): The Political Economy of Polarized Pluralism. *Party Politics*, 13, 1: 53–67.
- Perlmutter, Amos (1977): *The Military and Politics in Modern Times: On Professionals, Praetorians, and Revolutionary Soldiers*. New Haven: Yale University Press.
- Perottino, Michel (2005): *Francouzský politický systém*. Praha: Slon.
- Perottino, Michel (2008): Prezident republiky ve Francii. In: Novák, Miroslav – Brunclík, Miloš (eds.): *Postavení hlavy státu v parlamentních a poloprezidentských režimech: Česká republika v komparativní perspektivě*. Praha: Dokořán, 134–159.
- Peters, B. Guy (2006): Consociationalism, Corruption and Chocolate: Belgian Exceptionalism. *West European Politics*, 29, 5: 1079–1092.
- Peters, Guy B. – Carman, Christopher J. (2007): United Kingdom. In: Donald Hancock, M. (ed.): *Politics in Europe*. Fourth Edition. Washington: CQ Press, 9–98.
- Peterson, John (2003): *Policy Networks*, Reihe Politikwissenschaft 90, Wien: Institut für Höhere Studien; dostupné z <http://www.ihs.ac.at/vienna/IHS-Departments-2/Political-Science-1/Publications-18/Political-Science-Series-2/Publications-19/publication-page:4.htm>; ověřeno k 29. říjnu 2010.
- Píťrová, Lenka – Pomahač, Richard (2000): *Průvodce judikaturou Evropského soudního dvora*. 1. díl. Praha: Linde.
- Poguntke, Thomas (2005): Party Organization Linkage: Parties without Firm Social Roots? In: Luther, Kurt Richard – Müller-Rommel, Ferdinand (eds.): *Political Parties in the New Europe: Political and Analytical Challenges*. Oxford: Oxford University Press, 43–62.
- Poguntke, Thomas (2006): International vergleichende Parteienforschung. In: Berg-Schlosser, Dirk – Müller-Rommel, Ferdinand (eds.): *Vergleichende Politikwissenschaft. Ein einführendes Studienhandbuch*. 4. Auflage. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 189–206.
- Poguntke, Thomas – Webb, Paul (2005): The Presidentialization of Politics in Democratic Societies: A Framework for Analysis. In: Poguntke, Thomas – Webb, Paul (eds.): *The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies*. Oxford – New York: Oxford University Press, 1–25.
- Popper, Karl Raimund (1994): *Otevřená společnost a její nepřátelé*. Praha: Oikoymenth.
- Porta, Donatella della – Caiani, Manuela (2009): *Social Movements & Europeanization*. Oxford – New York: Oxford University Press.

- Pospíšil, Ivo – Smekal, Hubert (2007): Vztah národní a nadnárodní úrovně práva: Pohled ústavního soudu ČR a vybraných ústavních soudů zemí EU. In: Dančák, Břetislav – Hloušek, Vít (eds.): *Víceúroňňové vládnutí v Evropě: zkušenosti, problémy a výzvy*. Brno: IIPS, 201–239.
- Potůček, Martin a kol. (2005): *Veřejná politika*. Praha: Slon.
- Potůček, Martin – Vass, László – Kotlas, Petr (2005): Veřejná politika jako proces. In: Potůček, Martin a kol.: *Veřejná politika*. Praha: Slon, 33–60.
- *Projet de loi Constitutionnelle de modernisation des institutions de la Ve République*; dostupné z <http://www.assemblee-nationale.fr/11/projets/pl0820.asp>; ověřeno k 1. prosinci 2010.
- Protokol č. 1 o úloze vnitrostátních parlamentů v Evropské unii. In: *Úřední věstník Evropské unie* C 115, 9. května 2008, 203–205; dostupné z <http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2008:115:SOM:CS:HTML>; ověřeno k 4. říjnu 2010.
- Przeworski, Adam (1991): *Democracy and the Market*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Przeworski, Adam (2003): Minimalist Conception of Democracy: Defence. In: Dahl, Robert et al.: *The Democracy Sourcebook*. Cambridge: MIT Press, 12–17.
- Przeworski, Adam – Alvarez, Michael – Cheibub, José Antonio – Limongi, Fernando (1998): Co decyduje o trvalosti demokracii? *Civitas*, 1, 2: 9–37.
- Przeworski, Adam – Alvarez, Michael – Cheibub, José Antonio – Limongi, Fernando (2000): *Democracy and Development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Radaelli, Claudio M. (2000): Whither Europeanisation? Concept Stretching and Substantive. *European Integration online Papers*, 4, 8; dostupné z <http://eiop.or.at/eiop/pdf/2000-008.pdf>; ověřeno k 21. dubnu 2010.
- Radaelli, Claudio M. (2003): The Europeanization of Public Policy. In: Featherstone, Kevin – Radaelli, Claudio M. (eds.): *The Politics of Europeanization*. Oxford: Oxford University Press, 27–56.
- Radaelli, Claudio M. (2004): Europeanisation: Solution or Problem? *European Integration online Papers*, 8, 16; dostupné z <http://eiop.or.at/eiop/pdf/2004-016.pdf>; ověřeno k 21. dubnu 2010.
- Raděj, Tomáš – Setnička, Tomáš (2002): Rumunsko. In: Fiala, Petr – Holzer, Jan – Strmiska, Maxmilián: *Politické strany ve střední a východní Evropě*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 315–332.
- Ranney, Austin (2004): Politics in the United States. In: Almond, Gabriel A. – Powell, Bingham G. – Strøm, Kaare – Dalton, Russell J. (eds.): *Comparative Politics Today*. New York: Pearson Longman, 743–783.
- Reif, Karlheinz – Schmitt, Hermann (1980): Nine Second-Order Elections. A Conceptual Framework for the Analysis of European Election Results. *European Journal of Political Research*, 8, 1: 3–44.
- *Rezultati golosuvannija po Ukraini v odnomandatnich viborčich okrugach 1998*; dostupné z <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/webproc0v?kodvib=1&rejm=0>; ověřeno k 1. prosinci 2010.

- Reynolds, Andrew – Reilly, Ben – Ellis, Andrew (2005): *Electoral System Design: the New IDEA Handbook*. Stockholm: IDEA.
- Remington, Thomas F. (2008): Politics in Russia. In: Almond, Gabriel – Powell, Bingham G. – Dalton, Russel J. – Strøm, Kaare (eds.): *Comparative Politics Today*. New York: Pearson Longman, 358–405.
- Reutter, Werner (2001): Einleitung. Korporatismus, Pluralismus und Demokratie. In: Reutter, Werner – Rütters, Peter (eds.): *Verbände und Verbundsysteme in Westeuropa*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 9–30.
- Risse, Thomas (2001): A European Identity? Europeanization and the Evolution of Natio-State Identities. In: Green Cowles, Maria et al.: *Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change*. Ithaca – London: Cornell University Press, 198–216.
- Risse, Thomas – Green Cowles, Maria – Caporaso, James (2001): Europeanization and Domestic Change: Introduction. In: Green Cowles, Maria et al.: *Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change*. Ithaca – London: Cornell University Press, 1–20.
- Roberts, Andrew (2012): *The quality of democracy in Eastern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rokkan, Stein (1999a): Mass Politics. In: Flora, Peter et al.: *State Formation, Nation-Building, and Mass Politics in Europe. The Theory of Stein Rokkan*. Oxford: Oxford University Press, 225–240.
- Rokkan, Stein (1999b): State Formation and Nation-Building. In: Flora, Peter et al. *State Formation, Nation-Building, and Mass Politics in Europe. The Theory of Stein Rokkan*. Oxford: Oxford University Press, 93–224.
- Rokkan, Stein (with Angus Campbell, Per Torsvik, and Henry Valen) (2009): *Citizens, Elections, Parties: Approaches to the Comparative Study of the Processes of Development*. Colchester: ECPR Press.
- Römmele, Andrea (1999): Cleavage Structures and Party Systems in East and Central Europe. In: Lawson, Kay et al. (eds.): *Cleavages, Parties, and Voters: Studies from Bulgaria, the Czech Republic, Hungary, Poland, and Romania*. Westport: Praeger Publishers, 1–18.
- Rose, Richard (1984): Electoral Systems. A Question of Degree or of Principle. In: Lijphart, Arend – Grofman, Bernard (eds.): *Choosing an Electoral System*. New York: Praeger Publishers, 73–82.
- Rose, Richard (2004): Politics in England. In: Almond, Gabriel A. – Bingham Powell, G. – Strøm, Kaare – Dalton, Russell J. (eds.): *Comparative Politics Today*. New York: Pearson Longman, 157–205.
- Rose, Richard – Mishler, William (1998): Negative and Positive Party Identification in Post-Communist Countries. *Electoral Studies*, 17, 2: 217–234.
- Rosenau, James N. (2004): Strong Demand, Huge Supply: Governance in an Emerging Epoch. In: Bache, Ian – Flinders, Matthew (eds.): *Multi-level Governance*. Oxford – New York: Oxford University Press, 31–48.
- Rousseau, Jean Jacques (1989): O společenské smlouvě. In: *Rozpravy*. Praha: Svoboda, 215–288.

- Řiháková, Zuzana (2007): Prezident v politickém systému Litvy: oscilace mezi parlamentarismem a semiprezidencialismem. *Středoevropské politické studie*, 9, 1: 28–55.
- Říchová, Blanka (2000): *Přehled moderních politologických teorií. Empiricko-analytický přístup v soudobé politické vědě*. Praha: Portál.
- Říchová, Blanka (2002): *Úvod do současné politikologie. Srovnávací analýza demokratických politických systémů*. Praha: Portál.
- Říchová, Blanka (2004a): Belgické království. In: Říchová, Blanka a kol.: *Komparace politických systémů II*. Praha: FMV VŠE, 7–49.
- Říchová, Blanka (2004b): Nizozemské království. In: Dvořáková, Vladimíra a kol.: *Komparace politických systémů I*. Praha: FMV VŠE, 89–128.
- Říchová, Blanka (2007): Devoluce a proměny vládnutí ve Spojeném království: případ Walesu. In: Dančák, Břetislav – Hloušek, Vít (eds.): *Víceúrovňové vládnutí v Evropě: zkušenosti, problémy a výzvy*. Brno: IIPS: 55–79.
- Říchová, Blanka a kol. (2009): *Západoevropské politické systémy*. Praha: Oeconomia.
- Sartori, Giovanni (1993): *Teória demokracie*. Bratislava: Archa.
- Sartori, Giovanni (1994): Neither Presidentialism nor Parliamentarism. In: Linz, Juan J. – Valenzuela, Arturo (eds.): *The Failure of Presidential Democracy. Comparative Perspective*. Vol. 1. Baltimore – London: The Johns Hopkins University Press, 106–118.
- Sartori, Giovanni (2001): *Srovnávací ústavní inženýrství. Zkoumání struktur, podnětů a výsledků*. Praha: Slon.
- Sartori, Giovanni (2005): *Strany a stranické systémy. Schéma pro analýzu*. Brno: CDK.
- Sartori, Giovanni (2010): *Homo videns. Televisione e post-pensiero*. Edizione 12. Bari – Roma: Laterza.
- Scammell, Margaret (1999): Political Marketing: Lessons for Political Science. *Political Studies*, 47, 4: 718–739.
- Scarrow, Susan E. (2002): Parties without Members? Party Organization in a Changing Electoral Environment. In: Dalton, Russell J. – Wattenberg, Martin P. (eds.): *Parties without Partisans*. Oxford: Oxford University Press, 79–101.
- Share, Donald (2006): Politics in Spain. In: Almond, Gabriel A. – Dalton, Russel J. – Bingham Powell, Jr., G. – Strøm, Kaare (eds.): *European Politics Today*. Third Edition. New York – San Francisco – Boston: Pearson Longman, 247–299.
- Shugart, Matthew Søberg (2008): Comparative Electoral Systems Research: The Maturation of the Field and New Challenges Ahead. In: Gallagher M. – Mitchell, P. (eds.): *The Politics of Electoral Systems*. Oxford: Oxford University Press, 25–55.
- Shugart, Matthew Søberg – Carey, John M. (2004): *Presidents and Assemblies*. Cambridge – New York: Cambridge University Press.
- Shugart, Matthew Søberg – Wattenberg, Martin P. (2003): Conclusion: Are Mixed-Member Systems the Best of Both Worlds? In: Shugart, Matthew

- Søberg – Wattenberg, Martin P. (eds.): *Mixed-Member Electoral Systems*. Oxford – New York: Oxford University Press, 571–596.
- Shevtsova, Lilia (2002): Russia's Hybrid Regime. In: Diamond, Larry – Plattner, Marc F. (eds.): *Democracy after Communism*. Baltimore – London: The Johns Hopkins University Press, 240–245.
 - Schain, Martin A. (2004): Politics in France. In: Almond, Gabriel A. – Bingham Powell, G. – Strøm, Kaare – Dalton, Russell J. (eds.): *Comparative Politics Today*. New York: Pearson Longman, 207–259.
 - Schedler, Andreas (1998): What is Democratic Consolidation? *Journal of Democracy*, 9, 2: 91–107.
 - Schedler, Andreas (2006): The Logic of Electoral Authoritarianism. In: Schedler, Andreas (ed.): *Electoral Authoritarianism. The Dynamics of Unfree Competition*. London: Lynne Rienner Publishers, 1–26.
 - Schmidt, Manfred G. (2007): *Political Institutions in the Federal Republic of Germany*. Oxford – New York: Oxford University Press.
 - Schmitter, Philippe – Karl, Terry Lynn (1991): What democracy is... and is not. *Journal of Democracy*, 2, 3: 75–88.
 - Scholte, Jan Aart (1997): The Globalization of World Politics. In: Baylis, John – Smith, Steve (eds.): *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*. Oxford: Oxford University Press, 13–30.
 - Schubert, Klaus (1991): *Politikfeldanalyse*. Opladen: Leske+Budrich.
 - Schumpeter, Joseph A. (2004): *Kapitalismus, socialismus a demokracie*. Brno: CDK.
 - Schüttemeyer, Suzanne S. (2009): Deparliamentarisation: How Severely is the German Bundestag Affected? *German Politics*, 18, 1: 1–11.
 - Siaroff, Alan (2008): *Comparing Political Regimes*. Toronto: University of Toronto Press.
 - Sitter, Nick (2002): Cleavages, Party Strategy and Party System Change in Europe, East and West. *Perspectives on European Politics and Society*, 3, 3: 425–451.
 - Skidmore, Thomas – Smith, Peter (2001): *Modern Latin America*. Oxford: Oxford University Press.
 - Smekal, Hubert (2005): Evropeizace práva. In: Dančák, Břetislav – Hloušek, Vít (eds.): *Evropeizace. Nové téma politologického výzkumu*. Brno: IIPS, 344–364.
 - Smrčková, Markéta (2008): Politická krize v Rumunsku: rumunské referendum 2007. *Evropská volební studia*, 3, 1: 104–112.
 - Snyder, Richard (2006): Beyond Electoral Authoritarianism: The Spectrum of Nondemocratic Regimes. In: Schedler, Andreas (ed.): *Electoral Authoritarianism. The Dynamics of Unfree Competition*. London: Lynne Rienner Publishers, 219–231.
 - *Spanish Constitution* (1978); dostupné z http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/Informacion/Normas/const_espa_texto_ingles_0.pdf; ověřeno k 26. dubnu 2010.

- Staniszkis, Jadwiga (2006): *Postkomunismus. Zrod hádanky*. Brno: CDK.
- Steinberg, Jonathan (2009): *Why Switzerland?* Second Edition. Cambridge – New York: Cambridge University Press.
- Stepan, Alfred – Skach, Cindy (1993): Constitutional Framework and Democratic Consolidation. Parliamentarism versus Presidentialism. *World Politics*, 46, 1: 1–22.
- Stone Sweet, Alec (1995): Governing with Judges: the New Constitutionalism. In: Hayward, Jack – Page, Edward C. (eds.): *Governing the New Europe*. Cambridge: Polity Press, 286–316.
- Stone Sweet, Alec (2008): Constitutions and Judicial Power. In: Caramani, Daniele (ed.): *Comparative Politics*. Oxford: Oxford University Press, 217–239.
- Stone Sweet, Alec (2000): *Governing with Judges: Constitutional Politics in Europe*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- Streeck, Wolfgang – Grote, Jürgen R. – Schneider, Volker – Visser, Jelle (eds.) (2006): *Governing Interests: Business Associations Facing Internationalization*. London – New York: Routledge.
- Strmiska, Maxmilián (1997): *Soustava politických stran v Indii*. Brno: Masarykova univerzita.
- Strmiska, Maxmilián (1998): *Regionální strany a stranické systémy. Španělsko, Itálie, Velká Británie a Severní Irsko*. Brno: CDK.
- Strmiska, Maxmilián – Hloušek, Vít – Kopeček, Lubomír – Chytilík, Roman (2005): *Politické strany moderní Evropy. Analýza stranicko-politických systémů*. Praha: Portál.
- Strmiska, Maxmilián – Chytilík, Roman – Šedo, Jakub – Eibl, Otto (2009): *Volební komplex země V4. Studie k pojetí víceúrovňového volebního prostoru*. Brno: ISPO, CDK.
- Strøm, Kaare – Müller, Wolfgang C. – Bergman, Torbjörn (2006): Challenges to Parliamentary Democracy. In: Strøm, Kaare – Müller, Wolfgang C. – Bergman, Torbjörn (eds.): *Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies*. Oxford – New York: Oxford University Press, ECPR, 707–750.
- Sturm, Roland – Zimmermann-Steinhart, Petra (2005): *Föderalismus: eine Einführung*. Baden-Baden: NOMOS.
- Suk, Jiří (2003): *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize*. Praha: Prostor.
- Supreme Court of Estonia (2010): *Constitutional Review Chamber*; dostupné z <http://www.nc.ee/?id=186>; ověřeno k 10. srpnu 2010.
- Svatoň, Jan (1997): *Vládní orgán moderního státu. Jeho původ, význam a vývoj v některých evropských zemích*. Brno: Doplněk.
- Svatoň, Jan (2004): Ústavní systém Velké Británie. In: Filip, Jan – Koudelka, Zdeněk – Kroupa, Jiří – Svatoň, Jan – Šimiček, Vojtěch – Vlčková, Renata: *Soudobé ústavní systémy*. Brno: Masarykova univerzita, 7–32.
- Svensson, Palle (1995): *Teorie demokracie*. Brno: CDK.

- Swenden, Wilfried (2003): *Belgian Federalism: Basic Institutional Features and Potential as a Model for the EU*. Paper prepared for 'Governing Together in the New Europe' conference, Robinson College, Cambridge 12–13 April 2003. London: Royal Institute of International Affairs.
- Swenden, Wilfried (2006): *Federalism and Regionalism in Western Europe: A Comparative and Thematic Analysis*. Basingstoke – New York: Palgrave.
- Šedo, Jakub (2004): Volební právo a klasifikace volebních systémů. In: Chytilík, Roman – Šedo, Jakub: *Volební systémy*. Brno: Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, 11–34.
- Šedo, Jakub (2007): *Volební systémy postkomunistických zemí*. Brno: CDK.
- Šedo, Jakub (2010): Možnosti volebního inženýrství v ČR v kontextu voleb do Poslanecké sněmovny 2010. In: Balík, Stanislav a kol.: *Volby do Poslanecké sněmovny v roce 2010*. Brno: CDK, 235–262.
- Šimíček, Vojtěch (2004): Ústavní systém SRN. In: Filip, Jan – Koudelka, Zdeněk – Kroupa, Jiří – Svatoň, Jan – Šimíček, Vojtěch – Vlčková, Renata: *Soudobé ústavní systémy*. Brno: Masarykova univerzita, 83–102.
- Šulcová, Pavlína (2008): Lesk a bída izraelské volební reformy z roku 1992 – parlamentní, nebo prezidentský systém? In: Novák, Miroslav – Brunclík, Miloš (eds.): *Postavení hlavy státu v parlamentních a poloprezidentských režimech: Česká republika v komparativní perspektivě*. Praha: Dokořán, 63–77.
- Taagepera, Rein (2007): *Predicting Party Sizes: The Logic of Simple Electoral Systems*. Oxford: Oxford University Press.
- Taagepera, Rein – Shugart, Matthew Søberg (1989): *Seats and Votes: The Effects and Determinants of Electoral Systems*. New Haven: Yale University Press.
- Talmon, J. L. (1998): *O původu totalitní demokracie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Tate, Neal C. (1995): Why the Expansion of Judicial Power? In: Tate, Neal C. – Vallinder, Torbjörn (eds.): *The Global Expansion of Judicial Power*. New York – London: New York University Press, 27–37.
- Tate, Neal C. – Vallinder, Torbjörn (1995, eds.): *The Global Expansion of Judicial Power*. New York – London: New York University Press.
- Testen, Petra (2005): Kde, kdaj, kako se je rodila ideja parlamentarizma? ABC različnih političnih sistemov in idej. In: Vogrinec, Barbara (ed.): *Analiza razvoja slovenskega parlamentarizma*. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo, 10–44.
- Tilly, Charles (2007): *Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- The Supreme Court (2010): *History*; dostupné z <http://www.supremecourt.gov.uk/about/history.html>; ověřeno k 17. září 2010.
- Tóka, Gábor (1998): Party Appeals and Voter Loyalty in New Democracies. *Political Studies*, 46, 3: 589–611.
- Tsebelis, George – Money, Jeannette (1997): *Bicameralism: Political Economy of Institutions and Decisions*. Cambridge – New York: Cambridge University Press.

- Tsygankov, Andrei (2014): *The Strong State in Russia*. Oxford: Oxford University Press.
- Tudoroiu, Theodor (2007): Rose, Orange, and Tulip: The Failed Post-Soviet revolutions. *Communist and Post-Communist studies*, 40, 3: 315–342.
- *United States Senate – impeachment*; dostupné z http://www.senate.gov/artandhistory/history/common/briefing/Senate_Impeachment_Role.htm; ověřeno k 1. prosinci 2010.
- Vallinder, Torbjörn (1995): When the Courts Go Marching In. In: Tate, Neal C. – Vallinder, Torbjörn (eds.): *The Global Expansion of Judicial Power*. New York – London: New York University Press, 13–26.
- Valterová, Aneta (2007): Evropské federace zájmových skupin. Příležitost pro socioekonomické skupiny z nových členských zemí. *Sociální studia*, 4, 3: 47–59.
- Valterová, Aneta (2009): Pluralismus a korporativismus: využitelnost klasických modelů zájmové politiky jako rámce pro teoretický výzkum. *Středoevropské politické studie*, 11, 4: 267–283.
- Verney, Douglas V. (1992): Parliamentary Government and Presidential Government. In: Lijphart, Arend (ed.): *Parliamentary versus Presidential Government*. Oxford – New York: Oxford University Press, 31–47.
- Vinen, Richard (2007): *Evropa dvacátého století*. Praha: Vyšehrad.
- Vykoupilová, Hana (2007): Víceúrovňové vládnutí v Evropě: koncepce, modely, typy. In: Dančák, Břetislav – Hloušek, Vít (eds.): *Víceúrovňové vládnutí v Evropě: zkušenosti, problémy a výzvy*. Brno: IIPS, 13–27.
- Waisová, Šárka (2003): *Mezinárodní organizace a režimy*. Praha: Eurolex Bohemia.
- Wallace, Helen (2005): Exercising Power and Influence in the European Union: The Roles of Member States. In: Bulmer, Simon – Lequesne, Christian (eds.): *The Member States of the European Union*. Oxford: Oxford University Press, 25–44.
- Wattenberg, Martin P. (2002): The Decline of Party Mobilization. In: Dalton, Russell J. – Wattenberg, Martin P. (eds.): *Parties without Partisans*. Oxford: Oxford University Press, 64–76.
- Watts, Ronald L. (1996): *Comparing Federal Systems in the 1990s*. Kingston: Queen's University, Institute of Intergovernmental Relations.
- Webb, Paul (2002): Conclusion. Political Parties and Democratic Control in Advanced Industrial Societies. In: Webb, Paul et al. (eds.): *Political Parties and Democratic Control in Advanced Industrial Societies*. Oxford – New York: Oxford University Press, 448–460.
- Weber, Max (1997): *Autorita, etika a společnost*. Praha: Mladá fronta.
- Wegs, Robert – Ladrech, Robert (2002): *Evropa po roce 1945*. Praha: Vyšehrad.
- Whitehead, Laurence (2002): *Democratization. Theory and Experience*. Oxford: Oxford University Press.
- Wilkinson, Steven (2007): Explaining Changing Patterns of Party-voter Linkages in India. In: Kitschelt, Herbert – Wilkinson, Steven (eds.): *Patrons,*

Clients, and Policies. Patterns of Democratic Accountability and Political Competition. Cambridge: Cambridge University Press, 110–140.

- Willetts, Peter (1997): Transnational Actors and International Organizations in Global Politics. In: Baylis, John – Smith, Steve (eds.): *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations.* Oxford – New York: Oxford University Press, 287–310.
- Wilson, Frank L. (2008): *Interest-Group Politics in France.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Winkler, Heinrich August (2007): *Germany: The Long Road West. Volume 2: 1933–1990.* Oxford – New York: Oxford University Press.
- Wolfrum, Edgar (2008): *Zdařilá demokracie. Dějiny Spolkové republiky Německo od jejich počátků až po dnešek.* Brno: SPOL, Barrister & Principal.
- Wollmann, Helmut (2003): Kontrolle in Politik und Verwaltung: Evaluation, Controlling und Wissensnutzung. In: Schubert, Klaus – Bandelow Nils C. (Hrsg.): *Lehrbuch der Politikfeldanalyse.* München – Wien: Oldenbourg, 335–360.
- Zakaria, Fareed (1997): The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*, 76, 6: 22–43.
- Zakaria, Fareed (2004): *Budoucnost svobody.* Praha: Academia.
- *Zákon č. 182/1993 Sb., o Ústavním soudu, v platném znění* (2009); dostupné z <http://www.usoud.cz/clanek/1741>); ověřeno k 14. červenci 2010.
- Zemanová, Štěpánka (2007): Výzkum europeizace – aktuální problémy. *Mezinárodní vztahy*, 42, 4: 29–51.
- Zervakis, Peter A. (1999): Das politische System Griechenlands. In: Ismayr, Wolfgang (ed.): *Die politische Systeme Westeuropas.* 2. Auflage. Opladen: Leske+Budrich, 637–672.
- Zhrebkin, Maksym (2009): In Search of Theoretical Approach to the Analysis of the ‘Colour Revolutions’: Transition Studies and Discourse Theory. *Communist and Post-Communist Studies*, 42, 2: 199–216.
- Zier, Matthias (2005): *Nationale Parlamente in der EU.* Göttingen: V & R unipress.
- Znebežánek, František (1997): *Sociální hnutí. Teorie, koncepce, představitelé.* Praha: Slon.
- Zöllner, Erich (1984): *Geschichte Österreichs. Von den Anfängen bis zur Gegenwart.* Wien: Verlag für Geschichte und Politik.
- Ženíšek, Marek (2006): *Přechody k demokracii v teorii a praxi.* Plzeň: Aleš Čeněk.

SEZNAM ZKRATEK

CDU – Křesťanskodemokratická unie (Německo)
COCOF – Komise frankofonní komunity (Belgie)
COCOM – Společná komise frankofonní a vlámské komunity (Belgie)
COCON – Komise vlámské komunity (Belgie)
COSAC – Konference výborů pro evropské záležitosti parlamentů Evropské unie
CSU – Křesťanskosociální unie (Německo)
ČR – Česká republika
ČSSD – Česká strana sociálně demokratická
ES – Evropská společenství
EU – Evropská unie
FN – Národní fronta (Francie)
KDS – Křesťanskodemokratická strana
KDU-ČSL – Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová
KSČM – Komunistická strana Čech a Moravy
NGOs – Nevládní organizace
ODA – Občanská demokratická aliance
ODS – Občanská demokratická strana
OECD – Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj
PASOK – Panhelénské socialistické hnutí (Řecko)
PCF – Komunistická strana Francie
SSSR – Svaz sovětských socialistických republik
SVP – Švýcarská lidová strana
SZ – Strana zelených
UMP – Svaz pro prezidentskou většinu, později Svaz pro lidové hnutí (Francie)
US – Unie svobody
USA – Spojené státy americké
US-DEU – Unie svobody – Demokratická unie
VV – Věci veřejné